

67.9/44кр)
П 78

**ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ В
УКРАЇНІ**

**Матеріали I Всеукраїнської студентської
наукової конференції**

Івано-Франківськ
2004

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІРИКАРНАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
Юридичний інститут

**ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ В
УКРАЇНІ**

**Матеріали I Всеукраїнської студентської
наукової конференції**

698804

Івано-Франківськ
2004

Матеріали I Всеукраїнської студентської наукової конференції “Проблеми нормативно-правового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні” [Івано-Франківськ, 29 квітня 2004 року]. – Івано-Франківськ, 2004. – 232 с.

У збірник включені статті і тези доповідей учасників I Всеукраїнської студентської наукової конференції “Проблеми нормативно-правового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні”, яка відбулася 29 квітня 2004 року на базі Юридичного інституту Прикарпатського університету імені Василя Стефаника.

Теоретичні положення і практичні рекомендації учасників конференції стосуються загальнотеоретичних проблем кримінального права, питань кримінально-правової боротьби з окремими видами злочинів, проблем кримінологічної характеристики та профілактики злочинності, проблем реформування кримінально-процесуального законодавства, процесуальних гарантій прав та законних інтересів особи у кримінальному судочинстві України, питань криміналістичної техніки та методики розкриття злочинів, сучасної кримінально-виконавчої політики в Україні.

Редакційна колегія: В.Д.БАСАЙ – д-р юрид. наук, проф. (головний редактор); В.В.КОРОЛІВ – канд. юрид. наук, доц. (відповідальний секретар); П.Л.ФРИС – канд. юрид. наук, проф.; П.В.МЕЛЬНИК – канд. юрид. наук, доц.; В.В.КОЩИНЕЦЬ – канд. юрид. наук, доц.; О.Б.ЗАГУРСЬКИЙ – канд. юрид. наук, доц.

Адреса редакційної колегії:
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 44а,
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника,
Юридичний інститут.

Тел.: (0342)55-24-89.

Тел.: (03422) 2-55-80

Електронна пошта: ser@iurid.ifu.edu.ua

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
код 02125266
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

© Видавництво “Плаї” Прикарпатського університету.

Інв. № 698804

ПРОБЛЕМИ ДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ В ЧАСІ

І.С.Доброход

Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова

Науковий керівник – **Т.О.Гончар**

Питання про межі дії кримінального закону в часі набули особливої актуальності з прийняттям Конституції України, винесенням низки рішень Конституційним Судом України, прийняттям проміжних законів та Кримінального кодексу України 2001 р. Тому дослідження проблеми дії кримінального закону в часі, а саме зворотної дії, є важливим як для науки кримінального права, так і для подальшого вдосконалення положень кримінального закону про його зворотну дію в часі, а також практики застосування цих положень.

Наше дослідження має на меті розгляд дискусійних положень дії кримінального закону в часі та пропонує шляхи вирішення деяких поставлених проблем, що буде сприяти однозначному розумінню норм чинного кримінального закону в судовій практиці.

Відповідно до ч.2 ст.4 Кримінального кодексу України (далі – КК України), злочинність та карність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння. Згідно з ч.3 ст.4 КК України часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Але у житті можуть траплятися ситуації, коли під час вчинення злочину діяв один закон, а під час досудового або судового слідства – інший. Такі ситуації стали виникати у зв'язку з введенням у дію 1 вересня 2001 р. нового кримінального закону України.

Під зворотною дією кримінального закону слід розуміти поширення нового кримінального закону на діяння, що були вчинені до його введення в дію. Згідно зі ст.5 КК України лише “закон про кримінальну відповідальність, який скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість” [1, с.19].

Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної дії в часі. У ч.3 ст.5 КК України вперше на законодавчому рівні було врегульовано

Матеріали I Всеукраїнської студентської наукової конференції “Проблеми нормативно-правового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні” [Івано-Франківськ, 29 квітня 2004 року] – Івано-Франківськ, 2004. – 232 с.

У збірник включені статті і тези доповідей учасників I Всеукраїнської студентської наукової конференції “Проблеми нормативно-правового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні”, яка відбулася 29 квітня 2004 року на базі Юридичного інституту Прикарпатського університету імені Василя Стефаника.

Теоретичні положення і практичні рекомендації учасників конференції стосуються загальнотеоретичних проблем кримінального права, питань кримінально-правової боротьби з окремими видами злочинів, проблем кримінологічної характеристики та профілактики злочинності, проблем реформування кримінально-процесуального законодавства, процесуальних гарантій прав та законних інтересів особи у кримінальному судочинстві України, питань криміналістичної техніки та методики розкриття злочинів, сучасної кримінально-виконавчої політики в Україні.

Редакційна колегія: В.Д.БАСАЙ – д-р юрид. наук, проф. (*головний редактор*); В.В.КОРОЛЬ – канд. юрид. наук, доц. (*відповідальний секретар*); П.Л.ФРИС – канд. юрид. наук, проф.; П.В.МЕЛЬНИК – канд. юрид. наук, доц.; В.В.КОЩИНЕЦЬ – канд. юрид. наук, доц.; О.Б.ЗАГУРСЬКИЙ – канд. юрид. наук, доц.

Адреса редакційної колегії:
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 44а,
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника,
Юридичний інститут.

Тел.: (0342)55-24-89.

Тел./факс: (03422) 2-55-80

Регістраційний номер серія КВ №4150

© Видавництво “Плай” Прикарпатського університету.

Секція I. Загальнотеоретичні проблеми кримінального права

ПРОБЛЕМИ ДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ В ЧАСІ

І.С.Доброход

Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова

Науковий керівник – *Т.О.Гончар*

Питання про межі дії кримінального закону в часі набули особливої актуальності з прийняттям Конституції України, винесенням низки рішень Конституційним Судом України, прийняттям проміжних законів та Кримінального кодексу України 2001 р. Тому дослідження проблеми дії кримінального закону в часі, а саме зворотної дії, є важливим як для науки кримінального права, так і для подальшого вдосконалення положень кримінального закону про його зворотню дію в часі, а також практики застосування цих положень.

Наше дослідження має на меті розгляд дискусійних положень дії кримінального закону в часі та пропонує шляхи вирішення деяких поставлених проблем, що буде сприяти однозначному розумінню норм чинного кримінального закону в судовій практиці.

Відповідно до ч.2 ст.4 Кримінального кодексу України (далі – КК України), злочинність та карність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння. Згідно з ч.3 ст.4 КК України часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Але у житті можуть траплятися ситуації, коли під час вчинення злочину діяв один закон, а під час досудового або судового слідства – інший. Такі ситуації стали виникати у зв'язку з уведенням у дію 1 вересня 2001 р. нового кримінального закону України.

Під зворотною дією кримінального закону слід розуміти поширення нового кримінального закону на діяння, що були вчинені до його введення в дію. Згідно зі ст.5 КК України лише “закон про кримінальну відповідальність, який скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, має зворотню дію у часі, тобто поширюється на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість” [1, с.19].

Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної дії в часі. У ч.3 ст.5 КК України вперше на законодавчому рівні було врегульовано

питання про застосування закону, що одночасно посилював і пом'якшував покарання: “Закон про кримінальну відповідальність, який частково пом'якшує відповідальність, а частково її посилює, має зворотну дію в часі лише у тій частині, яка пом'якшує відповідальність”.

Цікавим, на наш погляд, є порівняння положень ч.1 ст.5 КК України та ч.1 ст.58 Конституції України, оскільки вони дещо по-різному визначають підстави для зворотної дії кримінального закону в часі. Якщо відповідно до КК України “зворотну дію має закон, який скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність”, то відповідно до Конституції України її мають закони, що “пом'якшують або скасовують відповідальність особи” [2, с. 15]. Таке розходження не можна вважати просто термінологічною синонімією, бо скасування кримінальної відповідальності – більш широке поняття, ніж усунення злочинності діяння, декриміналізація (виключення з кримінального закону відповідальності за певне діяння внаслідок втрати суспільної небезпеки, що характерна злочину). Тому скасування кримінальної відповідальності являє собою припинення повноважень відповідних державних органів щодо застосування до винної у вчиненні злочину особи державних примусових заходів не тільки у випадку декриміналізації діяння, але й у випадку розширення підстав звільнення від кримінальної відповідальності. Виходячи з цього, ми вважаємо, що положення ч.1 ст.5 КК України слід викласти в редакції ч.1 ст.58 Конституції України.

Проблеми дії кримінального закону в часі інколи є дуже складними і нерідко виникають на практиці. Особливо слід звернути увагу на судові помилки, що виникають при перегляді судами загальної юрисдикції невиконаних вироків судів про застосування такого виду покарання, як смертна кара. Такі помилки обумовлені саме необхідністю застосування зворотної дії закону. Варто нагадати про зміни кримінального закону, які мають безпосереднє відношення до даного питання:

- 29 грудня 1999 р. було прийнято Рішення Конституційного Суду України (справа про смертну кару), яке визнало положення КК України 1960 р. у частині застосування кримінальної кари як виду покарання неконституційними [3].

- 22 лютого 2000 р. КК України був доповнений ст.25², яка встановлювала новий вид покарання – “довічне позбавлення волі”. В інших статтях КК України 1960 р. слова “смертна кара” були замінені словами “довічне позбавлення волі”. Закон був уведений в дію 29 березня 2000 р. [4].

- Судами загальної юрисдикції, беручи до уваги вищевказаний Закон України від 22 лютого 2000 р., вирок у частині призначення виключної міри покарання – смертної кари були переглянуті, а смертна кара була замінена на довічне позбавлення волі. Але така практика судів оскаржується в суспільстві.

бо відповідно до ч.1 ст.6 КК України 1960 р. “злочинність та караність діяння визначаються законом, що діяв під час вчинення цього злочину”. Аналогічне за змістом правило закріплене у новому КК України (ч.2. ст.4).

У зв'язку з цим особливо цікавим є порівняння санкцій КК України 1960 р. та КК України 2001 р. Прикладом цьому може бути справа П., який був засуджений 11 квітня 2001 року судовою колегією із кримінальних справ одного з обласних судів України за кількома статтями, у тому числі за пунктом “г” (убивство двох і більше осіб) ст.93 КК України 1960 р., до довічного позбавлення волі. Злочинні діяння, за які П. був засуджений до довічного позбавлення волі, були вчинені 30 листопада 1999 р. У цей період діяв КК України 1960 р. Санкцією ст.93 цього Закону було передбачено покарання у вигляді позбавлення волі від 8 до 15 років або смертна кара, але ніяк не довічне позбавлення волі [5, с.234]. За день до того, як громадянин П. скоїв вказані діяння, а саме – 29 листопада 1999 р., Рішенням Конституційного Суду України такий вид покарання, як смертна кара, був визнаний неконституційним, тому не міг бути застосований. А довічне позбавлення волі було введено у систему покарань КК України тільки Законом України від 22 лютого 2000 р. Таким чином, до засудженого П. був необґрунтовано застосований неіснуючий на час вчинення ним злочину вид покарання. Суд повинен був ухвалити П. покарання за вчинене ним діяння з епізоду від 30 листопада 1999 р. за п. “г” ст.93 КК України в редакції 1960 р. у вигляді позбавлення волі від 8 до 15 років. У наведеному прикладі має місце помилкове застосування норм Кримінального кодексу, оскільки кримінальний закон, що посилює відповідальність, зворотної дії не має.

Таким чином, у випадку перегляду судами загальної юрисдикції вироків щодо застосування смертної кари, які були винесені до прийняття відповідного Рішення Конституційного Суду від 29 грудня 1999 р. та не були виконані, на наш погляд, слід застосовувати той кримінальний закон, що діяв на той час, коли злочин було скоєно, або закон, який передбачає більш м'який вид покарання.

Особливої уваги заслуговують справи, за якими обвинуваченими є неповнолітні. На нашу думку, якщо злочин був учинений неповнолітнім (незалежно від віку на момент перегляду справи) після набрання чинності Законом від 22 лютого 2000 р., то довічне позбавлення волі до них не може застосовуватися, тому що у ч.2 ст.25² цього Закону передбачалося, що даний вид покарання не застосовується до осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років. Чинний Кримінальний кодекс України у ч.1 ст.64 містить те ж положення, тому у ст.98 цей вид покарання не передбачається серед видів покарань, які можуть застосовуватися до неповнолітніх. Судам, які переглядають такі вирокі, слід застосовувати закон, який діяв на момент учинення злочину, тому до неповнолітніх довічне позбавлення волі застосовуватися не може. До тих неповнолітніх, які вчинили тяжкі або особливо тяжкі злочини, може бути

застосований такий вид покарання, як позбавлення волі на певний строк, але відносно неповнолітніх, які вчинили зазначені злочини до набрання чинності діючим КК України від 5 квітня 2001 р., цей строк покарання не може перевищувати 10 років. Якщо неповнолітній вчинив злочин, який пов'язаний з навмисним позбавленням життя людини, після 1 вересня 2001 р., до таких неповнолітніх, відповідно до п.5 ч.3 ст.102 КК України, може бути застосовано покарання у вигляді позбавлення волі до 15 років.

З набранням чинності нового КК України виникли питання про дію так званих проміжних законів, що були включені у КК України 1960 р. незадовго до прийняття КК України 2001 р. Проблема дії проміжного кримінального закону ніколи не зачіпалась у російській дореволюційній літературі, вперше вона була розглянута у радянській літературі і до цього часу залишається спірною. У кримінально-правовій науці висловлювалися думки як “за” (Л.А.Зайцев, І.І.Горелік, І.С.Тишкевич, А.Е.Якубов, Н.Д.Дурманов) [6, с.27; 7, с.24-26; 8, с.65], так і проти (М.І.Бажанов, М.І.Блум, А.А.Тіплє) [9, с.76-77] надання зворотної сили проміжному кримінальному закону. Вчені, що підтримують першу позицію, так мотивують свою думку: “Повинен застосовуватися будь-який з наступних кримінальних законів, що поліпшує положення людини, доля людська не повинна залежати від оперативності роботи органів державної влади” [10, с.104]. Ті вчені, які дотримуються протилежної точки зору, вважають, що проміжний закон не може бути застосований, бо він не діяв ні в той час, коли злочин було скоєно, ні під час вступу вироку у законну силу. Відповідно до діючого законодавства проміжний закон не має зворотної дії, адже ст.5 КК України надає зворотню дію закону, що “скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність”, тобто чинному законі. Але деякі вчені, наприклад М.Й.Коржанський, навіть виходячи з такого формулювання законодавця, вважають надання зворотної дії проміжному законі легітимним у тому випадку, коли він скасовує злочинність діяння або пом'якшує покарання [11, с.19]. На практиці проміжний закон не застосовується, але фактично діє, бо, незважаючи на те, що судді застосовують закон часу вчинення злочину, покарання, що призначається, не перевищує максимальної межі, яка була передбачена у проміжному законі. На нашу думку, у ст.5 КК України слід передбачити норму такого змісту: “1. Проміжним визначається кримінальний закон, який був прийнятий після вчинення злочину, але до вступу вироку у законну силу втратив свою чинність. 2. Проміжний закон має зворотню дію, якщо він скасовує або пом'якшує кримінальну відповідальність особи”.

Необхідність закріплення порядку дії проміжного кримінального закону обумовлена численними помилками, що виникають під час застосування зворотної дії кримінального закону на практиці.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що питання застосування зворотної дії кримінального закону є складними і потребують максимальної уваги, адже від вибору того кримінального закону, який буде застосовано, залежить доля людини.

- 1 Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю.А.Кармазина и Е.Л.Стрельцова. – Харьков: ООО “Одиссей”, 2001. – 960 с.
- 2 Конституция Украины – Харьков. Веста, Изд-во “Ранок”, 2002. – 48 с.
- 3 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29.12.1999 № 11-рп/99 – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
- 4 Закон “Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України” від 22.02.2000, №1483-III – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
- 5 Уголовный кодекс Украинской ССР: Науч.-практ. коммент. / Н.Ф.Антопов, М.И.Бажанов, Ф.Г.Бурчак и др. – К.: Политгиздат Украины, 1987 – 880 с.
- 6 Зайцев Л., Тишкевич И., Горелік И. Действуют ли промежуточные законы? // Советская юстиция. – 1966. №1 – 68 с.
- 7 Якубов А.Е. Декриминализация деяния и обратная сила уголовного закона // Вестник Московск. ун-та. Сер. 11 Право – 1997. – №3 – 132 с.
- 8 Дурманов Н. Д. Светский уголовный закон и его применение. – М. – 1967. – 183 с.
- 9 Блум М.И., Тіплє А.А. Обратная сила закона. М. Юридическая литература, 1976. – 136 с.
- 10 Цепенельков В.Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты. – М.: Изд-во “Юрлитинформ”, 2003. – 416 с.
- 11 Науковий коментар Кримінального кодексу України / Проф. М.Й.Коржанський. – К.: Атика, Академія, Ельга-П, 2001 – 656 с.

ЩОДО УМОВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТВОРЕННЯ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ (ст.255 КК України)

Д.А.Чередник

Національна академія Служби безпеки України

Актуальність проблеми боротьби з організованою злочинністю останнім часом не тільки не зменшилась, а навпаки, набула нового змісту. На перший план виходять питання комплексної протидії кількісному збільшенню та якісним змінам злочинних угруповань (наприклад, утворенню транснаціональних злочинних співтовариств). Досвід інших держав, які зіткнулися з проблемою організованої злочинності раніше за Україну (Італія, США та ін.), показує,

що одним із найбільш дійових способів викриття злочинних організацій є використання власне учасників цих організацій. Стимулом для такої співпраці злочинців із правоохоронними органами є законодавче передбачення можливості звільнення цих осіб від кримінальної відповідальності.

Чинний КК України передбачив, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину (ч. 1 ст. 2). Грунтуючись на принципі гуманізму, законодавство України про кримінальну відповідальність встановлює перелік підстав, за наявності яких особа може бути (а іноді повинна) звільнена від кримінальної відповідальності (ст. ст. 45-49 КК). Такі обставини дістали назву загальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності.

Разом із тим, законодавство передбачає і випадки спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. Вони мають профілактичне значення: заохочують громадян до повідомлення органам влади про вчинення злочину і тим самим сприяють протидії злочинності. Специфічність цих видів звільнення від кримінальної відповідальності полягає і в особливих умовах, за наявності яких можливе звільнення осіб, що вчинили злочин.

Подальше звуження сфери позитивного соціального контролю над злочинністю може призвести до переважання у суспільстві неправомірних методів регулювання відносин і загальної криміналізації життя. Тому навіть якщо особа є членом організованого злочинного формування, вона не повинна бути позбавлена права на останній шанс (у випадку дотримання певних умов). У зв'язку з цим необхідним є створення, так би мовити, можливості "гідного виходу".

Поряд з іншими нормами Особливої частини КК України ст. 255 також передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності. Умовами звільнення є:

- особа, яка підлягає звільненню, не була організатором та керівником злочинної організації;
- активне сприяння її розкриттю;
- добровільна заява особи про створення злочинної організації та участь у ній.

У цьому випадку закон категорично виключає можливість звільнення від відповідальності особи, що вчинила будь-які дії по створенню злочинної організації. Добровільність заяви передбачає, що особа, крім організатора або керівника злочинного формування, дає показання про злочинну діяльність організації з будь-яких мотивів, але обов'язково за власним бажанням, а не у зв'язку з тим, що про злочин стало відомо органам влади. Важливою умовою є також активна поведінка самої особи. Але в той же час активізувати її можуть і правоохоронні органи, наприклад, шляхом прихованого впливу на таку особу через інших осіб, які залучені до оперативно-розшукової діяльності. Прихо-

нування учасником злочинної організації хоча б частини відомостей утворює удаване сприяння і виключає можливість звільнення від відповідальності.

Вважаємо, що вчинення особою тяжких чи особливо тяжких злочинів у складі злочинної організації є такою обставиною, що значно підвищує ступінь суспільної небезпечності особи. Тому навряд чи є доцільним звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 1 ст. 255 КК, навіть якщо вона дотрималася вимог, зазначених у ч. 2 цієї статті. Положення ч. 2 ст. 255 КК повною мірою буде відігравати превентивну роль тільки тоді, коли особа – учасник злочинної організації (крім організатора та керівника), заявить органам влади про її створення ще до вчинення цією організацією інших злочинів. Із метою уникнення неоднозначного тлумачення цієї правової норми на практиці, вважаємо за потрібне враховувати, що особа на виконання злочинних намірів не вчинила іншого тяжкого чи особливо тяжкого злочину, крім створення злочинної організації. І тільки в такому випадку вона може бути звільнена від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 255 КК України.

При широкому тлумаченні наведеної норми виникає потреба так званого кримінально-правового компромісу. Тому що за діяння, які передбачені ч. 1 ст. 255 КК, особа повинна понести відповідальність, але через причини, зазначені у ч. 2 ст. 255 КК, звільняється від негативних для себе наслідків. Як бачимо, цей компроміс за формою нагадує традиційну угоду з тією лише відмінністю, що суб'єкти цієї угоди досить незвичайні. З одного боку, це держава, яка добровільно відмовляється притягати винного до кримінальної відповідальності, а з іншого, – особи, що вчинили зазначений злочин (крім організатора і керівника), які погоджуються із законними вимогами, висунутими державою, й виконують їх. Процес протидії злочинності складний та різнобічний, саме тому він і потребує нових, нетрадиційних підходів, а не тільки старих репресивних норм.

Досліджуючи соціально-правові наслідки застосування кримінально-правового компромісу для суб'єкта, винного у вчиненні злочину, та держави, не можна не згадати, що цей нетрадиційний інститут кримінального права сприяє дотриманню важливого принципу – економії кримінальної репресії.

Вважаємо, що при вирішенні питання про порядок застосування цієї заохочувальної норми, в першу чергу, має бути врахований ступінь участі особи в злочинній діяльності організації, а також ступінь суспільної небезпечності вчинюваних нею діянь в її складі. На цій підставі особу, яка вступила до злочинної організації, але не брала участі в скоєних нею злочинах, необхідно звільняти від кримінальної відповідальності. Натомість особу, яка вступила до злочинної організації і скоїла в її складі злочини, звільняти від кримінальної відповідальності не можна. Добровільна заява про створення злочинної

організації та активне сприяння її розкриттю мають бути враховані судом як обставина, що пом'якшує покарання. Питання про відповідальність особи має вирішуватися в залежності від ступеня тяжкості злочинів, які вона вчинила в складі злочинної організації. Отже, згідно з вищевикладеним, пропонуємо зробити доповнення до ч.2 ст.255 КК України:

“Звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, якщо вона на виконання злочинних намірів не вчинила іншого тяжкого чи особливо тяжкого злочину, крім створення злочинної організації, добровільно заявила про створення або участь у ній та активно сприяла її розкриттю”.

Необхідно мати на увазі, що застосування положень ч.2 ст.255 КК може бути здійснене лише судом (ч.2 ст.44 КК).

На нашу думку, законодавець, створивши можливість звільнення від кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій лише за створення такої організації та участь в її діяльності, яка не пов'язана з вчиненням інших злочинів, не врахував, що в переважній більшості випадків злочинна організація стає об'єктом уваги правоохоронних органів лише після фактичного вчинення її учасниками конкретних злочинів. Тому норма, передбачена ч.2 ст.255 КК, не є достатньо ефективним засобом протидії організованій злочинності.

Вирішення вказаної проблеми схилить тих, хто вагається і зволікає, до свідомого припинення злочинної діяльності. Прояв гуманізму, економія кримінальної репресії – свідчення сили закону, а той, хто вагається, завжди стає на бік сильного.

МОЖЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОСНОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ

Ю.О.Кириченко, С.А.Кириченко
Київський юридичний інститут МВС України
Науковий керівник – *О.А.Кириченко*

В основу реформування юридичної діяльності як основи вдосконалення боротьби зі злочинами можуть бути покладені результати роботи міжвідомчої науково-дослідної групи під керівництвом проф. О.А.Кириченка [1; 2; 3 та ін.], що зводяться до наступного. У першу чергу, потребує істотного перегляду концепція **об'єктів юридичних наук**, якими фактично виступають: 1. *Належ-*

на правова регламентація необхідних сторін суспільного життя. 2. Відповідні засоби боротьби з правопорушеннями (внутрішніми: злочинами, конституційними, адміністративними і дисциплінарними та іншими трудовими проступками, цивільно-правовими та арбітражно-правовими спорами і деліктами; міжнародними: злочинами, публічно-правовими і цивільно-правовими спорами і деліктами). 3. Умови, що мають забезпечити ефективне і раціональне функціонування розробленої нормативно-правової регламентації, здійснення боротьби з правопорушеннями та проведення інших напрямків юридичної діяльності.

При цьому варто підкреслити, що юридична діяльність фактично має такі напрямки: *законодавчий, правозастосувальний, антиделіктний, юридико-науковий та юридико-освітнянський.*

Викладені положення дозволяють розбудувати на новітніх засадах систему юридичних наук, яку, з точки зору розв'язання завдань боротьби з правопорушеннями, найкраще подати таким чином:

1. Загальні юридичні науки:

1.1. *Теоретичні юридичні науки:* 1.1.1. Самостійні теоретичні юридичні науки: 1.1.1.1. Внутрішні теоретичні юридичні науки: філософія юриспруденції, соціологія юриспруденції, політологія юриспруденції, психологія юриспруденції, теоретична юриспруденція, історія вітчизняної юриспруденції, історія правових учень та ін. 1.1.1.2. Міжнародні теоретичні юридичні науки: історія зарубіжної юриспруденції, порівняльна сучасна юриспруденція тощо.

1.1.2. Полінаукові теоретичні юридичні напрямки: філологія юриспруденції, енциклопедія юриспруденції, юридична педагогіка та ін.

1.2. Допоміжні юридичні науки:

1.2.1. Самостійні допоміжні юридичні науки: кримінологія, юридична статистика, юридична кібернетика тощо.

1.2.2. Полінаукові допоміжні юридичні напрямки: юридична лінгвістика та ін.

2. Регулятивні юридичні науки:

2.1. Внутрішні регулятивні юридичні науки: бюджетне, податкове, пенсійне, сімейне, житлове, водне, земельне, лісне та інше регулятивне право.

2.2. Міжнародні регулятивні юридичні науки: консульське або дипломатичне право, міжнародне космічне, повітряне, морське, екологічне та інше міжнародне регулятивне право.

3. Антиделіктні юридичні науки:

3.1. *Базисноантиделіктні юридичні науки:* 3.1.1. Внутрішні базисноантиделіктні юридичні науки: конституційне, антикримінальне, адміністративне, трудове, цивільне та арбітражне право. 3.1.2. Міжнародні базисно-

антиделіктні юридичні науки: міжнародне антикримінальне, публічне і цивільне право.

3.2. *Процедурні юридичні науки:*

3.2.1. Самостійні процедурні юридичні науки: 3.2.1.1. Процесуальні юридичні науки: 3.2.1.1.1. Внутрішні процесуальні юридичні науки: конституційний, антикримінальний, цивільний та арбітражний процес. 3.2.1.1.2. Міжнародні процесуальні юридичні науки: міжнародний антикримінальний і цивільний процеси. 3.2.1.2. Регламентні юридичні науки: 3.2.1.2.1. Внутрішні регламентні юридичні науки: 3.2.1.2.1.1. Самостійні регламентні науки: адміністративний, трудовий та ордістичний регламенти. 3.2.1.2.1.2. Допоміжні регламентні науки: виправно-трудова і судово-виконавчий регламенти. 3.2.1.2.2. Міжнародні регламентні юридичні науки: міжнародний публічний регламент та ін.

3.2.2. Полінаукові юридико-процедурні напрямки: теорія антиделіктної інформації тощо.

3.3. *Методичні юридичні науки:* 3.3.1. Самостійні методичні юридичні науки: криміналістика та ордістика. 3.3.2. Полінаукові методичні юридичні напрямки: юридична експертологія, юридична мікрооб'єктологія, юридична одорологія та ін.

Як бачимо, засоби боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями створюють базисноантиделіктні, процедурні і методичні юридичні науки, у той час як теоретичні та допоміжні юридичні науки створюють інші умови раціонального та ефективного ведення даної боротьби. Регулятивні юридичні науки у цьому відношенні виконують лише профілактичне значення, оскільки чим більш удосконалене нормативно-правове врегулювання всіх необхідних сторін суспільного життя ми будемо мати, тим менше злочинів та інших правопорушень буде скоєно з цієї причини.

З огляду на це, особливого значення набуває новітня концепція антиделіктної теорії інформації, що являє собою розвиток положень традиційної кримінально-процесуальної теорії доказів у напрямку роботи з усіма різновидами інформації у будь-якій процедурній системі. Таке обґрунтування виходить з того, що доказами є інформація, яка отримана відповідним способом чи у відповідному порядку і може бути використана у боротьбі з будь-яким різновидом правопорушень. Отже, порядок отримання інформації (за допомогою гласних і негласних засобів, дотримання чи ні нормативної процедури) визначає поділ **антиделіктної інформації** на: **1. Криміналістичну інформацію: 1.1. Основні докази: 1.1.1. Прямі основні докази. 1.1.2. Непрямі основні докази. 1.2. Орієнтуючу інформацію. 2. Ордістичну інформацію. 2.1. Допоміжні докази. 2.1.1. Прямі допоміжні докази. 2.1.2. Непрямі допоміжні докази. 2.2. Спотворена інформація.**

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що у ході боротьби із злочинами та іншими правопорушеннями працюють з джерелами інформації, оцінюючи яку і визначаються її різновиди, у тому числі й докази. При цьому не можна використовувати тільки спотворену інформацію, отримання якої доцільно визнати достатньо тяжким злочином, оскільки тут мова йде про порушення нормативно-правової процедури проведення негласної діяльності у вигляді майбутнього Ордорегламентного кодексу України чи Міжнародного ордорегламентного кодексу.

Проте виникає необхідність істотно поліпшити нормативно-правове регулювання й інших сторін суспільного життя, що краще за все можна зрозуміти з даної новітньої **системи права (законодавства):**

1. **Базисноантиделіктні кодекси:**

1.1. *Внутрішні базисноантиделіктні кодекси:* Конституційний кодекс України (Конст.К України), Антикримінальний кодекс України (АктиКК України), Адміністративний кодекс України (Адм.К України), Трудовий кодекс України (Тр.К України), Цивільний кодекс України (Цив.К України), Арбітражний кодекс України (Арб.К України).

1.2. *Міжнародні базисноантиделіктні кодекси:* Міжнародний антикримінальний кодекс (Міжн.АнтиКК), Міжнародний публічний кодекс (Міжн.ПК), Міжнародний цивільний кодекс (Міжн.ЦК).

2. **Процедурні кодекси:**

2.1. *Внутрішні процедурні кодекси:* 2.1.1. *Процесуальні кодекси:* Конституційно-процесуальний кодекс України (Конст.ПК України), Антикримінально-процесуальний кодекс України (АнтиКПК України), Цивільно-процесуальний кодекс України (Цив.ПК України), Арбітражно-процесуальний кодекс України (Арб.ПК України). 2.1.2. *Регламентні кодекси:* 2.1.2.1. *Основні регламентні кодекси:* Адміністративний регламент України (Адм.Р України), Трудовий регламент України (Тр.Р України) та Ордістичний регламент України (Орд.Р України). 2.1.2.2. *Допоміжні регламентні кодекси:* Виправно-трудова регламент України (Випр. Тр.Р України) і Судово-виконавчий регламент України (Суд.ВР України).

2.2. *Міжнародні процедурні кодекси:* 2.2.1. *Міжнародні процесуальні кодекси:* Міжнародний антикримінально-процесуальний кодекс (Міжн.АнтиКПК). 2.2.2. *Міжнародні регламентні кодекси:* Міжнародний ордістичний регламент (Міжн.ОР), Міжнародний публічний регламент (Міжн.ПР) і Міжнародний цивільний регламент (Міжн.ЦР).

3. **Регулятивні кодекси:**

3.1. *Внутрішні регулятивні кодекси:* Податковий кодекс України (Подат.К України), Бюджетний кодекс України (Бюд.К України), Пенсійний кодекс України (Пенс.К України), Сімейний кодекс України (Сім.К України), Житловий кодекс

України (Житл.К України), Водний кодекс України (Водн.К України), Земельний кодекс України (Зем.К України), Лісний кодекс України (Лісн.К України) тощо.

3.2. Міжнародні регулятивні кодекси: Консульський (Дипломатичний) кодекс (Конс. чи Дипл.К), Міжнародний космічний кодекс (Міжн.Косм.К), Міжнародний повітряний кодекс (Міжн.Повіт.К), Міжнародний морський кодекс (Міжн.Морськ.К), Міжнародний екологічний кодекс (Міжн.Екол.К), Міжнародний освітянський кодекс (Міжн.Освіт.К) та ін.

Як бачимо, багато галузей права та їх основного наукового продукту – кодексів, поки що немає і їх необхідно створити. Концепція ж багатьох інших існуючих галузей права і, як наслідок, відповідних кодексів підлягає істотному реформуванню.

Зрозуміло, що раціональна та ефективна боротьба зі злочинами та іншими правопорушеннями не можлива без відповідного реформування й юридико-освітянської діяльності. Зокрема, існує словосполучення “правознавство” вже не може охопити всі напрямки юридичної діяльності і з огляду на це доречно використати узагальнюючу юридичну спеціальність “Юриспруденція”, яка б мала дві субспеціальності – “Правознавство” та “Антиделіктологія” для забезпечення відповідно спеціалізацій правозастосувальної діяльності (нотаріуси та юрисконсультанти, у такому ж значенні й адвокати) і низки антиделіктних спеціалізацій: суддівську, слідчу, прокурорську, адвокатську (у частині боротьби з правопорушеннями), ординатуру тощо.

У системі певних антиделіктних (правоохоронних) органів юридичну субспеціальність “Антиделіктологія” доцільно поділити на стільки спеціалізацій, скільки фактично існує їх різновидів з точки зору суттєвих особливостей підготовки фахівців, наприклад, у системі МВС (слідчий, дільничний інспектор, інспектор ДАІ, ординат загальної компетенції, ординат БОП, ординат БНОН, ординат БЕП тощо), служби безпеки (слідчий, ординат загальної компетенції, ординат розвідки, ординат контррозвідки), податкової служби (слідчий, ординат загальної компетенції та ін.) тощо. Перелік указаних спеціалізацій і субспеціалізацій доцільно узгодити у процесі міжвідомчих науково-практичних конференцій та інших подібних наукових заходів і закріпити прийняттям відповідних державних освітньо-кваліфікаційних стандартів для юристів.

При цьому для роботи з будь-якої правозастосувальної чи антиделіктної спеціалізації треба мати диплом спеціаліста лише відповідної спеціалізації і перехід на іншу спеціалізацію має вимагати дворічне навчання саме за цією спеціалізацією.

До отримання диплома спеціаліста майбутні юристи протягом трьох років мають отримати єдину базову юридичну освіту кваліфікаційного рівня “бакалавр юриспруденції”, диплом якого не може надавати права займатися будь-яким напрямком юридичної діяльності і є лише основою для отримання

тієї чи іншої спеціальності: “спеціаліст-правознавець” чи “спеціаліст-антиделіктолог” із додатковою відповідно правозастосувальною та антиделіктною спеціалізацією.

Після отримання диплома спеціаліста юристи мають право протягом ще двох років набувати освітньо-кваліфікаційний рівень магістра, зокрема, “магістр-правознавець” і “магістр-антиделіктолог” відповідної правозастосувальної та антиделіктної спеціалізації, чого достатньо для заняття вже законодавчою, юридико-науковою та юридико-освітянською діяльністю. При цьому для заняття юридико-освітянською діяльністю недоцільно вимагати наявності диплома кандидата чи доктора юридичних наук або атестати доцента і професора, що допомогло б юридичній науці позбутися випадкових осіб та, як засвідчує сучасна практика захисту дисертацій, і значного “наукового баласту”, а в ряді випадків і “наукового деструктиву”.

При цьому доцільно відмовитися й від створення спеціалізованих учених рад у вузах, оскільки останні є зацікавленими установами і вимушені для проходження акредитації мати відповідну кількість кандидатів та докторів наук, а тому вони не можуть забезпечити якісну підготовку вчених. Спеціалізовані вчені ради за кожною ваківською науковою спеціалізацією мають бути лише при ВАК України.

Об’єктивно існуюча кількість осіб, які мають інтелектуальні дані і бажання займатися науковою діяльністю, фактично не така вже й велика, щоб ці спеціалізовані ради не могли забезпечити захист відповідних дисертацій. При цьому члени таких рад мають працювати у ВАК України на постійній основі, що в деякій мірі могло б забезпечити їх об’єктивність, тим більше, що у вузів відпала б зацікавленість у “штампуванні” для себе відповідної кількості кандидатів і докторів наук заради лише проходження акредитації.

Більш того, доцільно існуючі вимоги щодо аспірантів, викладачів, старших викладачів, доцентів і професорів, які є переважно методично-дидактичного характеру, транспортувати для магістрів відповідного ступеня, наприклад, 1 (магістр), 2 (магістр рівня аспіранта), 3 (магістр рівня викладача), 4 (магістр рівня старшого викладача), 5 (магістр рівня доцента) і 6-го ступеня (магістр рівня професора).

Що ж стосується вчених, то їх правильніше було б іменувати професорами відповідної наукової галузі, наприклад, “професор філософії” (на заміну існуючого наукового ступеня – “доктор філософських наук”), “професор правознавства” і “професор антиделіктології” (“доктор юридичних наук”), “професор медицини” (“доктор медичних наук”), “професор педагогіки” (“доктор педагогічних наук”), “професор технологій” (“доктор технічних наук”), “професор біології” (“доктор біологічних наук”) тощо; або доцент відповідної наукової галузі (на заміну наукового звання кандидата наук).

У контексті юридико-освітнянської діяльності особливої актуальності набуває і розробка новітньої концепції навчального забезпечення зв'язської підготовки юристів, що може бути представлено такими навчальними курсами:

1. **Еталонні підручники**, які мають зібрані всі положення даної науки, що пройшли відповідну наукову експертизу, краще за все, у процесі дисертаційного захисту.

Вказані підручники можуть бути орієнтирами того, що і на якому рівні у даній юридичній науці вже розроблено. Це допоможе правильно вибрати тему майбутньої дисертації, уникнути дублювання і в деякій мірі запобігти плагіату. Еталонні підручники можуть мати значення для проведення будь-яких інших наукових досліджень, а також для комплектування наступних підручників і спеціальних курсів. Безпосередньо у навчальному процесі їх використовувати недоцільно, вони є, так би мовити, лише “теоретичними”.

2. **Базові підручники** для трирічної підготовки юристів базового освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр юриспруденції”. Ці підручники мають бути єдиними для кожної з юридичних наук, узгоджені на відповідних науково-практичних конференціях із залученням провідних учених даної галузі.

3. **Спеціальні курси** для дворічної підготовки юристів освітньо-кваліфікаційного рівня “спеціаліст юриспруденції” спеціальностей “спеціаліст-правознавець” і “спеціаліст-адителіктолог” певної спеціалізації (“спеціаліст-правознавець нотаріальної діяльності”, “спеціаліст-антиделіктолог суддівської діяльності” та ін.). Їх має бути стільки, скільки буде узгоджено спеціалізацій кожної з юридичних спеціальностей, і вони мають бути для всіх вузів єдиними.

4. **Спеціальні курси** для дворічної підготовки юристів освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр юриспруденції” спеціальностей “магістр-правознавець” і “магістр-антиделіктолог” аналогічної спеціалізації.

5. **Спеціальні курси** для набуття у процесі післядипломної освіти відповідної субспеціалізації правозастосувальної чи антиделіктної діяльності [1, с.100; 3, с.25].

Викладені положення створюють й інші умови щодо вдосконалення боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями.

1. Кириченко С.А., Кириченко Ю.О., Ткач Ю.Д. Система права, система юридичних наук чи юриспруденції? (запрошення до дискусії) // *Правова держава*. 36 наук. пр. – К.: Ін-т держави та права ім.В.М.Корсецького НАН України, 2004. – Вип. 15. – С.89-102.
2. Кириченко Ю.О. Новий погляд на об’єкт, предмет та систему юридичних наук // *Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні*. Матер. Регіональної міжвузівськ. наук. конференції. – Івано-Франківськ: Вид-во Плай, 2003. – С.11-14.
3. Кириченко Ю.О., Кириченко С.А., Ткач Ю.Д. Можливості вдосконалення загальної та юридичної освіти // *Вищі навчальні заклади – Києву*. Матер. наук.-практ. конференції 12.03 2004 р. – К.: ГУОН ВО КМДА, 2004. – С.24-26.

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ КОРУПЦІЇ ТА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

С.С.Теленик

Національна академія Служби безпеки України

Науковий керівник – С.В.Клименко

При розгляді питання про корупцію як правове явище неодмінно постає питання про співвідношення її з організованою злочинністю. Необхідність розгляду цього питання обумовлюється тим, що як на науковому і практичному, так і на законодавчому рівнях не існує єдиного погляду на співвідношення таких явищ, як корупція і організована злочинність.

Ряд учених (зокрема, О.І.Гуров, О.В.Філімонов) узагалі схильні розглядати корупцію і організовану злочинність або ж як одне ціле, або як структурний елемент одне щодо іншого [1, с.2]. Л.І.Аркуша вважає, що використання корумпованих зв’язків є обов’язковим елементом у діяльності формувань, які спеціалізуються на вчиненні злочинів у сфері економіки [3]. Такої ж позиції дотримується О.Г.Кальман, який вважає, що організована злочинність у сфері економіки фактично не може існувати без підтримки і тісної взаємодії з владними структурами. На його думку, в українських умовах це значною мірою обумовлено потребою легалізації значних сум грошей, здобутих організованими злочинними угрупованнями в процесі своєї злочинної діяльності [4]. Такий висновок фактично підтверджується результатами досліджень В.Н.Коржа, відповідно до яких близько 90% організованих злочинних утворень у сфері економіки мають корумповані зв’язки у владно-управлінських структурах та правоохоронних органах [5]. Неодмінним елементом організованої злочинності, однією з основних її ознак (елементів) визнають корупцію Л.В.Багрій-Шахматов, О.М.Литвак, С.В.Невмержицький [6,7,9]. Подібну позицію займають також деякі західні фахівці [5].

На думку І.М.Даньшина, організовані угруповання не можуть існувати без широкої корупції представників державних, контролюючих органів. У даному разі йдеться не про співучасть останніх у конкретному злочині, а в потенційній можливості вчиняти дії або утримуватися від дій, вигідних учасникам цих угруповань, про непряме сирияння ним, прихильне до них ставлення [9].

Наведені вище позиції вчених дозволяють констатувати нерозривний зв’язок корупції і організованої злочинності, однак не дають відповіді на ряд питань щодо співвідношення цих явищ, зокрема, як організована злочинність свідчить про органічний зв’язок корупції і організованої злочинності, також той факт, що найвпливовіші міжнародні організації, формулюючи

рекомендації підвищення ефективності боротьби з організованою злочинністю, особливу увагу приділяють боротьбі з корупцією.

Досить точним слід визнати твердження, що, якщо звичайна злочинність наступає на суспільство, діючи проти його інститутів, у тому числі і держави, організована злочинність у цьому наступі прагне опиратися на інститути держави і суспільства, використовувати їх у своїх цілях [6]. Це значною мірою здійснюється за допомогою встановлення і поширення корумпованих відносин.

Судячи з усього, саме з огляду на це терміни “корупція” і “організована злочинність” в офіційних документах нашої держави, у тому числі нормативно-правових актах, у багатьох випадках вживаються поряд, ідуть в одному синонімічному ряду. Для протидії ним пропонується один і той самий комплекс заходів, а для здійснення правоохоронної діяльності, її координації та контролювання за нею створені і діють одні і ті самі державні органи або їх спеціальні підрозділи.

Констатуючи тісний зв'язок корупції і організованої злочинності, все ж, на наш погляд, їх не можна розглядати, як це пропонує багато вчених і передбачає ряд документів нормативно-правового характеру, як одне ціле або навіть як обов'язковий структурний елемент одне щодо одного (частіше корупцію як елемент організованої злочинності). Корупцію і організовану злочинність слід розглядати безумовно як органічно взаємопов'язані, але все ж як самостійні явища, яким притаманні специфічні ознаки, закономірності розвитку, кримінологічні та кримінально-правові характеристики тощо. Якщо говорити про роль корупції у функціонуванні організованої злочинності, то необхідно констатувати, що корупція – це лише один із засобів, які використовуються організованою злочинністю для досягнення поставлених завдань. Слід погодитися з тим, що факти отримання службовою особою навіть численних хабарів за вчинення конкретних дій з використанням свого службового становища самі по собі не дають підстав розглядати їх як прояви організованої злочинної діяльності [5].

У свою чергу, організована злочинна група чи злочинна організація цілком можуть існувати і без корумпованих зв'язків. Інша справа, що відсутність таких зв'язків може суттєво ускладнити функціонування таких утворень і навіть унеможливити вчинення окремих злочинів. Але це вже зовсім інший аспект, який засвідчує про взаємний вплив, взаємозалежність цих явищ, їх переплетіння, про те, що вони живлять одне одного, сприяють розвитку одне іншого. Тому широке поширення корупції неодмінно призводить до зростання організованої злочинності, а якісний і кількісний розвиток останньої неодмінно тягне за собою збільшення кількості корупційних проявів і підвищення небезпечності їх характеру.

Розгляд проблем співвідношення організованої злочинності та корупції має не лише теоретичне, а й практичне значення – воно повинно орієнтувати правоохоронні органи у кожному конкретному випадку виявляти організовані злочинні групи чи злочинні організації та встановлювати засоби забезпечення їх функціонування, а отже, виходити на їх корупційні зв'язки.

Якщо ж характеризувати використання представниками організованих злочинних груп чи злочинних організацій можливостей корупції, то воно полягає у тому, щоб:

- забезпечити надійне прикриття з боку владних структур злочинної діяльності злочинних організацій та організованих злочинних груп;
- проникнути або розширити свою присутність у легальній економіці, політиці, правоохоронній та інших сферах;
- взяти під свій контроль найважливіші й найбільш прибуткові сфери соціального життя;
- створити систему нейтралізації соціального контролю над організованою злочинністю і забезпечення ухилення від передбаченої законом відповідальності лідерів та інших членів злочинних угруповань;
- лобювати свої інтереси в органах державної влади та органах місцевого самоврядування;
- використовувати владні можливості для усунення своїх конкурентів.

З огляду на викладене можна зробити деякі важливі в теоретичному і практичному аспектах висновки.

1. Корупція якісно змінює організовану злочинність, дозволяє їй не тільки існувати, а й укріплювати свої позиції в суспільстві і державі, політизує її.

Корупція щодо організованої злочинності виконує три основні функції:

- формує захисний механізм організованої злочинності;
- виступає одним з основних засобів досягнення основних цілей злочинної діяльності організованих злочинних угруповань;
- є формою легалізації організованої злочинності.

2. Заходи протидії корупції і організованій злочинності можуть певною мірою поєднуватися, застосовуватися в комплексі, але розроблятися і реалізовуватися вони повинні з урахуванням особливостей кожного з цих явищ.

Тобто корупцію і організовану злочинність необхідно розглядати як органічно пов'язані, але водночас самостійні соціальні і правові явища, які здійснюють вплив на розвиток один одного.

1 Туров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. – М. Юрид. лит., 1990. – 304 с.

2 Аркуша Л. Коррупция – элемент организованной преступной деятельности // Юридический вестник. – 2000 – № 2. – С.118-121.

3. Кальман О. Взаємозв'язок організованої злочинності та корупції у сфері економіки // Вісник Академії правових наук. – Харків, 1997. – № 4. – С.188-190.
4. Корж В. Характеристика корумпированих зв'язей організованих преступних образований в сфері економіки // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 12. – С.88-90.
5. Багрій-Шахматов Л.В. Організована злочинність та корупція // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 2. – С.3-5.
6. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) / Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. ім. Я.Мудрого. – Харків, 2001. – 20 с.
7. Даньшин І.Н. Організована преступність // Збірник наукових праць Харківського Центру з вивчення організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні. Випуск другий. – Харків, 2001. – С. 4-31.
8. Указ Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376 “Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001 – 2005 роки” // Офіційний вісник. – 2000. – № 52. – С.2258.
9. Организованная преступность / Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М.: Юрид. лит., 1989. – 352 с.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ПРОБЛЕМА ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ КОМП'ЮТЕРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

М.В.Таран, С.В.Дрьомов

Національна академія Служби безпеки України

Стрімкий розвиток новітніх інформаційних технологій та їх упровадження у життя зумовили виникнення нового виду злочинності – у сфері комп'ютерної інформації (її ще називають “комп'ютерна” або “кіберзлочинність”). Перший злочин із використанням ЕОМ зареєстровано в 1966 р. у США під час пограбування банку в Міннесоті [1]. В Україні кримінальна відповідальність за такі посягання була встановлена лише в 1994 р. (ст.198¹ КК УРСР 1960 р. “Порушення роботи автоматизованих систем”).

Спробуємо визначити характерні риси, притаманні для злочинів із використанням комп'ютерних технологій:

1. Інтернаціональність. Дослідження проблематики комп'ютерної злочинності у світі засвідчує, що сьогодні її можна поділити відносно прояву у просторі на: національну (знаходить прояв в окремих країнах у межах їх кордонів); трансграничну (транснаціональну, міжнародну), яка в свою чергу поділяється на глобальну і континентальну. Рівень поширення останньої прямо залежить від розвитку та впровадження сучасних комп'ютерних технологій, мереж, їх загального користування та доступу до них. Можна прослідкувати таку залежність: збільшення кількості користувачів Internet збільшує кількість

несанкціонованих доступів до інформаційних систем [1]. Internet дає можливість проникнути до будь-якої комп'ютерної системи з якої завгодно точки світу.

2. Зростання кількості таких злочинів. За даними статистики МВС, у 1997 р. органами внутрішніх справ зареєстровано 15 порушень роботи автоматизованих систем (але, на превеликий жаль, жодної не розкрито), у 1998 р. – 7; 1999 р. виявлено 6 посягань, а у 2000 р. – 8. Таким чином, протягом 4 років зареєстровано 36 злочинів у сфері комп'ютерної інформації. У КК України існує три статті, що передбачають відповідальність за злочини даного виду: це – Розділ XVI Особливої частини, який має назву “Злочини у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж”. Протягом 2001 р. було виявлено 16 таких злочинів, а у 2002 р. – уже 30 [2]. На початку 1999 р. ФБР розслідувало більше 500 справ, пов'язаних із комп'ютерними злочинами, не враховуючи дитячої порнографії в комп'ютерній мережі. Поліція відмічає збільшення таких злочинів головним чином за рахунок INTERNETу. Група реагування на позаштатні ситуації з комп'ютерами при уряді США повідомила приблизно про 5000 випадків злому американських корпоративних мереж у 1999 р. і більш ніж про 17000 – у 2000 р.

3. Висока латентність (від лат. *latens* (*latentis*) – прихований, той, що не виявляє себе відомими ознаками). Лише 10-15% комп'ютерних злочинів стають відомими [3]. Згідно з дослідженнями ФБР США всього 17% з опитаних організацій заявили про свою готовність повідомляти правоохоронним органам про випадки вторгнення до їх комп'ютерних систем, адже для більшості компаній розголос самого факту злому їх комп'ютерної системи може шкодити їхній репутації або спричинити повторні злочини [3]. Щоб уникнути цього, потерпілі не повідомляють про атаки [4].

4. Значні збитки навіть від однієї злочинної акції. Дослідження оцінок експертів США засвідчують, що середня вартість втрат складає: від разового фізичного пограбування – 3,2 тис. доларів; від разового шахрайства – 23 тис. доларів; від правопорушень за допомогою комп'ютерних технологій – 500 тис. доларів. За статистикою Американського Інституту Комп'ютерної Безпеки, збитки від злочинів, що скоюються за допомогою комп'ютерних технологій, з кожним роком зростають [5], хоча цифри при цьому називають різнопорядкові. Йокрема зазначалося, що у США економічні збитки від комп'ютерних правопорушень у 90-х роках склали щорічно близько 100 млрд. доларів. У Німеччині “комп'ютерна мафія” викрадає в рік близько 4 млрд. марок. Загальні матеріальні збитки, які завдаються щорічно в результаті економічних комп'ютерних злочинів, оцінюються німецькими фахівцями в 70 млрд. марок. У 2000 р. втрати комерційних структур через Internet склали понад 1,6 трильйона доларів. За даними західних експертів, сумарні щорічні збитки у Західній Європі становлять близько 30 млрд. доларів США.

5. Специфічність контингенту осіб, які вчиняють правопорушення. Комп'ютерна злочинність – це новий феномен, породжений можливостями майже безкарного вчинення протиправних дій у сфері, наглухо зачиненій для людини, яка не володіє основами комп'ютерної грамотності.

6. Складність збирання доказів за встановленими фактами і складність доказування подібних дій [6].

Розглянувши основні риси, ми бачимо наскільки актуальна дана проблема. Українська держава не готова повною мірою протидіяти цим злочинам. Відсутність належної теоретичної основи та законодавчої бази не сприяє ефективності боротьби з цими посяганнями. Треба звернути увагу на сучасне розуміння даної проблеми. Почнемо з дискусійного питання поняття злочинів у сфері комп'ютерної інформації.

Існують три основні підходи до визначення злочинів у даній сфері: всі суспільно небезпечні діяння, предметом яких є комп'ютерна інформація [7]; коли інформація є знаряддям їх вчинення [8]; лише тих посягань, предметом і знаряддям яких є комп'ютерна інформація [9].

Отож зупинимось на предметі і знарядді вчинення вказаних злочинів.

Комп'ютерну інформацію важко беззастережно визнати предметом злочину, оскільки вона не є річчю матеріального світу. Але в даному питанні варто погодитись з Є.Лашуком, який пропонує вважати предметом злочину не тільки речі, а й певні, об'єктивно існуючі явища, утворення – комп'ютерну інформацію [8]. Таке розуміння вирішує багато теоретичних проблем не лише у сфері комп'ютерної інформації (існує біля 30 норм, у яких інформація в різних проявах названа тим матеріальним утворенням, впливаючи на яке заподіює шкоду об'єктові). Вважаємо доречним розглядати комп'ютерну інформацію у двох аспектах: 1) як відомості про оточуючий світ та процеси, що в ньому відбуваються, про стан будь-чого тощо; 2) як дані, тобто сукупність кодів, символів, сигналів, команд, які виражаються у різних комп'ютерних програмах. Тільки при двоєдиному розумінні феномена комп'ютерної інформації можна з'ясувати його сутність. Потрібно зазначити, що поряд із комп'ютерною інформацією у статтях 361–363 КК як предмет злочину визначено її носіїв. Зауважимо, що останні та програмні засоби захисту комп'ютерної інформації можуть бути різновидом, а тому спеціальна вказівка на них у кримінально-правових нормах не є виправданою.

Позиція законодавця щодо визнання носіїв комп'ютерної інформації і технічних засобів захисту предметом зазначених посягань видається хибною, оскільки їх знищення, пошкодження і викрадення має кваліфікуватися як злочин проти власності. Єдине матеріальне утворення, яке можна визнати предметом даних злочинів, є комп'ютерна інформація. Але дана обставина не дає можливості безпомилково відрізнити злочин у сфері цієї інформації

від інших посягань. Так, передача іноземній державі відомостей, що становлять державну таємницю, повинна кваліфікуватися як державна зрада чи шпигунство і тоді, коли ці відомості існують в електронному вигляді та передаються, скажімо, на дискеті. Отже, не завжди можна відмежувати злочини у даній сфері від інших посягань, опираючись виключно на ознаки предмета злочину. На сьогодні не викликає заперечень визначення комп'ютерної інформації знаряддям вчинення злочину. Проте деякі автори намагаються підмінити останню певним технічним устаткуванням. Але хотілося б зауважити, що спектр техніки, яка може використовуватись при вчиненні злочинів, зокрема у сфері комп'ютерної інформації, досить широкий, охопити його дуже важко, якщо взагалі можливо. Потрібно також зазначити, що пристрої, які здатні чинити вплив на роботу комп'ютерних систем, не завжди містять комп'ютерну інформацію, їх робота може бути заснована на інших методах (наприклад, електромагнітне чи інше випромінювання). Застосування названої техніки, на нашу думку, не дає підстав кваліфікувати вчинене як злочин у сфері комп'ютерної інформації. Отже, у понятті цього злочину треба враховувати як предмет, так і знаряддя вчинення посягань, тільки так можна створити “формулу”, яка б дозволила відрізнити вказані злочини від інших суспільно небезпечних посягань. Видається доречним згадати про сутність механізму вчинення злочину, яка полягає у тому, що винний використовує одну комп'ютерну інформацію (знаряддя) для здійснення злочинного впливу на іншу комп'ютерну інформацію (предмет). Саме такий механізм надає цим посяганням виключної специфічності, яка зумовлює необхідність створення спеціальних кримінально-правових норм про відповідальність за вказані злочини.

Очевидно, існують такі суспільно небезпечні діяння, предметом і знаряддям яких є комп'ютерна інформація, але не всі ці посягання можна віднести до категорії даних злочинів, оскільки вони не завжди спрямовані проти суспільних відносин у сфері комп'ютерної інформації. Наприклад, при розповсюдженні каналами електронної пошти матеріалів, які містять заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, комп'ютерна інформація одночасно виступає і предметом злочину, і знаряддям його вчинення. Проте цей злочин посягає на громадський порядок та спокій і має кваліфікуватися за ст.295 КК України. Тобто у визначенні злочинів у сфері комп'ютерної інформації треба вказати на їх родовий об'єкт. Ним є суспільні відносини, основний зміст яких полягає у здійсненні суб'єктами інформаційної діяльності щодо комп'ютерної інформації (тобто її створення, збирання, обробка, накопичення, зберігання, пошук, розповсюдження, використання, споживання, введення, копіювання, зчитування, знищення, реєстрація тощо) та обов'язку інших учасників відносин цьому не перешкоджати. Предметом, стосовно якого виникають зазначені суспільні відносини, є комп'ютерна інформація, суб'єктами

– будь-які фізичні та юридичні особи. Отже, родовим об'єктом зазначених суспільно небезпечних посягань слід визнати суспільні відносини у сфері комп'ютерної інформації. З огляду на зазначене, видається за доцільне викласти назву Розділу XVI Особливої частини як “Злочини у сфері комп'ютерної інформації”, оскільки теперішня її редакція, на нашу думку, не відбиває сутності родового об'єкта злочинів.

Аналіз розділу “Злочини у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж” у чинній редакції дає підстави зробити висновок, що вказані злочини можуть бути вчинені тільки з прямим умислом. Необережна форма вини може стосуватись тільки суспільно небезпечних наслідків.

Таким чином, *злочини у сфері комп'ютерної інформації* – це протиправні, умисні діяння, котрі посягають на відносини щодо здійснення інформаційної діяльності стосовно комп'ютерної інформації, предметом і знаряддям яких є така інформація, яка може існувати у різних проявах – відомості, дані, програми тощо.

1. Гуцалюк М. Протидія комп'ютерній злочинності // Право України - 2003 - №6. - С.114.
2. Музика А., Азаров Д. Про поняття злочинів у сфері комп'ютерної інформації // Право України - 2003. - №4. - С.86.
3. Вертузаєв М., Попов А. Запобігання комп'ютерним злочинам та їх розслідування // Право України. - 1998. - №1. - С.101-103.
4. Зетгер К. Народ хакерів // Світ ПК. - 2001. - №8. - С.57.
5. Безжоравний С. Правові проблеми боротьби з комп'ютерною злочинністю // Право України. - 1998. - №5. - С.52.
6. Тищенко Є., Селюк А. Розслідування комп'ютерних злочинів. - К.: Вид-во НА СБУ, 2003. - С.8-11.
7. Ляпунов Ю., Максимов В. Ответственность за компьютерные преступления, 1997. - С.9.
8. Беляков К. Злочини з використанням інформаційних технологій, 2001. - С.131.
9. Гавловський В., Цимбалюк В. Щодо проблем боротьби із злочинами, що вчиняються з використанням комп'ютерних технологій. - К., 1998. - С.148.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВІКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЧИННИМ КК УКРАЇНИ

Л.М.Федорак

Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника,
Науковий керівник – *П.Л.Фріс*

Однією із загальних вимог притягнення особи до кримінальної відповідальності є досягнення нею встановленого законом віку. Кримінально-правове поняття віку не в повному обсязі збігається з його загальним поняттям, оскільки для кримінального права основним є досягнення особою віку, з якого

вона спроможна усвідомлювати характер власної поведінки та передбачати її наслідки.

Процес становлення особистості – це період, який супроводжується низьким впливом факторів оточуючого середовища і внутрішнього світу особи та ризиком протиріч і парадоксів, які виникають унаслідок такого взаємовпливу. Під впливом сім'ї, школи, соціального оточення в особи формується певний рівень свідомості разом із правилами поведінки, які узгоджуються чи не узгоджуються з установами суспільстві. Звідси деякі вчені стверджують, що вже у віці 14-16 років підліток переходить до дорослого стану та може у повній мірі розуміти і керувати своїми вчинками.

Усвідомлення суб'єктом злочину всіх характеристик учиненого ним діяння є необхідною умовою можливості притягнення до кримінальної відповідальності за конкретний злочин. Тому важливого значення набуває питання визначення віку, з досягненням якого особа відповідно до своїх біологічних та психологічних особливостей зможе повністю усвідомити всі характеристики суспільно небезпечного діяння.

Відповідна ознака суб'єкта злочину на різних історичних етапах розвитку нашої держави визначалася по-різному, починаючи із “Соборного Уложення” царя Олексія Михайловича 1649 р., згідно з яким до кримінальної відповідальності притягалися особи при досягненні 7-річного віку, і завершуючи остаточним вирішенням цього питання у КК УРСР 1960 р., яке залишилось незмінним і на сьогоднішній день [1]. Ст.10 КК УРСР 1960 р. передбачала загальний вік кримінальної відповідальності з 16 років. При цьому визначалась можливість притягнення до кримінальної відповідальності і в 14-річного віку за 34 складів злочину. При прийнятті КК України 2001р. у ч.2 ст.22 законодавець збільшив кількість відповідних складів злочину до 47 у зв'язку з їх значною суспільною небезпечністю та розповсюдженістю серед дітей. Визначаючи цей перелік, законодавець не врахував того, що до досягнення 16-річного віку свідомість особи не можуть охоплюватися характеристики ряду складів злочину [2, с.106]. Так, наприклад, дуже сумнівним є те, що у відповідному віці неповнолітній усвідомлює поняття “державний чи громадський діяч”, “член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону” або ж “народний засідатель чи присяжний”, “представник іноземної держави” чи зміст “представницької діяльності, пов'язаної з наданням правової допомоги” тощо. Звідси можна зробити висновок, що підлітки притягуються до кримінальної відповідальності з порушенням виробленої теорією кримінального права принципу усвідомленості суб'єктом злочину всіх характеристик учиненого ним злочинного діяння. Тобто особи, які не досягли 16-річного віку, підлягають в Україні кримінальній відповідальності за злочини, які не охоплюються їх свідомістю у зв'язку з їх

природними особливостями, а також інтелектуальним та освітнім рівнями. Тому, на наш погляд, із ч.2 ст.22 КК України необхідно виключити такі склади злочину: посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443); погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу, державного або громадського діяча, службової особи чи громадянина, який виконує службовий обов'язок, судді, народного засідателя чи присяжного, захисника чи представника особи (ч.ч. 2, 3 ст.ст.345, 346, 350, 377, 398); захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349); умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, службової особи чи громадянина, який виконує службовий обов'язок, судді, народного засідателя чи присяжного, захисника чи представника особи (ч.ч. 2 ст.ст.347, 352, 378; ч.ч. 2, 3 ст.399).

Крім того, виникають деякі проблемні питання з призначенням покарання неповнолітнім у віці 14–16 років у зв'язку із неузгодженістю санкцій норм Особливої частини КК України із Загальною його частиною. Так, до прикладу, ч.1. ст.347 передбачає покарання за умисне знищення або пошкодження майна, що належить працівникові правоохоронного органу чи близьким родичам, у зв'язку із виконанням цим працівником службових обов'язків у виді штрафу від 50 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешту на строк до 6 місяців, або обмеження волі на строк до 5 років. Проте штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний доход, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Таких неповнолітніх, практично, немає, тому що приймають на роботу за трудовим договором, як виняток, осіб, яким виповнилося 15 років, і у віці 16 років – за згодою одного з батьків. Арешт застосовується лише до осіб, що досягли 16-річного віку, а таке покарання, як обмеження волі, взагалі не застосовують до неповнолітніх. Така сама ж ситуація із ч.1 ст.296, за якою хуліганство карається штрафом від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до 6 місяців, або обмеженням волі на строк до 5 років.

Звідси, як бачимо, КК України передбачив кримінальну відповідальність із 14-річного віку за зазначені у ч.2 ст.22 КК України склади злочину, але санкції зазначених статей Особливої частини КК не можуть бути застосовані до відповідної категорії осіб. У результаті це призводить до того, що суди можуть призначати покарання, які не передбачені ст.98 КК або ж не

можуть застосовуватися у конкретній ситуації. Так, Кам'янець-Подільський міський суд Хмельницької області при розгляді кримінальної справи щодо неповнолітнього В. призначив засудженому покарання у вигляді обмеження волі і звільненням від покарання з випробуванням, що суперечить ст.98 КК України, яка не передбачає такого виду покарання для неповнолітніх. Або ж Іачинсарайським районним судом Автономної Республіки Крим вироком від 22 березня 2002 року з порушенням вимог ст.98 КК та ст.61 КК засудив неповнолітні А., С. і П. до 1 року обмеження волі [3, с.28, 29]. Відповідне покарання не може бути застосоване до зазначених осіб у зв'язку з недосягненням ними повноліття. Звідси необхідно привести у відповідність ч.2 ст.22 КК України з Особливою частиною КК України, передбачивши за відповідні склади злочину покарання, які, як де-юре, так і де-факто можуть бути призначені особам, які не досягли 16-річного віку.

Існують і випадки, коли особа, що досягла віку кримінальної відповідальності, у зв'язку з розумовою відсталістю, не пов'язаною з психічним розладом, не може у повній мірі усвідомлювати свої вчинки та керувати ними. Вважаючи на це, обов'язково повинен бути встановлений рівень розвитку такої особи. Для цього ч.3 ст.433 КПК України передбачає проведення психологічної експертизи. Вона здійснюється спеціалістами у галузі дитячої та юнацької психології (психологами, педагогами). Ці питання можуть бути поставлені на вирішення експерту-психіатру. У таких випадках ч.3 ст.20 КК Російської Федерації 1966 р. передбачає звільнення від кримінальної відповідальності. На відміну від КК України, який не містить норми, яка б передбачала звільнення від кримінальної відповідальності особи, що у зв'язку із своїм рівнем розвитку, незважаючи на відсутність психічного розладу, на час вчинення злочину не могла у повній мірі усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своїх діянь чи керувати ними. У даному випадку мова йде про поняття вікової неосудності, яке, на жаль, не взято до уваги ні законодавцем, ні теорією кримінального права.

Отже, доречним було б внести у КК України норму, яка б передбачала у відповідних випадках звільнення від кримінальної відповідальності при констатації вікової неосудності, що являє собою неспроможність усвідомлення особою власної поведінки, її суспільно небезпечних наслідків, характеру та фактичних характеристик справи, внаслідок розумової вікової відсталості. Таке звільнення може здійснюватися на підставі експертизи спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології та педагогіки (психолог, педагог) із залученням експерта-психіатра.

Як бачимо, при визначенні питання, пов'язаного з віком кримінальної відповідальності, у КК України допущено ряд помилок. Тому доречним було б внести відповідні зміни до КК України з урахуванням напрацювань теорії

кримінального права, суміжних галузей права, а також інших наук, які вивчають особливості неповнолітніх (психології, педагогіки, медицини тощо).

1. Історія держави і права України. Підручник: У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – Т. 1-2. – Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2000. – 648 с. та 580 с.
2. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Атіка, 2004. – 488 с.
3. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність. Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України. Управління узагальнення судової практики та аналітичної роботи з питань застосування законодавства Верховного Суду України // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №4. – С. 12-35.
4. Уголовный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой 24 мая 1996 года. Одобрен Советом Федерации 5 июня 1996 года. – <http://www.d-sign.ru/uk/uk.htm>.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УМОВ ПРАВОМІРНОСТІ РИЗИКУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

О. Д. Підхонна

Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
Науковий керівник – *А. Я. Билиця*

Однією з обставин, що звільняють від кримінальної відповідальності, є діяння, пов'язане з ризиком. Указана обставина вперше з'явилася в чинному кримінальному законодавстві з прийняттям КК України 2001 року. Поява цієї статті у КК України зумовлена необхідністю надати статус правомірним діянням, здійснюваним для отримання суспільної користі, але пов'язаним із ризиком заподіяння шкоди у разі їх вчинення. Актуальність даної теми полягає в тому, що визначення та оцінка умов правомірності ризику дозволяють правильно кваліфікувати виправданий ризик і відмежувати його від невиправданого.

Правове значення ризику полягає в тому, що при наявності об'єктивних ознак злочину – вчинення особою дій, що спричинили шкоду правоохоронюваним інтересам або спричинили загрозу нанесення такої шкоди – ці діяння визначаються виправданими, правомірними [2, с. 112]. Тобто мова йде про діяння, яке було вчинене в умовах виправданого ризику.

Не викликає заперечень той факт, що не кожен ризик, та ще й пов'язаний із заподіянням матеріальної шкоди, а іноді і з людськими жертвами, може бути правомірним [3, с. 72]. Для того, щоб такий ризик став підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, він повинен відповідати певним

умовам його правомірності, які дозволяють здійснити правильну кваліфікацію виправданого ризику.

У теорії кримінального права відсутнє однозначне тлумачення умов правомірності ризику, у зв'язку з чим вони потребують конкретизації. Одним із перших, хто виділив умови правомірності виправданого ризику, був М. С. Грінберг. Правомірність ризику він обумовлює такими моментами: ризик повинен співпадати зі значенням тієї мети, для якої він застосовується; при правомірному ризику мета не може бути досягнута звичайними, не ризикованими засобами; можливість шкідливого наслідку при ризику є менше ймовірною; об'єктом ризику, як правило, повинні бути матеріальні фактори, а не життя і здоров'я людини [4, с. 100]. В. Н. Кудрявцев, погоджуючись із цими умовами правомірності ризику, доповнює їх перелік тим, що він повинен бути не забороненим нормами права, технічними або іншими правилами.

У законі повинні бути визначені чіткі недвозначні умови ризику, які дозволяють здійснити правильну кваліфікацію ризикованого діяння, відмежувати правомірний ризик від неправомірного.

Кримінальний кодекс України виділяє такі загальноприйняті умови правомірності виправданого ризику:

- спрямованість дій (бездіяльності) у ситуації ризику обумовлена досягненням тільки суспільно корисної мети;
- суспільно корисна мета не може бути досягнута діями, не зв'язаними з ризиком;
- особа, що допустила ризик, повинна вжити достатніх заходів для запобігання шкоди охоронюваних кримінальним законом інтересам;
- ризик не повинен бути за відомо посяганий із загрозою для життя інших людей, із загрозою екологічної катастрофи або іншої надзвичайної події.

Умови правомірності ризику за своїм характером є оцінюючими і у зв'язку з цим вимагають однакового тлумачення в правозастосовчій практиці. Тому, на нашу думку, всім умовам правомірності ризику необхідно дати офіційне тлумачення, а Верховному Суду додатково роз'яснити на основі узагальнення практики застосування цього закону ознаки для забезпечення їх однакового розуміння в слідчій і судовій практиці.

Отже, першою і основною умовою правомірності ризику є суспільно корисна мета ризикового діяння. Суспільно корисна мета, заради досягнення якої допускається ризик, означає успішний результат із найменшими витратами часу і засобів у будь-якій сфері людської діяльності, незалежно від спрямованості характеру його суспільної користі і соціальної значимості для особистості, суспільства або держави з урахуванням важливості правоохоронюваного інтересу (суспільного відношення), якому загрожує небезпека заподіяння шкоди при досягненні корисної мети. Ризик повинен бути спря-

мований на досягнення значної суспільно корисної мети і співвідноситься з нею. Так, для спасіння людей, яких завалило в шахті, можна ризикувати життям і здоров'ям рятувальників. З іншого боку, навряд чи є виправданим ризикування життям людей для спасіння матеріальних цінностей [5, с.109]. Мета може набувати вигляду майнових здобутків для суспільства, держави чи багатьох громадян, нової наукової, технологічної, гуманітарної інформації, корисної для суспільства, збереження або поліпшення життя чи здоров'я людей тощо. Користь для суспільства у разі успіху ризикованих дій (бездіяльності) має бути значною, тобто істотною за обсягом та характером. При цьому слід зазначити, що, якщо мета, якою керується особа, протиправна за своєю суттю або відображає егоїстичний інтерес, кримінальна відповідальність за заподіяну шкоду настає на загальних підставах [3, с.73].

Наступною умовою правомірності виправданого ризику є те, що поставлена суспільно корисна мета не може бути досягнута не зв'язаною з ризиком дією (бездіяльністю), тобто звичайними, не ризикованими засобами. У разі можливості досягнення мети за допомогою не ризикованої поведінки ризик не може вважатися виправданим. Дана умова вказує на вимушений характер ризикованих дій (бездіяльності). Проте такий підхід до даної проблеми, на нашу думку, є не досить вдалим. Не викликає заперечень той факт, що в багатьох випадках ризик є єдиним шляхом досягнення суспільно корисного результату.

Такий так званий “вимушений ризик” насамперед зустрічається в правоохоронній діяльності і медицині. Вимушеність ризику якраз і полягає в тому, що у суб'єкта в ситуації ризику є можливість вибору між кількома варіантами поведінки, кожен з яких пов'язаний з ризиком. У такому випадку суб'єкт зобов'язаний детально проаналізувати їх, прорахувати можливі наслідки при обранні кожного з них і вибрати найбільш ефективний. Проте в багатьох випадках звернення до ризику не завжди є єдиним засобом для досягнення в певній ситуації конкретного суспільно корисного результату. Це обумовлюється тим, що в ситуації, яка вимагає прийняття певного рішення, в суб'єкта є можливість вибору між декількома варіантами поведінки, не кожен з яких обов'язково є ризикованим. Врахувавши наявні в нього можливості, час, необхідний для досягнення бажаного результату, можливі затрати при реалізації того чи іншого варіанта поведінки та зіставивши цінність поставленої мети і можливі негативні наслідки, він обирає саме ризикований варіант поведінки. Тому, ми вважаємо, щодо цієї умови в законодавстві було б доцільніше вказувати на те, що ризикована дія (бездіяльність) є найбільш оптимальною для досягнення бажаного суспільно корисного результату.

У випадках, коли звернення до ризику ставить під загрозу заподіяння шкоди життю або здоров'ю людини, а досягнення наміченої суспільно корис-

ної мети є можливим і без ризику, суб'єкт, приймаючи рішення, зобов'язаний обрати безпечний варіант поведінки, незважаючи на можливі переваги обрання варіанта поведінки з елементами ризику. Наприклад, операція в людини пов'язана з ризиком ускладнень, але одночасно може призвести до радикальноговилікування застарілої хронічної хвороби. Однак при наявності шкідливих і інших нехірургічних засобів впливу, що вимагають навіть довшого застосування, лікар зобов'язаний прийняти курс консервативного лікування, а не операційне втручання. Саме в такий спосіб можна уникнути заподіяння ймовірної шкоди хворому [2, с.114].

При виконанні діяння в ситуації ризику кримінальний закон у ч.2 ст.42 КК України пропонує поряд з іншими умовами його правомірності необхідність вжиття суб'єктом достатніх заходів для запобігання шкоди правоохоронювані інтересам. Зміст цієї умови правомірності ризику кримінальний закон не розкриває і, таким чином, вона є оціночним положенням. У теорії кримінального права також відсутня єдина думка щодо трактування даної умови. З цього приводу в науковій літературі в основному обговорюється питання про необхідність вживання термінів “достатні заходи” чи “можливі заходи”, що слід розуміти під цими термінами, а також про доцільність внесення даної умови в кримінальний закон.

У своїй публікації, присвяченій обговоренню проекту КК Російської Федерації, Ф.С.Бражник пропонує замінити редакцію норми про ризик і зміст слів “вживала всі можливі заходи для запобігання шкоди” вказати “вживала заходи, які визнавалися на момент ризику достатніми для запобігання шкоди” [6, с.25]. Ряд науковців виступають за виключення цієї умови з норми про ризик, оскільки вона взагалі неприйнятна, тому що не можна вимагати від особи в екстремальній обстановці заподіяння шкоди вжити всі суб'єктивно можливі заходи для її запобігання. Вжиття особою достатніх заходів ґрунтується і відповідно відображає, головним чином, внутрішню, суб'єктивну оцінку суб'єктом уживаних ним заходів безпеки в ситуації виправданого ризику. Тому видається цілком обґрунтованою думка тих науковців, які вважають, що суб'єкт повинен здійснити саме ті заходи для запобігання шкоди інтересам третіх осіб, суспільства або держави, що у даній і конкретній ситуації ризику залежали від нього і, на його думку, були здатні призвести до суспільно корисної мети, при цьому виключивши можливу шкоду [3, с.76].

Суб'єкт правомірного ризику зобов'язаний вжити заходи для того, щоб створена ним небезпека локалізувалась певними межами й існували реальні шанси для запобігання шкоди.

Аналізуючи умову достатності заходів, що вживаються для запобігання шкоди, варто сказати, що термін “достатність” стосовно вжитих заходів у ситуації ризику навряд чи вдалий. Якщо заходи були достатніми, то шкода не

повинна була б настати, якщо шкода настає, то вжиті заходи не можна визнати достатніми. Отже, вірніше було б говорити про вжиття обґрунтовано можливих, з позицій суб'єкта ризику, розумних, реальних, безпечних заходів, спрямованих на усунення шкоди або принаймні на максимальне зниження розміру можливих шкідливих наслідків.

У тому випадку, якщо особа припустилася помилки і, незважаючи на вжиті нею заходи та всупереч її розрахункам, шкода, що настала, виявилась більшою ніж могла би бути при вжитті інших заходів, не зв'язаних із ризиком, її дії виходять за межі ризику. Це означає, що в даному випадку наявне перевищення меж виправданого ризику, наслідком якого є настання кримінальної відповідальності за правилами фактичної помилки. На жаль, у Кримінальному кодексі не містяться визначення перевищення меж виправданого ризику, що дозволяє деяким криміналістам робити висновок про те, що заподіяна шкода не може бути більшою очікуваного соціально корисного результату. Така думка є цілком прийнятною і тому, що, якщо, незважаючи на вжиті заходи, шкода настала і її розміри були значно більшими, ніж ті, на які суб'єкт ризику міг би розраховувати при прийнятті інших, не зв'язаних із ризиком заходів, ми маємо випадок перевищення меж виправданого ризику.

Перевищення суб'єктом ризику його меж не повинно виключати кримінальної відповідальності за заподіяну шкоду, проте, враховуючи його мету, спрямовану на досягнення суспільно корисного результату, мають враховуватися судовими органами при призначенні покарання в якості пом'якшуючої обставини. Тому, на нашу думку, було б доцільно доповнити ст.42 КК України положенням перевищення меж виправданого ризику і викласти його в такій редакції:

“Перевищенням меж виправданого ризику визнається необережне заподіяння шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам в умовах досягнення суспільно корисного результату, якщо особою не були передбачені або вжиті можливі заходи, об'єктивно здатні в даній конкретній ситуації попередити настання шкідливих наслідків”.

Частина 3 ст.42 КК України містить вказівку на те, що ризик не визнається виправданим, якщо він свідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

Не викликає заперечень той факт, що життя і здоров'я людини є головними цінностями будь-якого суспільства. Проте в реальному житті виникає ряд випадків, коли може створюватися загроза заподіяння їм шкоди. Зокрема, така можливість створюється при вчиненні певних ризикованих діянь, які можуть бути визнані виправданими. Такі ризиковані діяння поширені насамперед при екстремальному ризику у людей небезпечних професій (пожежні, рятувальники, випробувачі літаків і ін.) і навіть у професійному спорті [3,

4, 5]. У ситуаціях, коли ризикують людьми, необхідна додаткова умова для визнання ризику виправданим, а саме: особи, що піддаються небезпеці, повинні бути про це поінформовані і дати добровільну згоду (лише у виняткових ситуаціях, що межують із крайньою необхідністю або переходять у неї, можна обійтися без такої згоди).

У зв'язку з цим у ситуації виправданого ризику в якості самостійної умови його правомірності необхідно враховувати згоду особи на поставлення в небезпеку її життя або здоров'я.

Отже, проаналізувавши все вищесказане, доцільно було б викласти ст.42 КК України в такій редакції: “Не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети.

Ризик визнається виправданим, якщо ризикована дія (бездіяльність) є найбільш оптимальною для досягнення бажаного суспільно корисного результату, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжила всі можливі заходи для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Ризик не визнається виправданим, якщо він свідомо створював загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій або загрозу для життя людей, які не висловили на це свою згоду.

Перевищенням меж виправданого ризику визнається необережне заподіяння шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам в умовах досягнення суспільно корисного результату, якщо особою не були передбачені або вжиті можливі заходи, об'єктивно здатні в даній конкретній ситуації попередити настання шкідливих наслідків”.

1 Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хаврошока. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – С.1104

2 Гимербулатов А. Риск – уголовно-правовые аспекты // Государство и право – 1995 – №3 – С.112-116

3 Колаев П.Ш. Обоснованный риск как обстоятельство, исключающее преступление деяния // Учебное пособие – Ставрополь: Ставропольский институт, 2001. – 112 с.

4 Гришберг М.С. Момент оправданного риска в производственном процессе // Советское государство и право – 1954. – №1. – С.99-108

5 Самороков В.И. Риск в уголовном праве // Государство и право – 1993 – №5 – С.103-112.

6 Бражник Ф. Некоторые нормы проекта требуют совершенствования // Социалистическая законность – 1989 – №3. – С.27-29

7 Кешня С. Профессиональный риск как обстоятельство, исключающее преступность деяния // Советская юстиция – 1998. – №22 – С.14-15

ОКРЕМІ ПИТАННЯ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ

О.В.Бохонок

Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
Науковий керівник – *І.Б.Медицький*

Необхідна оборона – це чи не найпоширеніша в практиці і чи не найдавніша з відомих обставин, яка виключає злочинність діяння. Як засвідчує історія кримінального права, необхідна оборона достатньо широко була врегульована ще в римському праві, практично не обмеженою в стародавньому германському праві. Середньовічне канонічне право також передбачало її у своїх нормах. Водночас, такий відомий пам'ятник права, як “Кодекс Кароліни”, і побудовані на його основі пізніші нормативні документи суттєво обмежували застосування необхідної оборони. Наполеонівське законодавство 1810 р. передбачало право на необхідну оборону лише при захисті прав особи (за виключенням майнових), тоді вже як кодекс пруський 1851 р. (§41) взагалі не визначав прав, які могли захищатися при необхідній обороні, тлумачивши їх надзвичайно широко; австрійський кодекс 1852 р. (§29), саксонський 1855 р. (§81), баварський 1861 р. (§72) передбачали можливість застосування необхідної оборони при захисті особи і майна [1, с.248]. У національному кримінальному законодавстві регуляція необхідної оборони була дуже подібною до давньоримської та давньогерманської. “Руська правда” передбачала право на необхідну оборону, приділяючи при цьому особливу увагу захисту майнових прав.

Регулювало необхідну оборону і “Соборное Уложение” царя Олексія Михайловича 1649 р. Законодавство часів Петра I і насамперед “Артикулы воинские” чітко регламентували право на необхідну оборону, розглядаючи різні варіанти його застосування. “Уложение” 1845 р. дозволяло необхідну оборону при захисті особи, майна, честі жінки.

“Уголовное уложение” 1903 р. (ст.45) давало узагальнене визначення необхідної оборони. Законодавство часів Радянського Союзу визначало право на необхідну оборону, починаючи з “Руководящих начал” 1919 р. Проте найбільш узагальнено воно було сформовано в КК РСФРР 1922 р., дія його поширювалась і на територію УРСР. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. повністю повторив положення ст.9 “Основных начал” 1924 р., зазначивши, що “міри соціального захисту не застосовуються зовсім до осіб, які вчинили діяння, передбачені кримінальними законами, якщо судом буде встановлено, що ці діяння вчинені лише в стані необхідної оборони від посягань на радянську владу, або на особу і права, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони” [2, с.27]. Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р. та КК УРСР 1960 р., якщо не звер-

таючи увагу на редакційні зміни, практично ідентично зафіксували цей інститут.

Лише в 1990 р. Верховна Рада УРСР ухвалила Закон “Про внесення змін до Кримінального кодексу УРСР”, яким була суттєво змінена редакція ст.15 КК у напрямі демократизації цього інституту.

Кримінальний кодекс 2001 р., визначаючи поняття необхідної оборони, в ст.36 ч.1 вказує: “Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав, інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони” [3, с.135].

Незважаючи на те, що чинне законодавство про необхідну оборону досить докладно врегулює право особи на захист від суспільно небезпечних посягань, деякі аспекти такого захисту залишилися поза сферою регулювання. Внаслідок прогалин у законодавстві вирішення частини питань віддано на “вільну” безпосередньо практиці, яка робить це не завжди вірно. Такі аспекти інституту необхідної оборони потребують наукового фундаменту.

Одне з питань, що стосуються цієї проблеми, – оборона від дії особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності внаслідок малолітства або неосудності. Це питання стає все більш актуальним, зокрема, внаслідок “помолодження” злочинності і збільшення кількості випадків вчинення суспільно небезпечних посягань особами, які не досягли віку кримінальної відповідальності; такі посягання вчиняються, як правило, групами підлітків і можуть бути дуже небезпечними. Інші практика та більшість учених вважають, що є можливою необхідна оборона від дій особи, яка не є суб'єктом злочину.

Подібні висновки якнайменше спонукають до сумнівів, чи може особа при здійсненні оборони дбати в таких умовах про інтереси того, хто посягає. Думається, що такі вимоги до особи, яка захищається, є надмірними: в умовах захисту її єдине завдання – здійснити цей захист максимально ефективно, але без перевищення меж.

Тому, очевидно, є доцільним вважати допустимими однакові дії із захисту незалежно від особи посягаючого; суттєвими для визначення правомірності чи неправомірності таких дій повинні бути лише характеристики вимоги посягання. Це є тим більш логічним, що у момент оборони, той, хто захищається, як правило, не знає про вік та психічне здоров'я нападаючого.

Цікавим є питання про можливість оборони від так званих триваючих посягань. Редакція ст.36 КК України визначає правомірними лише дії, скоєні в умов “необхідності негайного відвернення або припинення посягання”.

Таке формулювання не дає реальної можливості боронитися у випадках, коли посягання тривають протягом відносно тривалого проміжку часу, з перервами чи без таких. Один із таких прикладів описано у статті С.Скопенка “Кредити на убийство”. Ш., зазначаючи систематичного вимагання з боку групи рекетирів (із мотивів, що нібито не віддав кредити, хоча реально на вимогу вимагачів виплатив навіть більші суми), які погрожували йому вбивством, знущалися над сім’єю, вирішив спільно із співучасниками вбити вимагачів, що і було зроблено. Їхні дії кваліфіковано за ст.93 КК України (на жаль, пункти у статті С.Скопенка не вказані, але очевидно, йдеться про вбивство двох осіб). Трьох співучасників засуджено до смертної кари [4, с.11].

Неважко уявити й інші ситуації, які не вписуються в існуючу редакцію ст.36 КК України. Наприклад, особа, яка піддається систематичному цькуванню, що супроводжується побиттям, спричиненням тілесних ушкоджень (скажімо, у шкільному, армійському колективі тощо), нарешті застосовує насильство проти кривдників, не чекаючи початку конкретних дій проти нього, але вбачаючи з обстановки, що такі дії невдовзі матимуть місце. Не треба доводити актуальність такої ситуації для практики, якщо зважити на інциденти в армії та збільшення кількості випадків вимагання та інших злочинів, відомих у побуті під єдиним найменуванням “рекету”.

Тому вбачається доцільним поставити питання про зміни у законодавстві, які б давали можливість особі здійснювати оборону від таких триваючих посягань. На жаль, ст.36 нового КК України також не вирішує поставлену проблему: адже ч.1 цієї статті містить вказівку про правомірність оборони в разі її необхідності “в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання...”. Звичайно, деяке значення може мати в цьому випадку вперше у вітчизняній законодавчій практиці детальне описання такої обставини, яка включає злочинність діяння, як уявна оборона: можна передбачити, що деякі випадки такої оборони від триваючих посягань підпадають під цю обстановку. Очевидно, у досить багатьох випадках оборони від триваючих посягань особи, що обороняються, можуть сумнівно помилятися щодо наявності посягань, лише помилково припускають його наявність за умов відсутності реально такого суспільно небезпечного посягання у даний момент [5, с.119].

Становить зацікавлення також питання застосування особами для захисту (як правило, власності) спеціальних механічних та інших пристроїв, які автоматично працюють на ураження особи, яка вчинює посягання (наприклад, проникнення у приміщення, на територію тощо). Традиційно у судовій практиці такі дії не вважають необхідною обороною, а кваліфікуються (залежно від наслідків) як умисне вбивство або заподіяння тілесних ушкоджень.

Відомо, що необхідна оборона (як і інші обставини, які виключають злочинність діяння) – це дії, які хоча формально і підпадають під ознаки яко-

гось злочину, але в силу спеціальних (указаних у ст.36 КК України) обставин не є злочинними. В такому разі, якщо є можливим готуванням до злочину, очевидно, слід визнати можливим і готування до дій, які формально підпадають під його ознаки, але на підставі спеціальної норми закону не вважаються таким, зокрема, до необхідної оборони. Наприклад, особа, яка незаконно посила з метою самозахисту вогнепальну зброю і реально застосовувала її для оборони, відповідає саме за посіяння зброї, а не за готування до її застосування.

Отже, і встановлення автоматичного пристрою, який діє на ураження посягаючого, слід вважати підготовкою до необхідної оборони. А такою, що відбулася (або закінченим злочинном, вчиненим при перевищенні її меж тощо), її слід визнавати з моменту спричинення шкоди, тобто спрацювання пристрою.

До речі, згідно з КК 1960 р., допускається застосування зброї, а також будь-яких інших засобів чи предметів (отже, і згаданих пристроїв) для відвернення “протиправного насильницького проникнення у житло...”. А згідно з ч.5 ст.36 нового КК України допускається застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів при відверненні “протиправного вторгнення у житло чи інше приміщення”, тобто включено ознаку насильства при вторгненні (проникненні), від якого здійснюється захист [6, с.16]. Отже, на думку авторів, застосування зброї, будь-яких засобів чи предметів можливе, в тому числі для відвернення таємного, у відсутності господаря, вторгнення сторонніх осіб у приміщенні шляхом заподіяння шкоди цим особам. При цьому виняток із загального правила про можливість застосування “будь-яких засобів чи предметів” для такого захисту законом не зроблено.

Другий аргумент прибічників традиційної точки зору полягає в тому, що буває досить важко, з технічної точки зору, забезпечити ураження за допомогою таких пристроїв тільки посягаючого; безконтрольність таких пристроїв, які звичайно діють автоматично (наприклад, при фізичному контакті з ним), і можливість ураження осіб, які не мають відношення до посягання, вважають, з точки зору цих учених, визнавати їх встановленням діями, спрямованим лише на захист.

Цей аргумент також навряд чи можна визнати суттєвим. Адже при будь-якому акті необхідної оборони відповідальність за те, щоб шкода була спричинення саме посягаючому, у всіх випадках лежить на тому, хто захищається. І робити будь-який виняток для оборони за допомогою пристроїв немає сенсу.

З практичної точки зору, особа, яка встановлює захисний пристрій, обов’язана вжити заходів, щоб таким пристроєм не могла бути заподіяна шкода особам, не причетним до посягання. Так, може мати значення охоронюваний об’єкт та спосіб приведення пристрою до дії (наприклад, він спрацює при несанкціонованому відкритті сейфу, до якого має доступ лише особа, що встановила пристрій і, відповідно, знає спосіб його вимкнення); також важливим

може бути локалізація захищеної пристроєм зони та час його дії (важко уявити собі, наприклад, особу, якій пристрій заподіє шкоду при правомірній спробі проникнення у житло через вікно у відсутність власника). Отже, встановлення пристрою з подібною локалізацією охоронюваної зони навряд чи може бути наслідком спричинення шкоди непричетним до посягання особам.

Крім того, у правозастосовчій практиці не вважається злочином тримання з метою захисту житла чи іншого приміщення сторожових собак (та інших, більш екзотичних та небезпечних тварин), які у відсутність господаря фактично діють так само безконтрольно і можуть заподіяти посягаючому досить значну шкоду і навіть смерть, хоча таких тварин їх господарі заводять ще тоді, коли суспільно небезпечного посягання поки що немає у наявності, тобто тут теж має місце своєрідне “готування до необхідної оборони”.

До речі, і автори “Курсу радянського кримінального права” ще у 1968 р. дотримувалися протилежної загальноприйнятої точки зору: “Немає підстав категорично заперечувати правомірність влаштування захисних механізмів та пристроїв... Для правомірності влаштування механізмів та заподіяння шкоди їх дією необхідно: а) щоб ця шкода була спричинена під час суспільно небезпечного посягання; б) щоб вона спричинювалася тільки посягаючому; в) щоб спричинена шкода не була у явній невідповідності з цінністю та характером знищуваного блага” [7, с.113].

На жаль, у подальшому не тільки практика, а й більшість науковців схиляються до точки зору, що захист своїх прав, зокрема власності та недоторканості житла чи іншого приміщення, за допомогою автоматичних захисних пристроїв, які діють на ураження посягаючого, не можна визнати необхідною обороною. Така точка зору є панівною.

Таким чином, очевидно, немає підстав відмовляти у визнанні необхідною обороною дій особи, яка вдалася з метою захисту до встановлення автоматичних захисних пристроїв, що діють на ураження посягаючого, у разі заподіяння шкоди такими пристроями, за умов, якщо спрацювання пристроїв та спричинення шкоди посягаючому сталися за умов наявного реального суспільно небезпечного посягання, шкоду було заподіяно саме посягаючому і при цьому межі необхідної оборони не було перевищено.

У такому випадку спричинення пристроєм шкоди третім особам за умов відсутності умислу на це в особи, яка встановила пристрій, має кваліфікуватися як необережний злочин. Порушення правил про співвідношення заподіяної шкоди та характеру і небезпечності посягання повинно, за відповідних умов, оцінюватися за правилами про перевищення меж необхідної оборони.

За умов значного зростання кількості злочинних посягань, зокрема на власність та недоторканість приміщень, яке має місце у наш час, така правова оцінка дій того, хто обороняється, стає ще більш актуальною.

Коло питань, висвітлених у роботі, не вичерпує всіх проблем інституту необхідної оборони, які стоять перед наукою та практикою. Проте їх вирішення, вироблення нових стандартів оцінки дій того, хто захищається, у таких ситуаціях, безумовно, підвищить дієвість інституту необхідної оборони та створить умови для більш ефективного здійснення передбаченого законом права особи на таку оборону.

- 1 Фріс ІІ Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Атіка, 2004. – 488 с.
- 2 Уголовный кодекс УССР (ред. 1927 г.) – К., 1942.
- 3 Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (вид. ред.) та інші – К.: Укр. Енцикл., 2002. – Т.4: Н–П. – 720 с.
- 4 Скопченко Р. Кредиты на убийство // Уголовное дело. – 1998. – №8 – С.115.
- 5 Володарський В. Проблеми питання необхідної оборони // Право України. – 1998. – №11. – С. 118-122.
- 6 Кримінальний кодекс України – К., 2003.
- 7 Курс советского уголовного права / Под ред. Н.А.Беляева, М.Д.Шаргородского. – Т.1. – Л., 1968. – 717 с.

ОБМЕЖЕНА ОСУДНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Л.Л.Радухівська

Прикарпатський університет ім.В.Стефаника
Науковий керівник *В.В.Коцинець*

Українському кримінальному законодавству цей інститут відомий не був, хоч в науковій літературі про нього велася дискусія. Поняття обмеженої (іменненої) осудності було відсутнє її у радянському кримінальному законодавстві при наявності прихильників і супротивників, які намагалися довести як у першому, так і в другому випадках його існування або відсутність поряд з осудністю і неосудністю.

При розкритті проблеми обмеженої осудності, зіставленні й аналізі всіх “за” і “проти”, спробі знайти оптимальне вирішення цієї нелегкої задачі виникає принципове питання: що ж означає “обмежена осудність”, які її поняття, природа? Незважаючи на те, що пошук відповіді на це питання триває друге століття, воно дуже заплутане. Чіткої і конкретної відповіді на нього немає. Та це і закономірно: з одного боку, конструкція “обмеженої осудності” (і її аналогів) повинна бути погоджена з інститутами осудності, вини і відповідальності, з іншого – з неосудністю і примусовими заходами медичного характеру. Розуміється, що вона повинна вказувати не стільки на якість,

скільки, з одного боку, на кількісну між осудністю і “обмеженою осудністю” характеристику, а з іншого боку, між “обмеженою осудністю” і неосудністю.

Як уже відзначалося, питання про обмежену осудність тісно зв'язане з категоріями неосудності й осудності. У деяких давніх законодавствах, наприклад, у Дигестах Юстиніан VI ст. містилися вказівки про звільнення божевільних від покарання за вбивство: “досить, що він покараний своїм божевільям” [7, с.172]. Однак це не було характерно для законодавства колишніх епох. Проблема неосудності й осудності в сучасній постановці питання виникла на рубежі XVIII і XIX ст. Ще в середині XVIII ст. у Західній Європі й у Росії душевнохворі засуджувалися і каралися як і здорові особи. Перед судом не поставало завдання з'ясувати чи знаходився підсудний при скоєнні злочину в стані душевного здоров'я чи ні.

Уперше про обмежену осудність згадують кримінальні кодекси німецьких держав: Брауншвейзький 1840 р., § 66; Саксен-Альтенбурзький 1841 р., § 41; Гессенський 1841 р., § 114; Баденський 1845 р., § 153 та ін. У цих законах ішлося не тільки про неосудність, але і про обмежену осудність, причому в числі факторів, що нею обумовлювалися, називалися слабуумство, недостатній розвиток, стареча нездатність, сп'яніння, повна відсутність виховання, вкрай несприятлива і розбещуюча обстановка в дитинстві. В усіх випадках передбачалося зменшення покарання [8, с.457].

Усі ці законодавства знаходилися під впливом класичної школи карного права, представники якої (у Західній Європі – И.Вентам, А.Фейєрбах і ін.) нерозривно зв'язували осудність і вину, вважаючи що, хто несе на собі менше суб'єктивної вини, той повинен нести і менше покарання. Цей зв'язок вони вбачали на основі ідеї про те, що психічно неповноцінна особа володіє меншою злою волею і, отже, вина її менша і вона повинна нести менше покарання. У згаданому вже § 114 Гессенського кримінального кодексу передбачалося зменшення покарання, “коли здатність до самовизначення чи до розуміння караності вчинку чи свободи волі не цілком знищена, але зменшена в значній мірі” [8, с.456].

Погляди прихильників класичної школи кримінального права розділяли В.Х.Кандинський і В.П.Сербський.

Заперечуючи обмежену осудність, В.Х.Кандинський вважав, що в кожному випадку “логічно можливо визнати тільки одне з двох – чи наявність чи відсутність здатності до зобов'язання... Ніяке середнє рішення тут неможливе” [2, с.47-48]. В.П.Сербський посилався на неможливість “сполучення покарання і лікування”, на відсутність “якої-небудь правильної мірки” для визначення критерію обмеженої осудності, що “стали б застосовувати і до тих випадків, де різко порушена здатність розуміння і керування своїми вчинками” [9, с.786, 848].

Зовсім іншими були позиції соціологічної школи кримінального права. Покарання, на думку її представників, повинно служити захисту суспільства від влочинності, боротися з якою можна, тільки впливаючи на фактори, що породжують злочинність. Фактори ж ці кореняться в середовищі, яке оточує влочинця, і в його індивідуальній психології. Тому об'єктом покарання є не влочин, а сам злочинець, його антисоціальні інстинкти і нахили. Для досягнення своєї мети соціологічна школа використовувала поняття обмеженої осудності.

Представники соціологічної школи кримінального права в Західній Європі (Лист, Тард, Принс, Ван-Гамель і ін.) у 1889 р. організували Міжнародний союз криміналістів, що проіснував до 1914 р. і провів 12 з'їздів. На багатьох засіданнях цих з'їздів обговорювалася проблема обмеженої осудності [4, с.10-26].

Всі особи, що скоїли злочини в стані обмеженої осудності, деякими представниками соціологічної школи поділялися на “небезпечних” і “менш небезпечних”. Для небезпечних злочинців пропонувалася не тільки особливий поремний режим, але і застосування заходів безпеки ще до скоєння злочину (наприклад, Лист). Питання про обмежену осудність тісно перепліталася з питанням про небезпечний стан. Саме в цьому плані йшло обговорення проблеми обмеженої осудності на Брюссельському (1910 р.) і Копенгагенському (1913 р.) з'їздах Міжнародного союзу криміналістів [20, с.17]. Деякі положення соціологічної школи перегукувалися з поглядами антропологічної школи кримінального права. Як пише А.А.Герцензон, “грань, що відокремлює криміналістів-соціологів і криміналістів-антропологів, у кінцевому підсумку виявилася дуже умовною, тому що перші хоч і додавали соціальним факторам влочинності визначене значення, але не заперечували впливу і біологічних факторів; другі ж, приділяючи основну увагу біологічним факторам, не заперечували істотного впливу факторів соціальних” [1, с.59].

Разом із тим не можна не відзначити, що антропологічна школа – один із найбільш реакційних напрямків у кримінальному праві (Ломброзо, Феррі, Гарофалло й ін.). Злочинність її представники вважали патологічним явищем біологічного характеру, постійною супутницею людства, а злочин – результатом хвороби, морального божевілья, свого роду вираженням агавізму – звіриних рис первісної людини. При такому підході не потрібні поняття осудності, неосудності і обмеженої осудності. Феррі, наприклад, визнавав тільки “фізичну” осудність, яка виражається в самому діянні влочинця, яке він вчинив і тим самим завдав шкоди суспільству. Звідси всі, включаючи душевнохворих, на його думку, повинні нести соціальну відповідальність. Для реалізації цієї відповідальності він пропонував біосоціальну класифікацію, що включає різні категорії природжених злочинців, душевнохворих і осіб, не пристосованих

до соціального життя. Класифікацію злочинців повинні були, як він вважав, проводити лікарі, а суд, залежно від її результатів, призначав би покарання. Цим самим фактично проповідувалася лікарсько-судова сваволя. Феррі обговорював і питання про страту природжених злочинців і душевнохворих, що представляють постійну небезпеку для суспільства. Не висловлюючись прямо, він фактично погоджувався з ідеями Гарофалло [12, с. 161]. Інститут обмеженої (зменшеної) осудності вже давно має місце в кримінальному законодавстві зарубіжних країн, хоч і трактується по-різному. Так, обмежена (зменшена) осудність передбачена, наприклад, в Австрії, Угорщині, Данії, Італії, Польщі, Фінляндії, ФРН, Франції, Швейцарії, Югославії, Японії та інших країнах, яка, як правило, є підставою для зниження суб'єкту злочину кримінального покарання.

У КК Франції 1992 р. законодавцем у статті 122-1 передбачений інститут обмеженої осудності, відповідно до якого особа, яка знаходилася в момент здійснення злочину в стані психічного чи нервово-психічного розладу, що знизило її здатність усвідомлювати, а також контролювати свої дії, не звільняється від кримінальної відповідальності, але ця обставина враховується судом при призначенні їй покарання [5, с. 10].

Інститут обмеженої осудності знайшов своє законодавче закріплення й у Кримінальному кодексі ФРН у редакції від 10 березня 1987 р. (зі змінами на 1 квітня 1998 р.). У параграфі 21 нового КК зафіксовано: якщо внаслідок якого-небудь психічного розладу здатність особи усвідомлювати протиправність свого діяння чи діяти відповідно до цього була в значній мірі зменшена, то у випадку скоєння злочину призначається покарання може бути пом'якшено.

Згідно з КК Австрії, особа, яка має психічні відхилення, не звільняється від кримінальної відповідальності, а несе покарання як осудна особа, що скоїла злочин. Однак наявність аномалій дає можливість суду пом'якшити покарання [6, с. 98].

Трохи уточнений законодавцем інститут зменшеної осудності також і в Кримінальному кодексі 1997 р. Республіки Польща, що набрав сили з 1 січня 1998 р. (ст. 31, § 2) [10, с. 15].

А от у нині діючому кримінальному законодавстві Фінляндії, основу якого складає КК 1894 р. із внесеними в нього численними змінами, інститут зменшеної осудності сформульований трохи інакше ніж у КК Німеччини [6, с. 98].

Кримінальний кодекс Данії 1939 р. передбачає не обмежену осудність, а психічні аномалії як обставину, що впливає на покарання (може бути призначено, наприклад, покарання, яке відбувається у в'язниці для психопатів). Під психічними аномаліями розуміється стан, який не відповідає неосудності, а впливає з недостатнього розвитку, ослаблення чи порушення психічних здібностей, включаючи недоумкуватість у слабкому ступені (§ 17).

Досить повно питання, зв'язані зі зменшеною осудністю, представлені в Кримінальному кодексі Швейцарії 1937 р. У ст. 11 даного КК записано: якщо внаслідок розладу душевної діяльності чи розладу свідомості або недостатнього розумового розвитку особа в момент скоєння злочину не володіла повною мірою здатністю оцінювати протиправність своєї поведінки і діяти з розумінням цієї протиправності, суд може, на свій розсуд, зм'якшити кримінальне покарання даній особі. Разом із тим суду надається право за висновком експертів вирішувати, чи потрібно поміщати обвинувачуваного в лікарню або притулок і чи являє він собою загрозу для суспільної безпеки та суспільного порядку (ст. 13), прийняти рішення про інтернування обмежено осудного в лікарню (ст. 14). Якщо такий злочинець виявиться іноземцем, то суд вправі заборонити йому проживати у Швейцарії (ст. 16). Положення про обмежену осудність, як і про неосудність, не застосовуються, якщо обвинувачуваний сам викликав зміну чи розлад свідомості з наміром вчинити злочин (ст. 12) [11, с. 8].

У ст. 20 КК України запропоноване таке поняття обмеженої осудності: "Особа, яка під час вчинення злочину перебувала в стані обмеженої осудності, тобто не могла повною мірою усвідомлювати своїх дій (бездіяльності) або керувати ними внаслідок хворобливого стану психіки, підлягає кримінальній відповідальності."

Стан обмеженої осудності враховується при призначенні покарання як обставина, що пом'якшує відповідальність" [3].

Основні риси обмеженої осудності нам уявляються такими: 1) це категорія українського кримінального права, яка характеризує психічний стан групи осіб із психічними аномаліями, що скоїли злочини; 2) це не проміжна категорія між осудністю і неосудністю, а складова частина осудності; 3) як частина осудності вона служить передумовою кримінальної відповідальності осіб із психічними аномаліями, що скоїли злочини; 4) вона є обставиною, що пом'якшує кримінальну відповідальність, але не має самодостатнього значення і враховується судом при призначенні покарання в сукупності з іншими даними й обставинами, які характеризують злочин і особистість підсудного; 5) вона ніколи і ні при яких умовах не може бути витлумачена як обставина, що обтяжує відповідальність; 6) вона може служити підставою для визначення режиму тримання засуджених до позбавлення волі і призначення примусового лікування, що поєднується з покаранням; 7) вона може мати кримінально-правове значення для виявлення розподілу ролей співучасників при групових злочинах; 8) вона відноситься тільки до часу скоєння особою злочину і самостійно ніяких правових чи інших наслідків після відбування покарання не тягне; 9) її може констатувати (визнати) слідчий у постанові і суд у вирокі на підставі компетентного висновку комплексної судової психолого-психіатричної експертизи.

У підсумку, під обмеженою осудністю ми розуміємо психічний стан особи, що не виключає кримінальну відповідальність і покарання (вони настають з урахуванням названих нами особливостей), при якому під час скоєння злочину була обмежена здатність усвідомлювати свої дії, бездіяльність (усвідомлювати фактичну сторону і суспільну небезпеку діяння) чи керувати ними в силу розладів психічної діяльності (психічних аномалій).

1. Герцензон А.А. Уголовное право. Часть общая. – М., 1948. – С.59
2. Кандинский В.Х. К вопросу о невменяемости. – СПб., 1890. – С.12, 47-48.
3. Кримінальний кодекс України від 1.09.2002 р.
4. Ллоблинский П.Н. Международные съезды по вопросам уголовного права. – Пг., 1915. – С.10-26.
5. Новый Уголовный кодекс Франции. 1992 г. – М., 1993. – С.10-11.
6. Павлов В.Г. Субъект преступления и уголовная ответственность. – СПб.: Лань, 2000. – 192 с.
7. Перетерский И.С. Всеобщая история государства и права. – Ч. 1. Древний мир. – Вып. 2. Древний Рим. – М., 1945. – С.172.
8. Рейтца Г.В. Патологическая преступность и уменьшенная вменяемость // Современная психиатрия. – 1912. – Июнь. – С.457.
9. Сербский В.П. Судебная психопатология. – М., 1896. – С. 44; Он же. Законодательство о душевнобольных // Журн. невропатологии и психиатрии им. С.С.Корсакова. – 1905. – Кн. 5. – С.786, 848.
10. Уголовный кодекс Республики Польша. – Минск, 1998. – С.15.
11. Уголовный кодекс Швейцарии / Пер. с нем. – М.: ЗЕРЦАЛО, 2000. – 138 с.
12. Ферри Д. Уголовная социология. – М., 1908. – С. 20, 161-162, 542 и след.

ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ ЗБРОЇ САМООБОРОНИ

О.М.Тверда

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Живучи у сучасному світі і спостерігаючи за тим, що твориться навколо, робимо висновок, що навіть серед білого дня вже не можна спокійно пройти вулицями. Ти весь час знаходишся у стані готовності, готовності нападу, нападу проти себе самого. Адже прекрасно розумієш, що крім себе, тобі ніхто не допоможе. І саме через це ми беремось за зброю – зброю, яка нібито має нас захищати...

У нашій країні представлений досить малий асортимент зброї для громадян. Серед існуючих закони дозволяють нам користуватися такими видами зброї самооборони, як газові балончики, газові пістолети та пістолети з гумовими кулями.

Що таке газова зброя і навіщо вона потрібна, знає навіть дитина. Проте все менше і менше українців готові довірити їй свою власну безпеку, не

враховуючи навіть на те, що у нашій країні це практично єдиний з дозволених засобів активної самооборони.

Усе частіше трапляються випадки, коли стрільба з газової зброї призводить лише до більшої агресії з боку злочинця. І як висновок, власник сам втрачає зброю, отримуючи при цьому значні тілесні ушкодження.

На даний момент, газова зброя вже не має такої популярності як раніше. Більшість населення України надають перевагу іншим засобам самооборони, таким, як ножі, пневматичні пістолети, гумові палки, не зважаючи на те, що застосування подібних засобів – це перевищення допустимої самооборони.

Вважаємо, що зброя самооборони в руках невідготовленої людини – це зброя проти неї самої. Відчуття безпеки, яке з'являється при наявності будь-якої зброї, найчастіше оманливе. Навіть якщо в особі є зброя, вона не вміє нею користуватися і ніколи навіть не пробувала, це ще не означає, що вона зуміє нею правильно, а головне вчасно скористатися. Треба бути перш за все психологічно готовим до використання зброї. Бо коли потерпілий дістає такий засіб самооборони, як газовий пістолет чи балончик, він дуже ризикує: якщо раптом злочинець використає справжню зброю, тоді що? Тому використовуючи такий засіб самооборони, як стрільба газом, люди, які вже побували у таких ситуаціях, наполягають на тому, що користуватися нею можна лише у тих випадках, коли впевнений, що справишся зі злочинцем.

Щодо законодавства, яке регулює це питання, то воно гарантує нам захист від відповідальності за шкоду, заподіяну нападаючому, при цьому ніяки дає нам дозвіл на активний захист, у тому числі і на застосування зброї самооборони. На жаль, у виборі легальних засобів самооборони ми, українці, більше обмежені, ніж наші північні сусіди – білоруси і росіяни.

Якщо оцінювати сучасну обстановку на “законному” ринку, то у вільному продажі на даний момент – тільки газ і тільки сльозоточивий. Українське законодавство, по-перше, забороняє використання нервово-паралітичних газів, по-друге, строго оберігає інтереси вітчизняного виробника. Тому у магазинах із можливих газових балончиків вам запропонують лише “Герен-1”. Він містить аналог перченого газу. Такий же активний компонент і в газі “Герен-4”, який використовується працівниками міліції, проте останній значно ефективніший і продається не всім підряд, а тільки тим, хто пред’явить службове посвідчення.

Наше законодавство гарантує нам, що при покупці газової зброї немає ніяких проблем. При умові, що вам виповнилося 18 років, ви не маєте судимості, не спостерігаєтесь у нарколога чи психіатра, а ваш дільничний інспектор міліції не має поняття про ваше існування. Після того як ви подасте заяву в районний відділ міліції за місцем проживання, дільничний обов’язково опитає ваших сусідів, а то і вимагатиме характеристику з роботи. Якщо все правильно

і немає ніяких претензій, то ви просто сплачуєте державне мито за дозвіл на придбання і реєстрацію зброї, сплачуєте страховку на 3 роки. І з цими документами вас радісно зустрінуть у будь-якому магазині зброї.

Кого ж захищає гумова куля? На придбання “засобу для стрільби гумовими кулями вітчизняного виробництва” сьогодні мають право журналісти, працівники МВС, а також судді. Крім того існує практика отримання “гумової” зброї особам, які не входять в дані категорії: за постановою прокуратури при порушенні кримінальної справи про стеження, погрозами розправою, переслідування. Якщо є реальна загроза безпеки людини, їй також видається дозвіл на носіння і зберігання “гумової” зброї.

Проте і ця зброя українського споживача до кінця не задовольняє. Тому і постає питання, що краще – пістолет чи револьвер? Як зброя захисту – безумовно револьвер. Про це ми судимо по тому, наскільки швидко можна повернути зброю у стан боєготовності у випадку осічки. Адже така неприємність інколи трапляється у самий відповідальний момент. Не тоді, коли ви за містом стріляєте у дерева, а при реальній небезпеці, коли декілька секунд вагання можуть коштувати вам життя. Якщо осічка трапляється у револьвері, ви просто ще раз нажимаєте на спусковий крючок. Барабан прокручується, гримить ще один постріл. З пістолетом же не так просто. Патрони в ньому знаходяться в магазині, і щоб звільнити пошкоджений патрон, вам прийдеться застосувати другу руку. А це не дуже зручно в ситуації, коли нападаючий вже тримає вас за руку або вона зайнята цінною ношею.

Проте і пістолет має свої переваги. По-перше, більш вмістимий магазин – до 12 зарядів. По-друге, має солідний вигляд і високий рівень психологічної дії.

Обираючи собі зброю для самооборони, важливо не забувати про одне з найголовніших питань: зброя у домі, мати чи не мати? Це питання було і залишається відкритим і до цього часу. Якщо взяти для прикладу Сполучені Штати Америки, то там смертність від вогнестрільної зброї стає однією з основних причин загибелі підлітків і молодих людей у віці від 14 до 20 років. Причому вірогідність того, що зброя, яка знаходиться у будинку, спричинить шкоду домашнім, за статистикою в 43 рази вища, ніж можливість того, що цією зброєю вдасться відбитися від злочинця.

Газовий чи “гумовий” пістолет – це все-таки пістолет. І його власнику у будь-якому випадку хочеться ним скористатися, похвалитися перед іншими. Результатом таких дій, як свідчить практика багатьох власників, є травми близьких людей і особисті...

Вивчення ж попиту на зброю самооборони показує планомірне зниження у покупців зацікавленості до газової зброї. Нехай це “задоволення” можуть дозволити собі не всі категорії населення – і депутати, і правоохоронці,

і пересічні громадяни єдині у своїх прогнозах – наближається час, коли видача дозволів на “гумову” зброю зрівняється до ситуації з газовою зброєю.

- 1 Конституція України 1996р
- 2 Кримінальний кодекс України 2003р.
- 3 Наказ Міністерства внутрішніх справ “Про затвердження Положення про порядок видачі природним депутатам України та окремим посадовим особам апарату Верховної Ради України у тимчасове користування вогнепальної зброї, її обліку і зберігання” від 24.07.1996р. № 524
- 4 Наказ Міністерства внутрішніх справ “Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придобання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельного дії, та зазначених патронів, а також босприпасів до зброї та вибухових матеріалів” від 21.08.1998р. № 622.

НЕОБХІДНА ОБОРОНА У КРИМІНАЛЬНИХ КОДЕКСАХ США, НІМЕЧЧИНИ, РОСІЇ, УКРАЇНИ ТА ЇЇ РІЛЬ У БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Т.С. Жукова

Маріупольський гуманітарний інститут

Вибір теми роботи і її актуальність обумовлені важливими функціями необхідної оборони в умовах становлення цивільного суспільства і правової держави в Україні.

Будучи елементом правової системи держави, необхідна оборона є важливим важелем боротьби зі злочинністю і залученням у цю боротьбу широких мас населення.

Тут не можна не згадати, що кожен випадок необґрунтованого припинення до відповідальності за перевищення мір необхідної оборони завдає величезної шкоди боротьбі зі злочинцями і правопорушеннями. Дослідження необхідної оборони є дуже важливим завданням, тому що багато питань правової оцінки дій, вчинених при захисті або у зв’язку із захистом від злочинного нападу, розв’язуються слідчими, прокурорськими і судовими органами по-різному, а іноді по одній і тій же справі різні судові інстанції приймають протилежні рішення.

У зв’язку з прийняттям Конституції України в 1996 р., що закріпила пріоритет прав і свобод людини та громадянства над іншими цінностями, багато старих догм інституту необхідної оборони повинні бути по-новому осмислені теорією кримінального права. У ч.3 ст.27 Конституції України

прямо зазначено: “Кожний має право захистити своє життя і здоров’я, життя і здоров’я інших людей від протиправних посягань” [1].

Такі автори, як А.А.Піонтковський, М.М.Паше-Озерський, В.І.Ткаченко, І.С.Тишкевич, М.І.Якубович, прослідковують лінію ігнорування інтересів того, хто обороняється, який, здійснюючи дії оборони, практично не має гарантій правильної оцінки своєї поведінки. Вони відносять необхідну оборону до оцінної категорії, юридичне значення якої залежить від точки зору суду. Однак дослідники називають чотири види перевищення меж необхідної оборони, по-різному формулюють види злочинів, при яких можливе застосування необхідної оборони.

Мета нашої роботи полягає в порівнянні законодавства різних країн (США, Німеччини, Росії, України) та формуванні інституту необхідної оборони, розумінні сутності і змісту їх нормативно-правової бази.

У Кримінальному кодексі України поряд із необхідною обороною (ст.36 КК) і крайньою необхідністю (ст.39 КК) до цих обставин законодавець відніс уявну оборону (ст.37 КК), затримання особи, що вчинила злочин (ст.38 КК), фізичний або психічний примус (ст.40 КК), виконання наказу або розпорядження (ст.41 КК), діяння, пов’язане з ризиком (ст.42 КК), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст.43 КК).

Статті Кримінального кодексу, що виключають кримінальну відповідальність, відносяться тільки до тих випадків, коли в процесі здійснення таких дій заподіюється збиток громадянам, державним чи суспільним інтересам. Закон має на увазі заподіяння такого роду шкоди, що зовнішньо схожа з яким-небудь злочином, передбаченим Особливою частиною Кримінального кодексу.

Держава, заохочуючи дії громадян щодо припинення суспільно небезпечних посягань, усунення небезпечних, що заподіюють шкоду, явищ, одночасно визначає в законі ряд умов, яким повинні відповідати ці дії. У сукупності ці умови і характеризують дії як позбавлені суспільної небезпеки. І.Т.Слуцький вважав, що поведіння особи, яка діє в стані необхідної оборони, суспільно корисне і правомірне, тому воно визнається не тільки обставиною, що виключає відповідальність, але і здійсненням права на оборону.

Необхідна оборона за загальним правилом є лише суб’єктивним правом громадянина у визначених умовах відвернути суспільно небезпечний напад. На громадянах не лежить обов’язок здійснювати акт необхідної оборони. Закон не може вимагати під погрозою покарання, щоб громадяни обов’язково здійснювали приналежне їм право необхідної оборони. Громадянин може, не здійснюючи права необхідної оборони, ухилитися від небезпеки, що грозить звернутися по допомогу до інших осіб і т.п. Дія, вчинена для здійснення прав

необхідної оборони, не тільки не підлягає покаранню, але і правомірна. Винищення шкоди в стані необхідної оборони буде правомірним лише при наявності визначених умов, іменованих у теорії кримінального права “умовами правомірності необхідної оборони”.

Більшість авторів умови необхідної оборони поділяють на дві групи: умови правомірності необхідної оборони, що відносяться до посягання, і умови правомірності необхідної оборони, що відносяться до захисту.

У роботі розглянуто Кримінальні кодекси закордонних країн тому, що, на нашу думку, порівняння Кримінального кодексу України з іншими Кримінальними кодексами є важливим аспектом вивчення проблеми необхідної оборони. Ми вважасмо доцільним зрозуміти, як ці проблеми вирішуються у США, Німеччині, Росії, Україні.

Розглядаючи Кримінальний кодекс України (ст.36), “необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав і інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом винищення тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони”.

Для правильного розуміння умов і меж необхідної оборони, а також ознак караного в кримінальному порядку перевищення цих меж потрібно, насамперед, усвідомити поняття “суспільно небезпечного посягання”.

У ст.11 КК злочин визначається як передбачене Кримінальним кодексом суспільно небезпечне втілене діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб’єктом злочину.

Суспільна небезпека є важливою матеріальною ознакою злочину і може бути розкрита шляхом вказівки об’єктів кримінально-правової охорони. Згідно зі ст.11 КК, такими об’єктами є права і свободи людини та громадянина, власність, громадський порядок і громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України, забезпечення миру і безпека людства.

Можна зробити висновок, що законодавець визнає як злочинні діяння, які мають певний характер і ступінь суспільної небезпеки, що є матеріальною ознакою злочину. Тому право на необхідну оборону дає можливість відвертати або припиняти посягання шляхом заподіяння шкоди нападаючому, яка виникає в особи в тих випадках, коли має місце суспільно небезпечне посягання на особистість і права того, хто обороняється, чи інших осіб.

У Кримінальному кодексі штату Нью-Йорк є стаття 35 “Захист, пов’язаний з обставинами, що виправдують”. У даній статті, по-перше, приведені загальні положення, коли поведіння не вважається кримінально каранним. Це у випадках, якщо воно:

1. Запропоновано чи санкціоновано правом чи постановою суду або здійснено публічним службовцем при розумному виконанні ним своїх офіційних повноважень, обов'язків чи функцій.

2. Є необхідним як надзвичайний захід, щоб уникнути навислої погрози заподіяння публічної чи особистої шкоди [3].

У кодексі зазначені конкретні ситуації й умови, при яких дії особи, що захищається, визнаються правомірними (§35.15):

а) особа може застосувати фізичну силу до іншої особи тоді й у такому ступені, коли і наскільки, як вона розумно думає, це необхідно для захисту самої себе чи третьої особи;

б) діяч не був первісним агресором або застосована фізична сила.

Як ми бачимо, закон виходить із доцільності дій, особи, що захищається, даючи їй право регулювати ступінь і характер захисту, виходячи з конкретної ситуації. У той же час закон визначає випадки, коли застосування насильства не можна визнати правомірним.

Крім того, закон штату Нью-Йорк надає право на заподіяння смерті нападаючому, якщо вона (особа) вважає, що така інша особа:

а) застосовує чи от-от почне застосовувати смертельну фізичну силу;

б) приватна особа, що діє зі своєї власної ініціативи, може застосувати фізичну силу до іншої особи, крім смертельної фізичної сили, тоді й у такому ступені, коли і наскільки, як вона вважає, це необхідно для проведення арешту чи запобігання втечі з-під варті особи, що, на її думку, скоїла посягання;

в) захисту самого себе чи третьої особи від того, що, як вона вважає, являє собою застосування навислої погрози чи застосування смертельної фізичної сили.

Таким чином, на наш погляд, можна виділити чотири моменти, регламентовані американським законодавством:

- право на застосування фізичної сили;
- заборона на застосування фізичної сили;
- право на заподіяння смерті тому, хто посягає;
- заборона на заподіяння смерті тому, хто посягає.

Ми вважаємо, що при застосуванні інститутів необхідної оборони і затримання особи, що скоїла злочин, вони є визначальними. А ретельне їхнє законодавче регламентування дозволяє громадянам і посадовим особам упевнено застосовувати фізичну силу в необхідних випадках.

Кримінальний кодекс Німеччини у главі четвертій називає дві обставини, що виключають злочинність діяння. Це – необхідна оборона і крайня необхідність. Відповідно до § 32 КК Німеччини необхідна оборона – це “захист, потрібний для того, щоб відвернути наявний протиправний напад на себе чи кого-небудь іншого” [4]. Той, хто робить діяння, викликане потребою

необхідної оборони, чинить не протиправно. Відмінна риса німецького кодексу та, що в ньому є положення, відповідно до якого особа не підлягає покаранню, якщо перевищує межі необхідної оборони через замішання, страх чи переляк.

Вважається таким, що діє невинно, той, хто робить протиправне діяння в умовах наявної, інакше невідворотної небезпеки для життя, здоров'я чи свободи, щоб відвернути небезпеку від себе, від родичів чи від близьких (§ 35. Крайня необхідність, що виключає чи пом'якшує вину). Інститут крайньої необхідності не застосовується, якщо від особи, судячи з обставин, зокрема тому, що вона сама створила небезпеку чи знаходилася в особливих правовідносинах, можна було зажадати не допускати цієї небезпеки; однак покарання може бути пом'якшене згідно з § 49 абз. 1, якщо особа не була зобов'язана поддатися небезпеці в силу особливих правовідносин.

Розглянемо ст.37 Кримінального кодексу Російської Федерації, де зазначається, що не є злочином заподіяння шкоди особі, що посягає, у стані необхідної оборони, тобто при захисті особистості і прав того, хто обороняється.

Суть необхідної оборони укладесться в заподіянні шкоди посягаючому для захисту правоохоронюваних благ. Оскільки закон в однаковій мірі охороняє всіх громадян від злочинних посягань, то правовій охороні підлягає і той, хто порушує закон.

При недотриманні вимог закону тим, хто захищається, він може перетворитися в злочинця. Наприклад, можлива кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони при захисті від навмисного злочину, не вважаючи на те, що дії були початі у стані необхідної оборони.

Як ми бачимо, визначення необхідної оборони в Кримінальному кодексі РФ і інші положення подібні з визначенням Кримінального кодексу України.

Висновки:

- Як видно з приведених положень Кримінальних кодексів ряду закордонних країн, необхідна оборона практично у всіх розглянутих кодексах носить визначальний характер. У деяких країнах ці обставини виключають кримінальну відповідальність.

- Неправильне розуміння і застосування закону про необхідну оборону, що призводить до судових помилок, обмежує право громадян на законний захист і сприяє створенню обстановки безкарності хуліганів, грабіжників і інших антигромадських елементів, що викликає справедливе невдоволення громадян і утрудняє боротьбу зі злочинністю.

- Дія, вчинена в здійсненні права необхідної оборони, не тільки не підлягає покаранню, але і правомірна. Заподіяння шкоди в стані необхідної оборони буде правомірним лише при наявності визначених умов, іменованих у теорії кримінального права “умовами правомірності необхідної оборони”. Більшість авторів умови необхідної оборони поділяють на дві групи: умови

правомірності необхідної оборони, що відносяться до посягання, і умови правомірності необхідної оборони, що відносяться до захисту. І.С.Тишкевич вважає, що розподіл умов правомірності оборонних дій на дві групи є умовним.

- Необхідна оборона являє собою єдність двох протилежностей: посягання і захисту. Кожна з цих протилежностей має свою властивість, яка визначається відповідними умовами. Умови, що відносяться до посягання, визначають виникнення стану необхідної оборони, а умови, що відносяться до захисту, визначають правомірність дій стосовно захисту порушеного блага в стані необхідної оборони.

1. Конституція України (прийнята 28.06.1996 р.).
2. Кримінальний кодекс України.
3. Criminal Code of the USA.
4. Kriminal Kodex von Deutschland.

Секція 2. Питання кримінально-правової боротьби з окремими видами злочинів

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ БОРЬБИ З КОМП'ЮТЕРНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

В.В.Іванцов

Національна академія державної податкової служби України
Науковий керівник – *В.К.Шкарупа*

У сучасних умовах науково-технічного прогресу автоматизація і комп'ютеризація суспільства неминучі.

Проте інтенсивне впровадження електронної обробки інформації обумовило утворення комп'ютерних злочинів. Адже незаконне використання комп'ютерів надає більші можливості отримати великі прибутки з меншим ризиком, ніж, скажімо, пограбування банків. Звісно, саме це послужить неминущому зростанню кількості таких злочинів.

Сьогодні регулювання і захист даного виду відносин здійснюють такі нормативно-правові акти: Закон України "Про інформацію", Закон України "Про захист інформації в автоматизованих системах", Положення про технічний захист інформації, затверджене постановою Кабінету Міністрів України, й, зрештою, розділ 16 Кримінального кодексу України [1].

Комп'ютерна злочинність має ряд характерних рис: по-перше, вона найчастіше носить міжнародний характер, тобто завдяки глобальним комп'ютерним мережам виходить за кордони однієї держави, по-друге, це труднощі у визначенні "амплітуди знаходження" злочину та слабкі зв'язки в системі доказів, і, по-третє, широке використання злочинцями засобів шифрування інформації [2].

Щоб детальніше ознайомитися з даною проблематикою та зрозуміти її суть, звернімося безпосередньо до статті 362 ККУ (викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем). Аналіз юридичного змісту цієї статті дає підстави зробити висновок, що, не зважаючи на її позитивне значення для виконання важливих завдань кримінального судочинства, вона ще досить далека від досконалості. Але дана стаття має певні недоліки й потребує доопрацювання вона ще й є юридично недосконалою.

По-перше, нині діюче кримінальне законодавство визначає предмет злочину як матеріальний об'єкт (предмет), з приводу якого або шляхом дії (злочину) на який скоюється злочин. Положення даної статті визначає предметом комп'ютерну інформацію (це текстова, графічна чи будь-яка інша інформація, яка існує в електронному вигляді, зберігається на відповідних

носіях). Хіба можна ставити знак рівно між матеріальним предметом, який існує в наявності і має певні фізичні властивості й комп'ютерну інформацію, яка є не матеріалізованою інтелектуальною власністю.

По-друге, чи слід було виділяти законодавчо окрему статтю і навіть цілий розділ у Кримінальному кодексі України, не визначивши чітко коло суспільних відносин, яке повинно регулюватись й охоронятись. Адже, по суті, це відносини права власності на інформацію регулюється вище названим Законом України "Про інформацію", який визначає всі складові, що притаманні будь-якому колу правовідносин.

По-третє, дана стаття перспективи на практичне застосування не має. Кримінальні справи такого характеру набувають категорії "мертвих" й ніколи не можуть довестися у законом встановленому порядку, а будуть закриті за відсутністю складу злочину та інших підстав. Латентність даного злочину надзвичайно висока: відбувається вона насамперед через небажання потерпілої сторони (а це фінансові, банківські установи з великим капіталом) повідомляти про це, адже таке розголошення може призвести до підриву ділової репутації і відповідно фінансової вигоди.

Багато зарубіжних країн у цьому ракурсі пішли іншим шляхом: кримінальна відповідальність за вчинення комп'ютерних злочинів настає взагалі за традиційними статтями (крадіжка, шахрайство, підробка та інші), що, в свою чергу, дозволяє протидіяти комп'ютерній злочинності за допомогою явного кримінально-правового інструменту без запровадження спеціальних норм, що передбачають умови відповідальності за дані злочини.

З 1991 р. при Генеральному секретаріаті Інтерполу діє робоча група з проблем комп'ютерної злочинності, яка приділяє особливу увагу питанням міжнародного співробітництва при розслідуванні комп'ютерних злочинів. У багатьох країнах для боротьби з цим видом злочину створено спеціалізовані підрозділи, які займаються виявленням, розслідуванням комп'ютерних злочинів та збором іншої інформації з цього питання на національному рівні. Саме такі спеціалізовані поліцейські підрозділи утворюють головне ядро сил протидії міжнародній комп'ютерній злочинності. Для взаємодії цих підрозділів, обміну оперативною інформацією 18 європейських країн – членів організації створили національні центральні пункти з проблем комп'ютерної злочинності [3].

І, нарешті, хотілося б зазначити, що будь-яка норма, й кримінально-правова в тому числі, повинна носити прикладний характер і давати чіткі відповіді на питання, які цікавлять правозастосувача щодо застосування даної норми, а не бути незрозумілою, неконкретною й неприкладною.

Отже, подальше регулювання суспільних відносин даного роду буде залежати не так від правозастосувача, який не може використати дану норму,

як від законодавця, котрий в свою чергу зможе й повинен упорядкувати й зміцнити її відповідно до реалій сьогодення.

- 1 Кримінальний кодекс України. Офіційний текст. – К.: Юрком Інтер, 2001. – С.177-178.
- 2 Гилоус В.Т. Боротьба з комп'ютерними та економічними злочинами. – Ірпінь: Тези доповідей III міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми впровадження інформаційних технологій в економіці", 2002. – С.132.
- 3 Доляженков О.Ф. Інфраструктура організованої економічної злочинності. – Одеса: НДРІВВ ОЮН ПУВС, 2002. – С.115.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБІГУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ

С.М.Дричук
Національна Академія СБ України
Науковий керівник *А.І.Сирота*

В Україні триває процес законодавчого врегулювання правовідносин у сфері функціонування ринку цінних паперів, який, деколи, носить суперечливий, а в окремих випадках – протилежний характер. При цьому, нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі при визначенні відповідних понять та термінів згідно зі ст.7 Закону України "Про основи національної безпеки України" є однією із загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері.

Зі слів Л.В.Панової, "отсутствие системы регулирования рынка ценных бумаг и единых правил для всех его участников приводило к многочисленным злоупотреблениям" [1, с.32]. Крім того, зростання злочинності сприяють: лібералізація законодавства і його невпорядкованість, несвоєчасна забезпеченість нормативно-правовими актами нових соціально-економічних умов господарювання [2, с.174].

Аналіз законодавчих та нормативно-правових актів засвідчує про відсутність єдиного підходу до визначення понять та термінів у сфері функціонування ринку цінних паперів, що, в свою чергу, створює передумови до порушення законних прав та інтересів його учасників. Як зазначає В.Г.Жеребчин, у своєму підручнику з логіки, "...до тех пор, пока нет научного определения того или иного понятия, нет и точного знания сущности предмета, отражаемого этим понятием" [3, с.35].

Питання кримінально-правової боротьби зі злочинами у сфері господарської діяльності, предметом яких є цінні папери, знайшло своє відобра-

ження в декількох статтях Кримінального кодексу України, в тому числі і в статті 223, яка передбачає відповідальність за порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів.

Водночас зміст зазначеної статті у чинній редакції, на нашу думку, не вирішує завдання правового забезпечення охорони власності, прав людини і громадянина від злочинних посягань та не сприяє запобіганню злочинам у сфері функціонування ринку цінних паперів.

Ми не можемо погодитися з гіпотезою частини 1 статті 223 Кримінального кодексу України, відповідно до якої кримінально-протиправним є діяння, пов'язане з випуском (емісією) громадянином або службовою особою суб'єкта господарської діяльності цінних паперів у формі їх відкритого розміщення без реєстрації емісії у встановленому законом порядку в силу ряду причин.

Зокрема, на нашу думку, під час розробки вказаної статті некоректно були вжиті окремі терміни, які, крім того, мають суперечливі визначення в чинному законодавстві, що регулює правовідносини у сфері функціонування вітчизняного ринку цінних паперів.

Слід зазначити, що загальні умови і порядок випуску цінних паперів, а також регулювання посередницької діяльності в організації обігу цінних паперів визначені Законом України "Про цінні папери і фондову біржу". Крім того, на сьогоднішній день порядок реєстрації випуску того чи іншого виду цінного паперу врегульовано відповідними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України та Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку. Однак окремі питання законотворчої діяльності на фондовому ринку України, а саме визначення понять та термінів, все ще залишаються відкритими.

По-перше, ст. 1 Закону України "Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні" визначає **випуск цінних паперів** як уже зареєстровану у встановленому порядку сукупність цінних паперів одного емітента з одним державним реєстраційним номером, що можуть мати різні умови емісії, але надають однакові права.

Водночас, **випуск цінних паперів** згідно зі ст. 3 Закону України "Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)" це сукупність цінних паперів одного емітента певного виду та однієї номінальної вартості, що забезпечує їх власникам однаковий обсяг прав і можливість мати однакові умови розміщення на фондовому ринку відповідно до порядку, встановленого законодавством про цінні папери.

Отже, застосування у ст. 223 Кримінального кодексу України першого визначення терміна "випуск" цінних паперів виключає можливість, власне, порушення порядку випуску як такого, що є не логічним.

Крім цього, не зважаючи на те, що Закон України "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні" ототожнює терміни "випуск" та

"емісія" цінних паперів, рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку №322 від 17.07.03 року "Про затвердження Положення про порядок випуску облігацій підприємств" їх розмежовує, стверджуючи, що:

випуск облігацій – зареєстрована у встановленому порядку сукупність облігацій одного емітента з одним державним реєстраційним номером, що можуть мати різні умови емісії, але надають їх власникам однакові права;

реєстрація випуску облігацій – присвоєння випуску облігацій реєстраційного номера у порядку, визначеному реєструвальним органом;

емісія облігацій (серія) – сукупність облігацій одного емітента, що надають їх власникам однакові права та мають однакові умови розміщення, обігу, виплати доходу та погашення.

До того ж п. 1.3. рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку №221 від 30 грудня 1998 року "Про затвердження Положення про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариств" визначає **емісією акцій** як сукупність дій емітента з обміну акцій або часток у статутному фонді товариства, що реорганізовується, на письмові зобов'язання про видачу відповідної кількості акцій акціонерного товариства, що створюється в процесі реорганізації, а після реєстрації випуску останнього з обміну письмових зобов'язань на акції.

По-друге, Закон України "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні" ототожнює також терміни "продаж" цінних паперів та "розміщення" цінних паперів. **Розміщеннями цінними паперами** відповідно до ст. 3 Закону України "Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) вважаються цінні папери інституту спільного інвестування, придбані інвесторами під час розміщення.

При цьому, **розміщення (розновсюдження) цінних паперів** згідно з п. 1.1 "Положення про порядок ведення реєстру власників іменних цінних паперів", затвердженим рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 26.05.98 №60 із змінами і доповненнями визначається як відчуження цінних паперів під час проведення підписки або розподілу цінних паперів.

Як зазначає рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку №322 від 17.07.03 року "Про затвердження Положення про порядок випуску облігацій підприємств", **розміщення облігацій** – відчуження облігацій емітентом або андеррайтером первинним власникам облігацій шляхом укладання цивільно-правових угод протягом терміну, визначеного в умовах випуску облігацій як термін розміщення. Розміщення облігацій здійснюється шляхом відкритого або закритого продажу.

При цьому, згідно з чинним законодавством (у тому числі "Положення про порядок збільшення (зменшення) статутного фонду акціонерного

товариства, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку №158 від 16.10.2000 року), Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку реєструє інформацію про емісію акцій, звіт про наслідки підписки на акції та сам випуск акцій. За цих умов відкрите розміщення акцій, як один з етапів проведення підписки на акції не потребує попередньої реєстрації їх емісії.

Водночас рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку №414 від 7 жовтня 2003 року “Про затвердження Положення про порядок випуску облігацій внутрішніх місцевих позик” та рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку №322 від 17.07.03 року “Про затвердження Положення про порядок випуску облігацій підприємств” зобов’язують емітента здійснити реєстрацію випуску облігацій, а потім їх розміщення.

По-третє, ст.1 Закону України “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” визначає, що **обіг цінних паперів** – укладання та виконання угод щодо цінних паперів, не пов’язані з їх випуском.

Відповідно до рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку №322 від 17.07.03 року “Про затвердження Положення про порядок випуску облігацій підприємств” **обіг облігацій** – перехід права власності на облігації, пов’язаний з укладанням та виконанням цивільно-правових угод (за винятком тих угод, що укладаються під час розміщення облігацій), та/або в інших випадках, передбачених чинним законодавством (спадкування, правонаступництво, на підставі рішення суду тощо).

Крім того, порушення встановленої чинним законодавством послідовності дій емітента при здійсненні випуску цінних паперів (тобто порядку їх випуску) є підставою для відмови в реєстрації випуску цінних паперів.

Слід відмітити, що ст.13 Закону України “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” встановлена відповідальність за адміністративні правопорушення, пов’язані з діяльністю на ринку цінних паперів, а саме здійснення операцій по випуску в обіг або розміщенню не зареєстрованих відповідно до чинного законодавства цінних паперів, що тягне за собою накладення на громадян чи посадових осіб штрафу у розмірі від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. При цьому, розмір, санкції, передбачені ч.1 ст. 223 Кримінального кодексу України менший і становить до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Згадаймо, що лише свідоцтво про реєстрацію того чи іншого виду цінного паперу, яке видане у встановленому чинним законодавством порядку, є підставою для їх виготовлення. Отже, у разі укладання цивільно-правових угод із не зареєстрованими цінними паперами може йти мова про їх підроблення, та притягнення винних до відповідальності за ст.ст.199 та 224 Кримінального кодексу України.

Водночас, не виключається можливість проведення протиправних операцій з цінними паперами, випуск яких було скасовано за тих чи інших підстав, передбачених чинним законодавством.

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що ч.1 ст.223 Кримінального кодексу України у діючій редакції не може бути застосована правоохоронними органами, зокрема МВС, як привід до відкриття кримінального провадження, в тому числі, за порушення порядку випуску таких видів цінних паперів, як акції та облігації. В окремих випадках кримінально-протиправними можуть бути визнані лише діяння, пов’язані з порушенням порядку обігу цінних паперів, який визначається умовами їх випуску та діючим законодавством. Тому вбачається за доцільне внести зміни до назви ст.223 Кримінального кодексу України та змісту її першої частини, а саме:

Стаття 223. Порушення порядку обігу цінних паперів.

1. Укладання та виконання громадянином або службовою особою суб’єкта господарської діяльності цивільно-правових угод із цінними паперами без їх реєстрації у встановленому чинним законодавством порядку, вчинене протягом року після накладання адміністративного стягнення – карається штрафом від 200 до 400 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі за текстом).

Окрім цього, при застосуванні певного виду санкції, передбаченої ч.1 ст.223 Кримінального кодексу України слід враховувати розмір незаконно отриманого внаслідок проведення протиправних операцій з цінними паперами прибутку, а відповідно і нанесену шкоду потенційному інвесторові.

1 Павлова Л.В. Кандидатська дисертація. Проблеми правового регулювання ринку цінних паперів в Україні. - Х., 2002. - 32 с.

2 Микитчук О.В. Кандидатська дисертація. Злочин, як соціальне явище: філософсько-правовий аспект. - К., 2002. - 174 с.

3 Жеребкін В.Е. Учебник для юридических вузов и факультетов. Логика. - Х., 1995. - 35 с.

4 Закон України “Про основи національної безпеки України”.

5 Закон України “Про цінні папери і фондову біржу”.

6 Закон України “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні”.

7 Закон України “Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні”.

8 Закон України “Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)”.

9 Кримінальний кодекс України.

10 Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку №322 від 17.07.03 року, № 221 від 30 грудня 1998 року, №158 від 16.10.2000 року, №414 від 7 жовтня 2003 року.

НОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО: ПЕРСПЕКТИВИ БОРОТЬБИ З ВІДМИВАННЯМ “БРУДНИХ” ДОХОДІВ

П.І.Заруба

Національна академія державної податкової служби України
Науковий керівник – *В.О.Шамрай*

Розвиток демократичної держави України, її економічного потенціалу не можливий без здійснення боротьби з легалізацією (відмиванням) “брудних” доходів. Адже дане явище давно вийшло за національні межі та набуло транснаціонального характеру.

Заснування у 1989 році Групи з розробки фінансових заходів із відмивання грошей (FATF) і її Європейської групи аналізу ще раз підтверджує те, що проблема легалізації (відмивання) доходів злочинного походження притаманна всім країнам світу, про що засвідчує комплекс заходів, спрямованих на боротьбу з цим явищем.

За експертними оцінками FATF, загальний обсяг світових потоків капіталів сумнівного походження коливається від 500 млрд. \$ до 1,5 трлн. \$ на рік [1, с.9]. Згідно з інформацією ДПА України, з 1996 до 2002 року з України за кордон нелегально “пішло” близько 20 млрд. \$. У будь-якому разі питома вага України в світовому океані “брудних” грошей дуже мала. Проте це не перешкодило FATF на пленарному засіданні у вересні 2001 року включити Україну до “чорного списку” держав і територій, що не сприяють боротьбі з відмиванням. Ця резонансна подія і стала відправною точкою в реальній боротьбі з цим явищем. Так зародилася ідея створення фінансової розвідки.

На сьогодні “антивідмивні” законодавчі акти становлять: ст.209 КК України, Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом”, Закон України “Про боротьбу з тероризмом”, Закон України “Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг”, ряд підзаконних нормативно-правових актів органів виконавчої влади.

Проте зупинимось саме на кримінальному законодавстві, з’ясуємо, які нові заходи пропонує нам законодавець у боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та наскільки вони ефективні й відповідають умовам сьогодення.

У старій редакції ст.209 КК України представлена, як двох частинна [2, с.78]. Нова передбачає третю частину, а також примітку.

Аналізуючи об’єктивний бік даного злочину, слід відмітити, що діяння передбачене в одиничному числі (замість фінансових операцій вказівка на фінансову операцію). Дана зміна є беззаперечним позитивом, який значно полегшить роботу правозастосувачу при кримінально-правовій кваліфікації.

На нашу думку, до позитивних моментів можна також включити чітке визначення законодавцем розміру предмета злочину. Суттєвих змін зазнала і диспозиція статті: замість грошових коштів та іншого майна, визначено доходи. Це поняття більш широко охоплює предмет даного діяння. Таке єдине високоніслююче розуміння предмета злочину дозволить уникнути двозначного тлумачення предмета легалізації (відмивання). Оскільки згідно з юридичною конструкцією ч.1 ст.209 КК України склад злочину, що аналізується, є формальним, то він вважається закінченим із моменту вчинення діянь, незалежно від настання очікуваних особою наслідків.

Не можна залишити поза увагою ще одну надзвичайно важливу обставину відсутність стимулюючої норми, яка б передбачала кримінально-правовий компроміс із даної категорії справ суттєво зменшує можливості правоохоронців із виявлення, розкриття, розслідування та попередження фактів легалізації (відмивання) доходів злочинного походження [3, с.26]. Тобто особа за умови позитивної посткримінальної поведінки позбавляється реального шансу на виправлення та звільнення від кримінальної відповідальності, а державна казна – реальних надходжень до бюджету. З даної точки зору, така позиція держави не сприяє вдосконаленню суспільних відносин та й взагалі являє собою напівцець таку соціально-корисну мету, як стимулювання позитивних і менш шкодливих негативних явищ і процесів, що сприяють злочинності, а також недопущення скоєння конкретних злочинів на різних стадіях розвитку злочинної поведінки.

Не менш дискусійним є питання суб’єкта даного злочину. За загальним правилом, суб’єктом злочину ст.209 КК України є фізична особа, яка досягла 16-річного віку.

Проте, не зважаючи на це, він має певні притаманні лише йому ознаки, а саме: для здійснення винною особою фінансових операцій, укладання цивільно-правових угод потрібно набути цивільної дієздатності у повному обсязі, тобто особа не повинна бути недієздатною чи обмеженою в ній.

Варто зазначити й те, що даний склад злочину передбачає вчинення первинного (предикатного) суспільно-небезпечного протиправного діяння, яке виступає джерелом доходів, що легалізуються. На сьогодні не вироблено єдиної точки зору з даного питання як у юристів-науковців, так і в юристів-практиків. На нашу думку, правильним рішенням буде кримінально-правова оцінка дій особи, яка вчинила первинний злочин і наступні дії, що формально охоплюються ознаками легалізації, лише за відповідною статтею Особливої частини КК України, що передбачає вчинення предикатного злочинного діяння без додаткової кваліфікації за ст.209 КК України. Даний підхід також не буде йти в розріз із міжнародно-правовими положеннями (Страсбурська конвенція 1990 р.).

1. В'ячеслав Даринянц. Україна відмивається перед FATF // Діловий тижневик "Галицькі контракти" №44 (03.11.2003). – С.6-9.
2. Кримінальний кодекс України. Кримінально-процесуальний кодекс України. Виправно-трудовий кодекс України. – К.: Істина, 2002. – 416 с.
3. Усатий Г.О. Кримінологічна ситуація, що склалася у сфері легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом // Інформаційно-правовий баланс "ЮВУ" – №4 (396), 23-31 січня 2003 року – С.20-28.

ЩОДО МІСЦЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ

М.Ю.Богославський

Національна академія Служби безпеки України
Науковий керівник – *С.Л.Фальченко*

На перше місце за ступенем суспільної небезпечності законодавець поставив злочини проти основ національної безпеки України (Розділ І ст.ст.109-114 Особливої частини Кримінального кодексу України). Постає питання: чому злочинам, спрямованим проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності, проти невід'ємних прав і свобод особи, відводиться друге місце в ієрархії об'єктів державної охорони? Адже за Конституцією України (ст.3) людина – найвища соціальна цінність у нашій державі. Та не слід забувати, що інтереси України – це, передусім, інтереси народу, а всі посягання, спрямовані на підриг національної безпеки, поставляють під загрозу національні інтереси. У Кримінальному кодексі України (ст.1) зазначено, що своїм завданням цей законодавчий акт має правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Отже, у кодексі прослідковується невідповідність між основним об'єктом охорони та об'єктом, який законодавець виніс на перше місце охорони з боку держави.

Відповідно до Закону України "Про основи національної безпеки", національна безпека визначається як захищеність життя важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенціальних загроз національним інтересам. У зазначеному визначенні чітко виражений родовий об'єкт злочинів проти основ національної безпеки: суспільні відносини у сфері забезпечення основ національної безпеки України (конституційний лад, суверенітет, територіальна недоторканність, обороноздатність). Важливість родового об'єкта цих злочинів визначає знач-

ною мірою специфіку їх об'єктивних та суб'єктивних ознак. Виходячи з об'єктивного боку, посягаючи на один із зазначених об'єктів охорони, завдається шкода не окремій особі, а національним інтересам, що є більш широким поняттям за інтереси індивіда.

Більшість зі злочинів розділу І Кримінального кодексу України сконструйовані як злочини з формальним складом, тому дії винних осіб будуть утворювати закінчений склад злочину ще до завдання шкоди національній безпеці України.

Особливість суб'єктивного боку цих злочинів полягає у тому, що посягання здійснюються умисно і, як правило, з прямим умислом, за якого особа усвідомлює, що діє на шкоду національній безпеці України.

Юридичний аналіз злочинів проти основ національної безпеки дає підстави визначити ступінь їх суспільної небезпечності, що пояснює особливий підхід законодавця до їх криміналізації.

Більшість із цих злочинів є тяжкими чи особливо тяжкими, що додатково засвідчує про підвищений ступінь їх суспільної небезпечності.

1 Конституція України // Відомості Верховної Ради України – 1996 – №30 – Ст.141.

2 Кримінальний кодекс України // ВВР України – 2001 – №25-26. – Ст.131

3 Про основи національної безпеки України. Закон України від 19 червня 2003 р // Урядовий кур'єр. – 2003 – №139. – 30 липня

4 Дьяков С.В. Ответственность за государственные преступления. – М., 1988. – 223 с.

ДО ПРОБЛЕМ СПІВВІДНОШЕННЯ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ, ІНШИХ ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ (ст. 212 КК) ТА ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ (ст. 222 КК), ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ В СПОСІБ ОДЕРЖАННЯ НЕЗАКОННИХ ПІЛЬГ ЩОДО ПОДАТКІВ

О.В.Докучаєва

Національна академія Служби безпеки України
Науковий керівник – *С.В.Клименко*

Обов'язок сплачувати податки, збори, інші обов'язкові платежі в порядку і розмірах, установлених законом, кожною особою, яка підпадає під юрисдикцію законодавства України, передбачений ст.67 Конституції України. Найбільш небезпечні прояви невиконання цього конституційного обов'язку тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Кількість порушених кримінальних справ за фактом ухилення від сплати податків за 2000-2004 рр. зросла майже у 10 разів. Водночас сума несплачених податкових внесків зросла більш ніж у 25 разів [9].

Наведені дані вказують на необхідність більш ефективної протидії злочинам, що вчиняються у сфері оподаткування. У цьому напрямі вже досягнуто певних позитивних зрушень. За останні чотири роки щорічні обсяги надходжень до бюджету зросли майже вдвічі. Але поліпшення ситуації щодо протидії злочинам у сфері оподаткування ускладнюється недосконалістю податкового законодавства, нестійкістю податкової системи, непослідовністю податкової політики. Не можна визнати досконалим і законодавство про кримінальну відповідальність у частині охорони суспільних відносин, що регулюють порядок оподаткування.

При розслідуванні та судовому розгляді справ цієї категорії припускаються численні помилки, які полягають у неправильному застосуванні норм матеріального та процесуального права, а також непослідовному тлумаченні окремих ознак складу злочину. Так, на практиці виникають труднощі при відмежуванні ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст.212) від шахрайства з фінансовими ресурсами (ст.222 КК), що вчиняється у спосіб одержання незаконних пільг щодо податків.

Питанням визначення співвідношення злочинів, передбачених ст.ст.212 та 222 КК, у спеціальній літературі приділено чимало уваги, але висловлені вченими наукові погляди на цю проблему неоднозначні та суперечливі.

Існує принаймні дві різних точки зору на співвідношення цих злочинів.

Найбільш поширена з них висловлена В.Р.Мойсиком, П.П.Андрушко [4, с.69], Ю.М.Суховим [3, с.14]. Вони розглядають співвідношення ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та шахрайства з фінансовими ресурсами, вчиненого у спосіб незаконного отримання пільг із податків, як конкуренцію загальної (ст.212 КК) та спеціальної (ст.222 КК) норми.

Відомо, що при конкуренції загальної та спеціальної норм застосовується спеціальна норма, тобто в нашому випадку – ст.222 КК. При цьому Ю.М.Сухов чомусь називає таку конкуренцію неповною (частковою), мабуть, помітивши, що конкурують у цілому не дві норми, а норма в цілому і один із декількох способів учинення злочину іншої норми.

До того ж В.Р.Мойсик та П.П.Андрушко обґрунтували правило, відповідно до якого надання неправдивої інформації з метою отримання пільг із податків підлягає кваліфікації за ст.222 КК як шахрайство з фінансовими ресурсами, а у тому випадку, коли пільги були надані платнику на законних підставах, але згодом були втрачені, дії особи, яка це приховала, слід кваліфікувати за ст.212 КК як ухилення від оподаткування.

Друга точка зору щодо співвідношення ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та шахрайства з фінансовими ресурсами, що вчиняється у спосіб незаконного одержання податкових пільг, була висловлена Я.М.Кураш [2, с.9]. На думку автора, незаконне отримання шляхом обману податкових пільг є по суті формою ухилення від сплати податків, а не шахрайством із фінансовими ресурсами, і тому було б доцільним виключити зі ст.222 КК вказівку на отримання податкових пільг, тому що ці дії охоплюються ст.212 КК.

Ми поділяємо таку точку зору і вважаємо віднесення законодавцем одного зі способів ухилення від сплати податків до шахрайства з фінансовими ресурсами законодавчою помилкою, що призвела до невиправданих ускладнень при кваліфікації цих злочинів.

Наведені пропозиції розглядати співвідношення статей 212 та 222 КК як конкуренцію норм не можуть бути сприйняті через такі обставини.

Наукою кримінального права конкуренція визначається як “наявність двох або декількох кримінальних законів, які в повній мірі передбачають вартість даного діяння” [6, с.21].

Якщо порівняти шахрайство з фінансовими ресурсами у вигляді незаконного одержання податкових пільг (ст.222 КК) з ухиленням від сплати податків (ст.212 КК), то помітимо, що конкурувати з ухиленням від сплати податків здатне лише шахрайство з фінансовими ресурсами, від якого заподіяна шкода державі у розмірі, що у тисячу і більше разів перевищує встановлений законодавством мінімум доходів громадян. Тобто незаконне отримання податкових пільг, передбачене ч.1 ст.222 КК, узагалі не утворює складу злочину, передбаченого ст.212 КК. Факт виділення одного способу ухилення від оподаткування з ряду інших має принаймні засвідчувати про високий рівень його суспільної небезпеки. Але в даному випадку подібне, на жаль, не вбачається (якщо проаналізувати санкції зазначених статей).

Навіть припустивши, що конкуренція між цими кримінально-правовими нормами все ж існує, ми не можемо погодитися з віднесенням ст.212 КК до загальної, а ст.222 КК – до спеціальної норми.

Як відомо, загальна норма розкриває зміст певного злочину в усталеному вигляді і тому обсяг її застосування є більш широким.

Спеціальні норми передбачають відповідальність за окремі випадки цих же видів злочинів, конкретизуючи відповідальність і підкреслюючи сутність їх суспільної небезпеки [7, с.46].

Стаття 222 КК передбачає відповідальність за заподіяння шкоди при наданні неправдивої інформації органам державної влади, органам місцевого самоврядування, банкам, кредиторам із метою одержання фінансової допомоги.

Як бачимо, коло суб'єктів, яким завдається шкода цим злочином, досить широке і вона полягає у незаконному одержанні будь-якого з видів фінансової допомоги – субсидії, субвенції, дотації, кредиту чи пільги щодо податків. Тобто податкові пільги виступають однією з ланок у системі видів фінансової допомоги, що незаконно одержуються в такий спосіб.

На відміну від шахрайства з фінансовими ресурсами, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів завдає шкоди лише державі і лише шляхом несплати податків, а також має більш високий ступінь суспільної небезпеки порівняно з шахрайством із фінансовими ресурсами.

Тому якщо і визнати одну з цих кримінально-правових норм спеціальною, то на її роль більш підходить ст.212 КК. До того ж співвідношення ст.ст.212 та 222 КК обумовлене певною законодавчою некоректністю, що протирічить юридичній логіці та конституційним положенням. Тому вихід із цього положення полягає у виключенні зі ст.222 КК вказівки на отримання податкових пільг.

Про необхідність реформування кримінального законодавства в цьому напрямку вказував і В.Р.Мойсик [7, с.5], який привів переконливі аргументи на користь виключення зі ст.222 КК України дій, пов'язаних із наданням завідомо неправдивої інформації з метою одержання пільг щодо податків, за межі основного складу шахрайства з фінансовими ресурсами та віднесення їх до статті 212 КК України.

Відповідно до існуючого положення, ухилення від сплати податків, учинене шляхом незаконного одержання пільг щодо податків у розмірах, що не перевищують у тисячу разів установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, слід кваліфікувати за чч.1 або 2 ст.222 КК.

У тому разі, коли вчинення таких дій призводить до заподіяння шкоди у значному чи великому розмірі, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених чч.1 та 2 ст.212 КК та ч.2 ст.222 КК, оскільки остання передбачає більш суворе, порівняно з першими, покарання [8].

Якщо ж вчинення таких дій призведе до несплати коштів в особливо великому розмірі, вчинене слід кваліфікувати лише за ч.3 ст.212 КК. Нам здається, що тільки за такого підходу можна якось виправити прорахунок законодавця, не послаблюючи боротьби з ухиленням від оподаткування.

1. Брич Л.П., Навроцький В.О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні. – К.: Атіка, 2000. – С.287.
2. Кураш Я. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів / Автореферат. – Харків, 1998. – С.18.
3. Сухов Ю.М. Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: Проблеми відмежування від суміжних злочинів та кваліфікації за сукупністю / Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – К., 2000. – С.16.

4. Мойсик В.Р., Андрушко П.П. Відповідальність за ухилення від сплати податків: законодавство, практика застосування і напрямки вдосконалення. Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України. – К., 1998. – С.66-81.
5. Герцензон А.А. Кваліфікація преступлений. – М., 1947. – С.125.
6. Гирарухин С.А. Кваліфікація преступлений в судебной и следственной практике. – К.: Юриком, 1995. – С.203.
7. Мойсик В.Р. Проблеми кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, 2002. – С.20.
8. Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.І., Клименко В.А., Магншевський П.С. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / С.С. Яценко (ред.). – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: А.С.К., 2002. – 966 с. (Нормативні документи та коментарі).
9. www.sta.gov.ua.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про Постанову Пленуму Верховного Суду України "Про практику застосування судами України законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності" від 25.04.2003, №3.
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів" від 26.03.1999.

ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 442 КК УКРАЇНИ "ГЕНОЦИД"

О.Ю.Петечел

Прикарпатський університет ім. В.Стефаника
Науковий керівник – *П.В.Мельник*

Згідно зі ст.442 Кримінального кодексу України під геноцидом розуміють діяння, навмисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на її повне або часткове фізичне знищення, скорочення дітородження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу [2, ст.442].

Очевидно, що основу дефініції геноциду в ст.442 КК України складає наявність специфічного умислу. Фактично фізичне знищення зовсім не потрібне. Важливою є необхідність довести вказаний суб'єктивний елемент. Нечасто можна зустріти випадки, коли та чи інша влада будь-якої держави так само відкрито і ясно, як у свій час нацистське керівництво, виражає свої злочинні мотиви і наміри. Можна легко підтвердити об'єктивні наміри, чого не можна сказати про встановлення суб'єктивного умислу. Так, держава, що здійснює акти вбивства по відношенню до окремих груп, може легко спрос-

тувати скоєння геноциду, посилаючись на відсутність необхідного елемента – умислу. Саме таким чином вчинила влада Бразилії в 1969 році в зв'язку зі знищенням корінного населення цієї країни.

З метою вирішення даної проблеми в свій час у Шостому Комітеті ООН була спроба замінити слова в ст. II Конвенції “Про запобігання злочинів геноциду та покарання за нього” від 9 грудня 1948 р. “вчинені з метою знищення” фразою “направлені на фізичне знищення групи” [1, с.346]. Ця поправка була призначена для того, щоб охопити ст. II також і дії, вчинені з необережності. Радянський представник, що її запропонував, вважав, що при збереженні попереднього варіанта злочинці, що вчинили геноцид, можливо, будуть уникати відповідальності, оскільки досить важко буде довести їх умисел знищити дану групу повністю чи частково. Вони можуть, наприклад, стверджувати, що просто виконували наказ своїх командирів чи інших вищестоящих осіб і не могли вчинити інакше. Представник США висловився проти запропонованої поправки, мотивуючи це тим, що вона спотворює визначення геноциду. На його думку, саме умисел знищити групу відрізняє геноцид від звичайного вбивства. Представник Бразилії також наполягав на збереженні поняття специфічного умислу в дефініції геноциду. “Геноцид, – говорив він, – характеризується фактором особливого умислу знищити яку-небудь групу. При відсутності даного фактора, який би не був ступінь жорстокості скоєного діяння і як би воно не було подібне на діяння, описане в Конвенції, його ще не можна назвати геноцидом...” Кінець кінцем пропозиція радянського представника була відкинута більшістю голосів.

У своїй спеціальній доповіді, що називається “Переглянута і доповнена доповідь щодо питання про попередження і покарання злочину геноциду”, Б.Уайтaker пропонував вихід із цієї дилеми. Зокрема, він запропонував, що висновок про наявність необхідного умислу міг би давати суд і що в певних випадках це могло б включати в себе дії, а також бездіяльність із таким ступенем злочинної недбалості чи злочинної самовпевненості, що підсудний повинен був би знати про наслідки своєї поведінки [1, с.436]. Цей підхід має свої позитивні моменти, але потребує обережного застосування. Занадто поверхове відношення до наявності умислу може невиправдано розширити таке специфічне поняття, як геноцид. Це не випадкові вбивства чи знищення, що лежать в основі злочину геноциду. Геноцид – це явний умисел до ліквідації групи через сам факт її існування і характеру як цілісної общини. Звичайно, слід також зазначити, що дефініція, визначена в ст.442 ККУ, включає в себе фразу “намір знищити групу як таку”. Очевидно, що акцент при цьому зроблений на суть геноциду як напад на конкретну групу в цілому, на відміну від убивства.

Необхідно констатувати, що умисел є головною відмінною особливістю злочину геноциду від умисних убивств. Заборонені діяння за своїм характером

є усвідомленими, навмисними чи продиктовані волею діяннями, які індивід не міг би зазвичай вчинити, не знаючи, що вони, швидше за все, потягнуть за собою певні наслідки. Це не такі діяння, які зазвичай мають місце випадково чи навіть у результаті простої необережності. Разом із тим загальний умисел є одне з перелічених діянь поєднане із загальним усвідомленням можливих наслідків такого діяння по відношенню до безпосереднього потерпілого чи потерпілих, що застосовуються до злочину геноциду, не є достатнім. Визначення цього злочину потребує особливої спрямованості думок і конкретного наміру стосовно загальних наслідків забороненого діяння. Особа несе відповідальність за злочин геноциду тільки тоді, коли одне із заборонених діянь вчиняється “з метою знищити, повністю чи частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку”.

Отже, підсумовуючи сказане можна зробити кілька висновків.

По-перше, умисел повинен полягати в знищенні групи, а не лише одного чи кількох осіб, які випадково належать до однієї і тієї ж конкретної групи. Заборонене діяння повинно бути скоєне проти особи через її приналежність до конкретної групи і як крок до досягнення загальної мети знищення цієї групи. Саме приналежність особи до даної групи, а не її особистість є вирішальним критерієм визначення безпосередніх жертв злочину геноциду. Ця група як така є кінцевим об'єктом чи визначеною жертвою даного роду масової злочинної поведінки. Діяння, що вчиняються проти окремих членів групи, є засобами, які використовуються для досягнення кінцевої злочинної мети щодо даної групи. Отже, важлива ознака геноциду проявляється в тому, що діяння повинні бути спрямовані на знищення групи. Групи складаються з індивідів, і тому діяння по її знищенню повинно бути направлено проти індивідів. Однак ці індивіди важливі не per se, а лише як члени групи, до якої вони належать.

По-друге, умисел повинен полягати в знищенні групи повністю чи частково. Немає необхідності в намірі досягнення повного знищення групи в будь-якій частині світу. Тим не менше злочин геноциду за своїм характером потребує умислу знищити, в крайній мірі, значну частину конкретної групи. Одне з важливих питань, що виникає у зв'язку з дефініцією геноциду, полягає в ступені і розмірах знищення конкретної групи. Повне знищення якої-небудь групи не є обов'язковою вимогою геноциду. Достатньо, якщо мета полягає в знищенні групи частково. Ряд учених вважають, що вбивство лише кількох людей чи навіть одної людини, при наявності відповідних елементів складу злочину, може бути злочином геноциду (зокрема, П.Дрост) [1, с.350]. Хоча диспозиція ст.442 КК України, використовуючи термін “члени” у множині, не вказує на необхідну кількість можливих потерпілих. Але логічно можна припустити, що про кваліфікацію вбивства як геноцид мова може йти тільки

при умислі знищити значну частину якої-небудь групи. Вбивство індивіда чи невеликої кількості людей все ж залишається вбивством, і було б несправедливим стирати межу між вбивством і геноцидом. Практика Югославського трибуналу також показує, що для того, щоб скоїти злочин геноцид, достатньо, щоб злочинець убив велику кількість членів групи в даному районі.

По-третє, умисел повинен полягати у знищенні групи як такої, тобто як окремого і відмінного від інших утворення, а не лише декотрих людей тільки через їх приналежність до конкретної групи. Геноцид можна охарактеризувати як відмову у визнанні права на життя цілих людських груп, тоді як убивство – це відмова у визнанні права на життя окремих людей. Це є ще одною ознакою, яка відрізняє геноцид від убивства.

По-четверте, умисел повинен полягати у знищенні одного з видів груп, передбачених у диспозиції ст.442 КК України, а саме: національної, етнічної, расової та релігійної груп. Умисел знищити повністю чи частково яку-небудь групу утворює геноцид тільки в тому випадку, коли він поєднаний з національними, етнічними, расовими чи релігійними поглядами, ідеями. Так, знищення якої-небудь групи з корисливих мотивів чи в ході воєнних дій не буде задовольняти основних вимог визначення геноциду, хоча це буде порушенням інших норм кримінального права. З іншого боку, масові знищення інших груп суспільства, наприклад, політичних чи соціальних груп не утворює злочину геноцид. Справа в тому, що політичні та соціальні групи дуже важко піддаються нормативному визначенню. Якщо особи від народження є представниками національних, етнічних, расових чи релігійних груп, то по крайній мірі їх членство в цих групах не міняється довгий час. А політичні і соціальні групи не володіють такою стабільністю і постійністю. Не включення політичних і соціальних груп у визначення геноциду не означає, що вони знаходяться поза кримінально-правовим захистом прав людини.

Потрібно сказати, що на практиці досить важко доказати специфічні наміри в осіб, що скоїли геноцид. З цією проблемою стикаються компетентні органи, яким необхідно довести, що обвинувачений, при скоєнні геноциду чи віданні прямих наказів на його скоєння, мав конкретний умисел знищити певну групу. Проф. Рут Вуджвід так пояснює складність доказування цього суб'єктивного елемента геноциду: “У внутрішньодержавній правовій системі більшість злочинів потребують наявності лише загального умислу. Що потрібно довести слідчому, так це те, що особа добровільно скоїла те чи інше діяння і вона усвідомлювала його злочинний характер. Однак слідчий не зобов'язаний доводити ще щось, пов'язане з психічним станом цієї особи. Але для Трибуналу дуже складним завданням довести наявності специфічного наміру у військового командира, що наказав своїм підлеглим вбивати мирних жителів не для того, щоб їх вигнати із певної території, а саме з метою знищення

певної групи населення. Рідко трапляються випадки, які сталися в Руанді, коли представники хуту в своїх регулярних виступах по радіо прямо заявляли, що “якщо всі тутсі не будуть фізично ліквідовані, вони повернуться назад і знову заявлять свої особливі повноваження і привілеї” [1, с.348].

Доказами наявності умислу можуть бути такі обставини, як кількість членів групи – потерпілих від геноциду, характер скоєних дій по відношенню до членів групи, масштаби спричинених тілесних ушкоджень, методи планування, систематичність убивств, тип застосовуваної зброї і т.д.

Ще одним доказом наявності специфічного умислу є методичність і стабільність вчинення вбивств. Наявність умислу підтверджується повторюваним характером запланованих і запрограмованих убивств і їх спрямованості проти конкретної частини населення.

Доказом наявності умислу є також висловлювання винних осіб, що використовувались ними до, під час, після вбивств. Так, наприклад, тутсі називали “тарганами”, говорили, що цей “бруд” повинен бути знищений. Доказом скерованості умислу можуть бути також такі дії: не надання можливості покинути певне місце, залишення потерпілих без їди, медичних і санітарних послуг.

Отже, які б не були за масштабами, характером і жорстокістю вбивства, з юридичної точки зору не можна говорити про вчинення злочину геноциду, поки не буде однозначно встановлено і доведено умисел у діях винних осіб.

Спеціальною ознакою геноциду у перших його п'яти формах є мета – повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Тому дискримінаційні дії, що позбавляють громадян певної групи можливості повністю використовувати свої права і свободи – право на свободу пересування, на підприємницьку діяльність, на судовий захист, на охорону здоров'я, на освіту, на користування і навчання рідною мовою, на розвиток національних культурних традицій, на створення культурних і навчальних закладів національних меншин, на участь у діяльності міжнародних неурядових організацій тощо, – але не спрямовані на знищення цієї групи, кваліфікуються за ст. 161. Метою виготовлення матеріалів із закликами до геноциду є їх розповсюдження. Для таких форм злочину, як публічні заклики до геноциду і розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду, мета не є обов'язковою ознакою складу.

1 Аль-Захарна Салім Мухаммед Сааді. Елементи юридичного складу геноциду // Держава і право (Зб. наукових праць юридичні і політичні науки). – К., 2000 – Вип. 6. – С.343-351.

2 Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року – К., 2001 – С.201

3 Конвенція про запобігання злочини геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. Ратифікована УРСР 22 липня 1954 р // Комп'ютерна бібліотека “ІнфоДиск”: Законодавство України.

4. Масвська А.А. Злочин геноциду і відповідальність за нього: міжнародно-правові норми і національне законодавство // Проблеми законності. Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. академія України, 2000. – Вип. 44. – Ст.225-229.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

О.Р.Мула

Прикарпатський університет ім. В.Стефаніка
Науковий керівник – *А.В.Кучера*

З часу незалежності України законодавчим органом узято курс на визнання людини як найбільшої цінності нашої держави.

Підтвердженням цього є ст.3 КУ, в якій зазначається, що “людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю”.

Права і свободи людини та їх гарантії обумовлюють зміст і спрямованість діяльності держави.

Держава захищає права і свободи людини від злочинних посягань через норми кримінального та кримінально-процесуального права.

При виконанні завдань, поставлених перед кримінальним процесом, особи, які беруть участь у кримінальному судочинстві, несуть ймовірний ризик, який полягає у тому, що до них можуть бути застосовані незаконні заходи впливу, спрямовані на перешкодження нормальному функціонуванню кримінального судочинства.

У Кримінальному кодексі розроблено ряд норм, метою яких є захист осіб від неправомірних посягань, пов’язаних з їхньою участю в правосудді. Це, зокрема, ст.386 КК “Перешкодження з’явленню свідка, потерпілого, експеримента, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку”, ст.380 “Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист”, ст.381 “Розголошення відомості про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист”.

Але, крім проголошення захисту, необхідно створити дійсовий механізм втілення, забезпечення реального захисту учасників процесу. Перша спроба законодавчо визначити і надати державний захист учасникам правосуддя була здійснена з прийняттям ЗУ “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів”.

Як показує практика, захисту потребують не тільки працівники суду та правоохоронних органів, а й інші особи, які беруть участь у кримінальному

судочинстві (потерпілий, свідок, експерт). Тому було прийнято аналогічний Закон щодо захисту інших учасників кримінального судочинства “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”.

Згідно з указаними законами під захистом слід розуміти систему особливих заходів державного захисту працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, від перешкодження виконанню покладених на них законом обов’язків і здійсненню наданих прав, а також від посягань на життя, здоров’я, життю і майно з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

Право на державний захист мають працівники таких правоохоронних органів, як: прокуратура, ОВС, ОСБУ, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи й установи виконання покарань, органи державної контрольно-ревізійної служби, рибохорони, державної лісової охорони; також підлягають захисту працівники Антимонопольного комітету України.

З інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, за наявності відповідних підстав на забезпечення безпеки мають право:

- особа, яка заявила до правоохоронного органу про злочин або в іншій формі сприяла у виявленні, попередженні, припиненні і розкритті злочинів;
- потерпілий та його представники;
- підозрюваний, обвинувачений, їх захисники і законні представники;
- цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої злочинцем;
- свідок;
- експерт, спеціаліст, перекладач, понятий.

Також право на державний захист мають члени сімей та близькі родичі всіх вищеперерахованих суб’єктів, якщо шляхом погроз чи інших протиправних дій робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

Для забезпечення безпеки з урахуванням конкретних обставин можуть застосовуватись, відповідно до законодавства, такі заходи:

- особиста охорона, охорона життя і майна;
- видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку;
- встановлення телефону за місцем проживання;
- використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;
- тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку;
- забезпечення конфіденційності даних про об’єкти захисту;
- переведення на іншу роботу, направлення на навчання, зміна місця проживання;

- заміна документів та зміна зовнішності;
- закритий судовий розгляд.

Вищевказаний перелік заходів не є вичерпним і до осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, можуть застосовуватись інші заходи безпеки з урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я та майна осіб, узятих під захист. Зазначені заходи повинні здійснюватися без будь-якого ущемлення житлових, трудових, пенсійних та інших прав осіб, узятих під захист.

Потрібно також врахувати, що інтереси безпеки осіб є більш важливими, ніж такий принцип судового розгляду, як гласність.

Особа, яка бере участь у кримінальному судочинстві, може відмовитися від заходів безпеки, і тоді, згідно з чинним законодавством, такі заходи не проводяться.

Але при наявності реальної загрози настання тяжких наслідків за санкцією прокурора або за ухвалою суду стосовно цих осіб можуть здійснюватися технічні заходи контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, здійснюватися заходи щодо особистої охорони, охорони житла і майна.

Особливість забезпечення безпеки військовослужбовців полягає у тому, що дані особи перебувають на військовій службі, тому до них можуть бути застосовані такі заходи безпеки, як:

- особиста охорона, охорона життя і майна;
- відрядження до іншої військової частини;
- переведення на нове місце служби.

Бувають випадки, коли захисту потребують і особи, які відбувають покарання, пов'язані з позбавленням волі, або перебувають у місцях із спеціальним режимом утримання. Це пов'язане з тим, що вони можуть надати інформацію, яка є необхідною для кримінального судочинства.

Прикладом може служити випадок, коли в місці, де відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, вчинене вбивство і один із засуджених був свідком цього або володіє інформацією, яка прямо вказує на винного. Особа не буде вільно давати показання, оскільки існує реальна небезпека для її життя і здоров'я з боку особи, яка вчинила вбивство чи її співучасників. Також існує загроза з боку інших засуджених, оскільки особа, даючи покази, могла порушити неписані закони життя осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі.

Безпека осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі або в місцях із спеціальним режимом утримання, забезпечується особистою охороною, охороною житла і майна, за винятками, що випливають із вимог режиму їх утримання.

У разі необхідності додаткового захисту до них можуть застосовуватись також такі заходи:

- переведення до іншого місця позбавлення волі або в інше місце із спеціальним режимом утримання;
- окреме утримання.

Рішення про вживання спеціальних заходів безпеки повинні прийматись оперативно.

Для забезпечення безпеки свідка або потерпілого суд із власної ініціативи або за клопотанням прокурора чи іншого учасника судового розгляду свідків або потерпілих, що підлягають допиту, вносить мотивовану ухвалу про проведення допиту цих осіб за відсутності речити. Після повернення підсудного до зали судового засідання суд зобов'язаний ознайомити його з показаннями та надати йому можливість дати пояснення з приводу цих показань.

При створенні умов для вирішення завдань кримінального судочинства повинно бути забезпечене розумне співвідношення врахування інтересів і прав усіх, хто бере участь у ньому.

Один із найбільш поширених способів з'ясування обставин вчинення злочину є фіксація та оцінка показань. Важко заперечити, що для свідчень особи, як ідеальних слідів злочину, властивий суб'єктивізм. Здається, що взяття під захист повинно підвищувати почуття впевненості в особистій безпеці. Але це не завжди так. Залежно від психологічних особливостей, рис характеру, а також інтелектуального розвитку індивіда факт взяття під захист може посилити страх за свою безпеку.

Особа, взята під захист, знаходиться в певній залежності від тих органів, які його здійснюють. У психологічному плані людина відчуває свою беззахисність та залежність своїх інтересів від інших. Особа, побоюючись втратити захист, може взяти собі за мету залишатися об'єктом захисту, що, в свою чергу, сприятиме необ'єктивним показанням та "підказкам" із боку осіб, які здійснюють захист.

Тому забезпечення заходів безпеки повинні виконувати спеціально створені самостійні органи, які б не входили до складу структур ОВС та СБУ, котрі одночасно із захистом здійснюють дізнання та попереднє слідство і можуть, наприклад, мати певну зацікавленість у показаннях особи.

На нашу думку, є лише один оптимальний варіант, при якому особа, що потребує захисту, одержить гарантію своєї безпеки, права і законні інтереси інших осіб не зазнають ущемлення. Необхідно встановити такий порядок, при якому особа, що потребує захисту, особисто буде присутня в суді і даватиме показання безпосередньо. Для цього до неї можна застосувати такі заходи безпеки, як:

- особиста охорона, охорона житла і майна;

- видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку;
- встановлення телефону за місцем проживання;
- використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;
- тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку;
- переведення на іншу роботу, направлення на навчання, переселення в інше місце проживання.

А такі заходи, як:

- забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту;
- зміна зовнішності;
- зміна документів, можуть застосовуватися лише після дачі показів у суді в присутності всіх зацікавлених осіб.

Забезпечення захисту таким шляхом звичайно набагато дорожче обходиться у фінансовому плані, оскільки зміна документів або вказування інших анкетних даних великих матеріальних потреб не потребує. Але, оскільки наша держава намагається стати правовою, то в новому КПК України дані питання повинні бути наново переглянуті і вирішені таким чином, щоб не порушувати законних прав та інтересів учасників кримінального судочинства.

1. Конституція України. – К., 1996.
2. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України із змінами і доповненнями станом на 1.01.2004.
4. Закон України "Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів" від 23.12.1993 з наступними змінами і доповненнями // ВВР – 1994. – №11. – С.50.
5. Закон України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві" від 23.12.1993 // ВВР – 1994. – №11.
6. Постанова ПВСУ "Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів і працівників правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві" №10 від 18.06.1999.
7. Бондаренко О., Сафонов С. Забезпечення безпеки суб'єктів кримінального судочинства // Право України. – К., 1999. – №1. – С.122.
8. Весельський В. Питання захисту осіб, які мають інформацію про злочинну діяльність // Право України. – К., 1999. – №7. – С.58.
9. Лисиченко В. Проблеми чинного кримінально-процесуального законодавства України та етапи його розвитку // Концепції розвитку законодавства України. – К., 1996. – С.384.
10. Михасенко М., Нор В., Шибіко В. П. Кримінальний процес України. – К., 1999. – С.144.

ХАКЕРИ І КРАКЕРИ ЯК СУБ'ЄКТИ КОМП'ЮТЕРНИХ ЗЛОЧИНІВ: ХАРАКТЕРИСТИКА І РОЗМЕЖУВАННЯ

П.О.Волощак

Прикарпатський університет ім. В.Стефаника

Науковий керівник – *П.В.Мельник*

Останнім часом у світі спостерігається тенденція до застосування інформаційних технологій у всіх видах людської діяльності. Третє тисячоліття має всі підстави стати епохою інформаційних технологій.

Завдяки глобальній мережі Internet люди різних поколінь і народностей можуть знаходити потрібну інформацію незалежно від місця знаходження і матеріального становища. Проте не завжди такі дії носять суспільно правильний характер і не посягають на приватні інтереси інших осіб. Тобто існують випадки незаконного проникнення і втручання в комп'ютерні системи. Як правило, такі протиправні діяння вчиняються хакерами та кракерами.

Комп'ютерні злочини є явищем новим і недостатньо вивченим та дослідженим, а тому викликають зацікавлення (с об'єктом дослідження) багатьох науковців. Зокрема, П.Д.Біленчука, В.С.Димбалюка, О.І.Котляревського, Б.В.Романюка, А.В.Кучери, М.І.Уцяцька, В.В.Кузнєцова, Д.Азарова, С.Петренка, Н.Розенфельда.

Основною метою даної роботи є характеристика хакерів і кракерів як суб'єктів комп'ютерних злочинів та визначення відмінностей між ними. У чинному законодавстві України (зокрема, в Кримінальному кодексі 2001 року) немає визначення понять хакера і кракера як спеціальних суб'єктів, характерних для злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин, комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Поняття "спеціальний суб'єкт комп'ютерних злочинів" визначене тільки в ст. 363 КК України (Порушення правил експлуатації автоматизованих електроннообчислювальних систем), у коментарі до якої зазначено, що "суб'єктом даного злочину може бути лише особа, яка відповідає за експлуатацію ЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереж" [4].

У переважній більшості громадян склалося помилкове бачення надзвичайно загрозливої шкоди з боку хакерів. Українські засоби масової інформації, висвітлюючи факти, що стосуються комп'ютерних злочинів, характеризують правопорушників виключно як хакерів. Хоча такі особи в переважній більшості є справжніми кракерами і давно вже переступили межу "три в хакерів". У даній роботі ми спробуємо охарактеризувати ці поняття і визначити відмінності між ними.

Аналізуючи ситуацію у сфері комп'ютерних злочинів, зазначимо, що, ш оцінками експертів, загальна кількість атак хакерів на комп'ютерні робочі

місця США зростає з 339 тисяч у 1989 році до 423 тисяч випадків у 1990 році. З початку 1991 р. відлік уже йшов за іншими критеріями: кількість хакерських нападів сягнула близько 1,6 (у тому числі повторних) на 100 комп'ютерів за рік.

Загальні матеріальні втрати від агресії хакерів обчислювалися експертами у 81,6 млн. у 1989 р. А у 1991 р. вони вже становили 164,3 млн. \$ США [1, с.140].

Що стосується сьогоднішніх днів, то відповідно до інформації організації BSA (Вашингтон, США) компанії щотижня втрачають 263 млн. \$ через втручання комп'ютерних хакерів [1, с.175].

Безпосередньо наукових публікацій, що характеризують хакерів та кракерів як суб'єктів комп'ютерних злочинів, в українських виданнях є небагато.

Найперше варто визначити саме поняття “хакера” та “кракера” і розмежувати їх.

Хакерство – один із видів комп'ютерних злочинів, тлумачиться як несанкціонований вхід у комп'ютерну систему і не завжди має корисливий мотив.

Дослівно “хакер” (“hacker”) – це трудівник, найманий робітник. Первісно так називали комп'ютерних програмістів, які були здатні розробляти програми без попередньої підготовки та оперативно вносити виправлення до діючих програм, котрі не мали документації.

Перш ніж охарактеризувати хакера як суб'єкта комп'ютерних злочинів дамо загальне визначення поняття “суб'єкта злочину”. Так, згідно з тлумаченням доктора юридичних наук А.А.Музики, суб'єкт злочину – це конкретна особа, якій притаманні певні соціальні властивості. Їх сукупність утворює індивідуальний образ людини, який охоплюється поняттям “особа, яка вчинила злочин” [3, с.68].

Згідно з коментарем М.О.Потебенька, “хакерами, перш за все, виступають розробники програмних і технічних засобів проникнення до автоматизованих систем, здатні спричинити перекручення або знищення комп'ютерної інформації чи її носіїв, виготівники цих програм і засобів”.

Вивчення суб'єктів злочинної діяльності у сфері використання комп'ютерних технологій показало, що основними цілями і мотивами суб'єктів комп'ютерних злочинів виступають:

- користь – 57,3%;
- хуліганські мотиви – 18,3%;
- помста – 9,2%.

Комп'ютерні злочини в 5 разів частіше здійснюються чоловіками. Більшість хакерів мають вищу технічну освіту (62,5%), а також іншу вищу освіту (19,2%). Проведені дослідження показали, що вік 31% осіб на момент вчинення комп'ютерного злочину не перевищував 20 років, 55% – від 20 до 40 років і 14% хакерів були старші 40-річного віку.

Іншою цікавою особливістю стали дані щодо спеціального суб'єкта з числа персоналу, який за своїми функціональними обов'язками чи займаною посадою мав безпосередній доступ до роботи комп'ютерів і комп'ютерних систем. Тільки в 6% випадків у зловмисників не було прямого відношення до організації, проти якої здійснювалась чи готувалась протиправна діяльність, в 94% випадків комп'ютерні злочини були здійснені працівниками цих організацій та компаній [6].

Для того, щоб отримати доступ до захищеної комп'ютерної системи, власник (користувач) повинен ввести в ЕОМ код доступу (пароль). Хакери використовують безліч різних способів і засобів для того, щоб розпізнати секретні паролі та коди або взагалі обійти парольно-кодовий захист системи. Опинившись “у середині” комп'ютерної системи, хакер може змінити, ліквідувати або скопіювати дані, що зберігаються в мережі. Він може зібрати конфіденційну особисту і фінансову інформацію про компанії і окремих осіб, а потім використовувати її для вимагання коштів або банківського шахрайства (шахрайства у фінансовій сфері), може перехопити інформацію, що передається лініями зв'язку, скопіювати дані, які передаються по мережі Internet, вифіксувати номери кредитних карток і приватні пінк-коди.

У світі термін “хакер” не є суто кримінально-правовим. Він може давати і позитивну уяву про кмітливого програміста, здатного з'єднати в ціле коди програм і примусити комп'ютер виконувати важкі завдання [5, с.89].

Згідно з інформацією, наданою Computer Weekly, британські спеціалісти вперше отримали можливість пройти практичний курс хакерської стики. Головна мета такого курсу – надати інженерам, що працюють з операційними системами Windows і Linux, можливість закріпити безпеку інформаційних систем своїх компаній. “Існує багато курсів безпеки для спеціалістів, проте практична можливість навчитися думати, як хакер, унікальна,” – стверджує викладач навчальної програми Роджер Ченмен [7].

Ці слова дають нам змогу констатувати, що хакером стати не просто. Потрібно володіти певними природженими здібностями, і досить важливим викликанням держави є виявити таких “потенційних” хакерів та спрямувати їхні здатності і вміння у правильне русло.

П.Д.Біленчук поділяє хакерів на дві підгрупи:

1) комп'ютерні хулігани, 2) електронні корсары, які без дозволу проникають у чужі інформаційні мережі для забави. Значною мірою їх притягує подолання труднощів у технічному захисті-паролі доступу до комп'ютера [1, с.132].

Чим складніша система, тим привабливіша вона для хакера. За допомогою телефону, модему і комп'ютерів вони підключаються до мереж, які пов'язані з державними та банківськими установами. Хакери, як правило, не

роблять шкоди системі та даним, отримуючи задоволення лише від почуття своєї влади над комп'ютерною системою.

Так, наприклад, американський хакер Річард Чешир, якого запросили до Мюнхена на нараду експертів з охорони відомостей в комп'ютерних системах, на очах у фахівців забезпечив собі доступ спочатку в німецьку, а потім в американську інформаційні мережі, а звідти проник у систему найважливіших стратегічних комп'ютерів США.

Термін “кракер” (“craker” – зламник) стосується осіб, які вламуються в комп'ютерні системи із злочинними намірами. Кракери – це порушники, здатні завдати будь-якої шкоди системі. Вони викрадають за допомогою комп'ютера цілі інформаційні банки, змінюють та знищують файли. З технічного боку це набагато складніше від того, що роблять хакери.

Наприклад, кракер середніх здібностей здійснив спробу проникнення до автоматизованого банку даних французького комісаріату з атомної енергії і намагався отримати найконфіденційніші відомості: таємний проект створення лазера чи програму будівництва ядерного реактора [1, с.133].

Отже, кракери – це набагато небезпечніші та шкідливіші злочинці ніж хакери. Хакери взагалі нечасто вчиняють суспільно небезпечні діяння, що завдають значної шкоди особі та суспільству. Хоча Конгрес США в антитерористичному законі “Акт патріота США 2001 року” ввів в обіг поняття “кібертероризму”, до якого віднесено різні кваліфіковані форми хакерства, однак жодного слова не сказано про кримінально карані діяння, хакерські дії, що завдають матеріальних збитків на сукупну суму від 5 тисяч \$ США і вище [2, с.100-101].

1. Біленчук П.Д., Романюк Б.В., Цимбалюк В.С. та ін. Комп'ютерна злочинність: Навчальний посібник – К.: Атака, 2002 – 240 с
2. Гуцалюк М. Протидія порушенням у мережі Internet // Вісник прокуратури – 2002 – №6 (18). – С.98-101.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хаврилюка – К.: Каннон, А.С.К., 2003. – 1104 с
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. М.О.Потебенька, В.Г.Гончаренка. Особлива частина. – К.: Форум, 2001. – 942 с.
5. Розенфельд Н. Загальна характеристика умисних комп'ютерних злочинів // Право України. – 2002. – №10. – С.88-92.
6. www.crime-research.ru (11.03.2004 р.).
7. www.uinc.ru. (16.03.2004 р.).

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВІДМИВАННЯ (ЛЕГАЛІЗАЦІЮ) БРУДНИХ КОШТІВ

Т.В.Мазур

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Подібно до того, як бездієві закони послаблюють дію необхідних законів, закони, від виконання яких є можливість ухилитися, послаблюють дію законодавства.

Барон Шарль Сесонда Монтеск'є [1, с.282]

Останнім часом у багатьох країнах світу з усією гостротою постає проблема боротьби з легалізацією незаконних доходів, яка отримала назву боротьби з “відмиванням брудних коштів”. За переконанням багатьох учених, уперше цією проблемою зіткнулися у США у 20-30-ті роки ХХ століття, за часів “сухого закону”. Саме тоді Майє Ланскі у 1932 році відкрив рахунок у Швейцарії і здійснив вперше офіційно встановлене пересилання “брудних коштів” за кордон [2, с.27]. Хоча ще у 1928 році граф Меншиков був відправлений у заслання і позбавлений здобутого шляхом хабарництва всього свого майна, більша частина якого у вигляді грошей знаходилася в іноземних банках. Та все ж справедливим було б зазначити, що відмивання “брудних коштів” найбільше та найтісніше пов'язане з наркобізнесом та організованою транскордонною злочинністю.

Саме в зв'язку з проблемою поширення по всій планеті торгівлі опіумом напередодні Першої світової війни в 1912 році була розроблена Конвенція в справах, пов'язаних із торгівлею цією наркотичною речовиною, яка вже в 1931 році була замінена Конвенцією, що тепер уже обмежувала і регулювала виробництво і поширення в масштабі планети медикаментів, які містять наркотичні речовини. Та фундаментом міжнародного законодавства з даної проблеми прийнято вважати Єдину Конвенцію ООН про дурманячі засоби 1961 року. На додаток до зазначених, розроблено ще ряд конвенцій, проте жодна з них не містила поняття “брудні гроші” – в них просто говорилося про “майно, що походить від злочину”.

Проблема легалізації (відмивання) “брудних коштів” не обминула й Україну, яка досить довгий час була в чорному списку FATF і лише на початку 2004 року у зв'язку із запровадженням “антивідмивочного” законодавства виключена з нього.

“Антивідмивочна” норма увійшла і до нового Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року. Проте вона ще далека від досконалості, оскільки

ки містить чимало суперечностей і складна у застосуванні. Як показала практика, застосування подібної норми в Російській Федерації, слідчі уникають кваліфікації злочинних дій як “відмивання брудних коштів”, а навіть якщо і кваліфікують, то більшість із таких справ закриваються за недоведеністю. У чому ж проблема? Певно, у самому формулюванні норми.

Так, до прикладу, виходячи з диспозиції ст.209 КК України, предметом відмивання є грошові кошти та інше майно, здобуте злочинним шляхом. Сам термін “майно” в контексті ст.209 КК України слід розглядати в широкому значенні – як фінансові засоби, рухоме та нерухоме майно, право на майно, а також роботи, послуги, інформація, результати інтелектуальної діяльності, в тому числі виключні права на них. Тому задля недопущення двозначного тлумачення предмета злочину правильним було б виключити з диспозиції ст.209 КК України терміна “грошові кошти”, оскільки термін “майно” охоплює фінансові засоби, включаючи грошові кошти як в національній, так і в іноземній валюті. Окрім того, оскільки предметом легалізації є майно, здобуте від злочинної діяльності, то цілком можливим було б застосування і терміна “доходи”, який у даному випадку цілком відповідав би терміну “майно”.

Слід також зазначити, що, виходячи із викладеної у ст.209 КК України фрази “вчинення фінансових операцій та інших угод ...”, можна зробити висновок, що в контексті зазначеної статті фінансова операція є різновидом угоди. Текст же закону має викладатися коротко, аби полегшити його застосування та усунути двояке тлумачення. Саме тому, на нашу думку, доцільним було б виключити термін “фінансові операції” з норми. На цих самих підставах підлягає виключенню і термін “підприємницька діяльність”, оскільки він повністю охоплюється терміном “господарська діяльність”.

Ще однією проблемою, не вирішеною на сьогодні, є питання про зміст та ознаки суб’єкта легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. А саме від зазначеного питання залежить обґрунтованість притягнення особи до кримінальної відповідальності та правильна кваліфікація вчиненого.

Однозначної позиції з приводу даного питання у вчених немає – їхні погляди розходяться. Одні суб’єктом легалізації розглядають будь-яку особу, інші – лише особу, яка легалізує майно, здобуте злочинним шляхом (при цьому вони схиляються до думки, що виконавець предикатного злочину відповідає за злочин, спрямований на заволодіння майном).

Прихильники другої точки зору обґрунтовують свою позицію тим, що в разі притягнення виконавця предикатного злочину до кримінальної відповідальності за легалізацію він двічі нестиме відповідальність одного й того ж виду за одне діяння. Можливо, така їхня точка зору склалася під впливом того, що в науці кримінального права традиційним є підхід, згідно з яким у певних випадках особа не несе відповідальності за розпорядження майном,

доданим злочинним шляхом. Але у випадку легалізації, як видно, даний принцип не діє, оскільки при відмиванні особа має на меті не просто розпорядження майном, а бажає надати правомірний вигляд володінню, користуванню та розпорядженню таким майном, створити у сторонніх осіб враження про правомірність його походження.

Прихильники ж першої точки зору вказують на те, що в ст.209 КК України якісь особливі (специфічні) ознаки суб’єкта злочину не розкриваються, а в такому випадку суб’єктом, за загальним правилом, прийнято вважати загального суб’єкта (ч.1 ст.18 КК України).

Неоднозначно питання щодо визначення суб’єкта відмивання вирішене і в міжнародному законодавстві. Так, Страсбурзька конвенція 1990 року “Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом” у пп.6 п.2 ст.6 встановлює: держави, які підписали Конвенцію, на власний розсуд можуть або встановлювати кримінальну відповідальність для осіб, котрі вчинили первинний злочин, а потім здійснили заходи з падання правомірного вигляду походженню здобутих доходів, або не передбачати відповідальності за легалізацію доходів для них.

На нашу думку, доречним було б підтримати точку зору, за якою відповідальність за легалізацію “брудних” коштів покладається на будь-яку особу, в тому числі і на виконавця предикатного злочину.

Наступним проблемним питанням є включення до ч.1 ст.209 КК України положення про створення організованих груп в Україні та за її межами для легалізації злочинних доходів. Створення таких організованих груп характеризується високим ступенем суцільної небезпек. А ця обставина вимагає розглядати створення організованої групи в якості кваліфікованого складу злочину стосовно основного складу. Разом із тим відповідальність доцільно встановити не лише за створення організованої групи, а й за керівництво групою та участь у ній.

Окремого розгляду потребують і випадки наявності в Кримінальному кодексі України норм, які передбачають відповідальність за діяння, співзвучні (ідентичні) з легалізацією злочинних доходів. Зокрема, мова йде про ст.306 КК України. У зазначеному випадку ст.209 КК України є загальною відносно ст.306 КК України. Специфічний характер перших двох форм діянь об’єктивної сторони злочину, встановлених ст.306 КК України, проявляється в особливостях джерела походження “брудних коштів”. Зважаючи на це, доречним було б виключити зазначені діяння із ст.306 КК України, оскільки злочин, передбачений ст.209 КК України, охоплює їх. При цьому в ст.306 КК необхідно залишити відповідальність за використання наркодоходів із метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Отже, зважаючи на все вищезазначене, на даному етапі можна констатувати впевнений розвиток кримінального законодавства України у сфері відмивання (легалізації) брудних коштів. Звичайно, є ще багато недопрацьованих і суперечностей. Але ж не помиляється лише той, хто нічого не робить. Норма ж для того, щоб почати ефективно діяти, повинна пройти випробування часом і виявити всі свої слабкі сторони. І вже від вчасної та належної реакції законодавця залежатиме її подальша доля – дієвість чи декларативність.

1. Монтескьє Ш.С. О духе заповей (1748). История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. В.С.Нерсесянца. – Москва, 1997.
2. Кроток В., Карманов С. Деякі аспекти правового регулювання боротьби з відмиванням брудних грошей // Вісник НБУ. – 2002. – №9.
3. Доля Л. Небезпека легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, одержаних злочинним шляхом // Право України. – 2002. – №2.
4. Чаричанський О. Суб'єкт легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом // Право України. – 2003. – №11.
5. Верлан Д.А. Отмывание “грязных денег”. – Одесса, 2000.
6. Беницкий А.С. Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств и иного имущества, приобретенных преступным путем: проблемы квалификации и совершенствования законодательства. – Луганск, 2001

ЛІСОВІ МАСИВИ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО ст. 245 КК УКРАЇНИ “ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ЛІСОВИХ МАСИВІВ”

Н.Г.Габлей

Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
Науковий керівник – *П.В.Мельник*

Згідно з теорією кримінального права під предметом злочину слід розуміти явища матеріального світу, діючи на які злочинець посягає на об'єкт злочину.

Предметом злочину, передбаченого ст.245 КК України “Знищення або пошкодження лісових масивів”, – є лісові масиви, зелені насадження навколо населених пунктів, уздовж залізниць або інші такі насадження. На практиці виникають складнощі, що стосуються визначення лісових масивів, у зв'язку з тим, що в юридичній літературі дається різне тлумачення поняття лісового масиву і це призводить до різного роду дискусій щодо розміру лісового масиву, який повинні враховувати органи правосуддя у разі скоєння злочину. Суперечності виникають ще й тому, що ні в одному нормативно-правовому акті

немає критеріїв поняття лісовий масив. Тож доцільно буде розглянути трактування поняття лісовий масив у науковій літературі, в законодавстві та зв'язок цього терміна з поняттям ліс.

Термін лісовий масив увійшов до кримінальних кодексів багатьох країн СНД, а також у Правила пожежної безпеки від 22 червня 1995 р. №400 та в іншу юридичну і науково-технічну літературу. П.Т.Пекіпедов вважає лісовим масивом площу лісу до 0,5 га [16, с.137], а вчений В.К.Глишин розуміє під цим поняттям значні, в декілька десятків гектарів, лісові площі [13, с.12]. На думку вищезазначених учених, не слід виражати лісовий масив лише певними розмірами, оскільки ця категорія не залежить ні від території, на якій знаходиться ліс, ні від місця його розташування; лише для встановлення певного виду відповідальності за порушення законодавства про охорону довкілля має значення визначення розміру пошкодженого лісового масиву і його належність до певної групи лісу.

Е.І.Немировський вважає, що під лісовим масивом необхідно розуміти масу лісової рослинності, яка росте на великій земельній площі, розміри якої не можна точно встановити [12, с.213]. Лісовий масив – це сукупність дерев і чагарників, зареєстрованих у документах в якості ділянок лісу, що входять до єдиного державного лісового фонду. Не є лісовими масивами ділянки, які зайняті лісовими культурами, в тому числі тими, на яких проводилися роботи по штучному чи природному лісовідновленню, що не переведені в установленому порядку у вкриті лісом площі.

Поняття лісовий масив тісно пов'язане з поняттям ліс, яке також розглядається у літературі по-різному. На думку О.В.Сасова, ліс – складовий компонент географічного середовища сукупності землі площею не менше 0,1 га, флори та фауни, що створюють стійкий біогеоценоз, пануючий ярус якого створений деревами й іншими природними компонентами та впливають один на одного і на навколишнє середовище [15, с.10].

Ліс – це сукупність дерев, чагарників та інших рослин, які є джерелами деревини й іншої продукції [12, с.23]. Слід зауважити, що в юридичне поняття лісу повинна включатися не тільки деревно-чагарникова рослинність, а й уся інша рослинність, яка росте в лісі. Тобто ліс доцільно розглядати як сукупність деревної, чагарникової та іншої лісової рослинності, які взаємопов'язані між собою і є невід'ємними компонентами. Ліс пов'язаний з поняттям рослинний світ, оскільки дерева, чагарники є частиною рослинного світу.

Поняття ліс також треба відмежовувати від таких понять, як флора, рослинність і нелісова рослинність. Флора – це історична сукупність видів рослин, які ростуть на певному географічному просторі. Рослинність – це сукупність фітогенезів, що ростуть на землі. На відміну від флори, вона характеризується не видовим складом рослин, а чисельністю різних рослин та набо-

ром їх життєвих форм. Не лісова рослинність – це дерева і чагарники, які не входять до лісового фонду держави. Ліс – природний комплекс, який розквітає на певній території, що складається не тільки з дерев, а й з інших компонентів рослинного, тваринного походження, котрі біологічно пов'язані з навколишнім середовищем і взаємно впливають один на одного. Деякі автори не включають у поняття ліс рослини, які не є деревного походження, цим самим зводять його до того, що це є сукупність тільки дерево-чагарникової рослинності [12, с.2]. Та все ж більшість учених що думку не підтримує. На наш погляд, таке визначення надто звужує розуміння лісу. Ліс – це речова невід'ємна частина природи, яка здатна самовідтворюватися, є власністю народу, відособлення в натурально-речовій формі, характеризується обмеженим правом колективного та приватного володіння нею, перебуває у господарському обігу. В даному випадку, ліс характеризується як майно. Але необхідно пам'ятати ще й те, що він є не тільки майном, а й природним ресурсом, який з часом вичерпується і потребує збереження, охорони і відновлення. Поєднання цих двох характеристик має важливе значення, хоч у КК України 1960 року було суттєве протиріччя цього (ст.89 – з розділу злочинів проти державної і колективної власності – визначала лісові масиви майном, а ст.160 – з розділу “Господарські злочини” – фактично трактувала ліс як природний ресурс), але в чинному КК України ліквідація цих протиріч здійснена за рахунок ще більшого нівелювання майнової характеристики лісу і наповнення його складу як природного ресурсу.

Відповідно до лісового законодавства України, ліс – це сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева і чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що в своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на навколишнє середовище [5, с.39]. Як уже зазначалося, поняття лісового масиву відсутнє у законодавстві України. З'ясовуючи сутність цього поняття як предмета злочину, слід зауважити, що основною характеристикою його все ж таки є не вартість знищеного майна (лісу), а площа лісу й повнота насаджень. Крім того, кваліфікація частини лісової площі (як правило, не менше 0,5 га) як масиву не повинна мати своєю умовою здійснення на ній процесів лісоексплуатації та лісорозведення, оскільки це обмеження виводить із сфери кримінально-правової охорони інші ділянки лісу.

Лісовий масив – це сукупність дерев, які займають більш-менш значну площу і являють собою єдиний агробіологічний комплекс [13, с.12].

Лісові масиви – це порівняно значні за площею ділянки землі, які належать до земель лісового фонду і щільно покриті лісовою рослинністю – деревами і чагарниками [14, с.654]. Згідно з лісовим законодавством, землі лісового фонду поділяються на:

а) лісові:

- вкриті лісовою (деревною і чагарниковою) рослинністю;
- не вкриті лісовою рослинністю, які підлягають залісенню (зруби, згарнища, рідколісся, пустирі та інші), зайняті лісовими шляхами, просіками, протиножежними розривами тощо;

б) нелісові:

- зайняті спорудами, пов'язані з веденням лісового господарства, трасами ліній електропередач, продуктопроводів та підземними комунікаціями тощо;
- зайняті сільськогосподарськими угіддями;
- зайняті болотами і водоймами в межах земельних ділянок лісового фонду, наданих для потреб лісового господарства [5, с.40].

Відповідно до вищеперелічених земель лісового фонду тільки частина з них входить у поняття лісового масиву, що тлумачиться в науковій літературі, а саме – лісові землі вкриті лісовою рослинністю (деревною і чагарниковою). Дерева – це багаторічні рослини з чітко вираженим твердим стовбуром із гілками, які утворюють крону. Вони відіграють головну роль у формуванні лісових біоценозів, становлять основу ландшафту у лісових зонах. Чагарники – це багаторічні рослини, які у дорослому стані не мають головного стовбура (стебло чітко виражене лише у перший рік життя), з деревоподібними гілками, які починають рости з поверхні ґрунту [14, с.656].

З вищезазначених визначень поняття лісу і лісового масиву можна зробити висновок про те, що поняття лісовий масив є дещо вужчим ніж ліс. Адже ліс включає в себе сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева і чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів; а лісовий масив – це ділянка землі, що належить до земель лісового фонду і щільно вкрита лісовою рослинністю – деревами і чагарниками. Тобто поняття ліс – охоплює всю рослинність лісу (дерева, чагарники, трава та інші природні компоненти), а поняття лісовий масив – лише частину лісової рослинності (дерева, чагарники), яка неможлива без земельної ділянки, оскільки вони є невід'ємними компонентами цього поняття, а також у поняття ліс входять тварини, мікроорганізми й інші природні компоненти, чого ми не спостерігаємо у лісових масивах. Хоч ці компоненти (тварини, мікроорганізми) і мають правове регулювання різними нормативно-правовими актами законодавства України (Закон України “Про тваринний світ”, Земельний кодекс України тощо), але все ж вони є невід'ємними від поняття ліс, що її закріплено у Лісовому кодексі України. Отже, з аналізу наукових праць, законодавства випливає, що лісовий масив включається в лісовий фонд України.

Ми вважаємо, що вирішити проблему визначення лісового масиву можна було б прийняттям доповнень до Лісового кодексу України, і пропонуємо це зробити до ст.3 (на даний час у ній дається визначення лісу і його

функцій), давши в ній таке визначення лісового масиву: лісовий масив – це більш-менш значна за площею ділянка землі, яка належить до земель лісового фонду і щільно вкрита лісовою рослинністю – деревами і чагарниками.

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Про пожежну безпеку України. Закон України від 17 грудня 1996 р. // *Голос України*. – 1994. 29 січня. – С.6-8.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. – К.: Атіка, 2002. – 192 с.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – К.: Атіка, 2001. – 160 с.
5. Лісовий кодекс України // *Відомості Верховної Ради України*. – 1994. – №17 – Ст.99.
6. Правила пожежної безпеки України, затвержені наказом МВС №400 від 22 червня 1995 р.
7. Про затвердження Порядку поділу лісів на групи, віднесення їх до категорії захисності та виділення особливо захисних земельних ділянок лісового фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. №557 // *Зібрання постанов уряду України*. – 1996. – №20. – Ст.577.
8. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісовому господарству: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 1996 р. №1464 // *Зібрання постанов уряду України*. – 1996. – №20. – Ст.493.
9. Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 1998 р. №1012 // *Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України*. – 1998. – №10. – Ст.648.
10. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1996 р. №559 // *Урядовий кур'єр*. – 1999. – 29 квітня. – С.5-7.
11. Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: Постанова Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. – Х.: Одиссей, 2000. – С.236-242.
12. Крассов О.И. Право лесопользования в СССР. – М.: Наука, 1990. – 238 с.
13. Монсеєнко Л.И. Правовые вопросы охраны лесов от пожаров (на матер. Белорусской ССР) / Автореф. дис. канд. юрид. наук. – М.: АН СССР. Институт госуд. и права, 1969. – 16 с.
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хаврошока. – К.: Каптон, А.С.К., 2002. – 1104 с.
15. Сасов О.В. Кримінально-правова охорона лісу / Автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.08. – К., 2002. – 19 с.
16. Титова Н.І. Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи. – Л.: Видво Львівського ун-ту, 1973. – 219 с.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАТРИМАННЯ, ПРИВІД АБО АРЕШТ

В.Р.Айб

Навчально-науковий інститут підготовки слідчих і криміналістів НАВС України

Найголовніша цінність у нашому сучасному суспільстві – людина, її честь, гідність, свобода і недоторканість. Недоторканість особи охороняється Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами.

Проблема недоторканості особи стала особливо актуальною в наш час, час економічної і політичної нестабільності, величезного зростання злочинності, і прикувала до себе увагу не тільки юристів, але і пересічних громадян.

Так, згідно з Конституцією України (ст.29) “Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставі та в порядку, встановленим законом” [1].

Як засвідчує судова практика, в Україні мають місце масові порушення прав, свобод і законних інтересів громадян. Красномовним підтвердженням цьому є виступ у Верховній Раді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини Пили Карпачової. З її доповіді випливає, що не існує прав людини, які б не порушувалися в Україні систематично і масово. Так, лише за останні п'ять років до Омбудсмена звернулось понад 100 тисяч громадян (5% – порушення особистих прав людини) [7].

Недоторканість особи захищається законом. У статті 5 Європейської конвенції з прав людини зазначено, що жодна людина не може бути позбавлена волі інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом.

Позбавлення особи волі на будь-який термін за відсутності законних підстав або з порушенням встановленого порядку у процесі здійснення правосуддя не тільки завдають істотної шкоди інтересам правосуддя, а й посягають на гарантовані Конституцією України свободу і недоторканість особи.

Затримання особи проводиться відповідно до положень статей 106, 106¹, 115 і 165¹ КПК, арешт і тримання під вартою – відповідно до статей 165² і 165³ КПК (далі – КПК) [2].

Саме порушення цих вимог арешту, тримання під вартою або затримання містить ознаки злочину, передбаченого ст.371 Кримінального кодексу України. Наприклад, такий злочин матиме місце, коли арешт або затримання застосовуються при відсутності для цього фактичних даних або за злочин, який не карається позбавленням волі, а також коли арешт або затримання продовжується після встановлених КПК строків, або тримання під вартою

має місце без відповідного судового рішення. При вирішенні питання про арешт закон зобов'язує службу особу враховувати тяжкість вчиненого злочину, особу підозрюваного, обвинуваченого, вік, стан здоров'я, сімейний стан, а також вірогідність того, що, перебуваючи на волі, він може ухилитися від слідства і суду чи перешкоджати встановленню істини по кримінальній справі або вчинити інший злочин тощо.

У нормах КПК України затримання не називається слідчою дією, але, наприклад, ст.87 КПК Росії недвозначно визначає, що протоколи, які засвідчують обставини і факти, встановлені під час затримання, складені в порядку, передбаченому кодексом, є доказами у кримінальній справі. Ст.119 КПК Росії прямо називає затримання підозрюваного в числі невід'ємних слідчих дій.

За діючим Кримінальним кодексом Російської Федерації (ст.127) “Незаконне позбавлення волі” передбачено, що “незаконне позбавлення людини свободи, не зв'язане з його викраденням” карається обмеженням волі на строк до 3 років. У ст.301 цього кодексу “Про незаконне затримання, взяття під варту і тримання під вартою” зазначено:

- 1) завідомо незаконне затримання.
- 2) завідомо незаконне взяття під варту або тримання під вартою [3].

За Кримінальним кодексом Австрії (§99), хто протиправно тримає особу – карається позбавленням волі на строк до 3 років. Якщо ці дії призвели до тяжких наслідків, то покарання може бути від одного до десяти років. §302 Кримінального кодексу Австрії передбачає кримінальну відповідальність за зловживання службовим становищем щодо незаконного затримання особи [4].

Найбільш суворо караються ці злочини у Кримінальному кодексі Іспанії. Так, у розділі про “Злочини проти волі і свободи особи” (ст.167) передбачається відповідальність за цей злочин від восьми до дванадцяти років [5].

У Кримінальному кодексі Німеччини (§239, §345) передбачається кримінальна відповідальність за незаконне позбавлення волі та протиправні дії посадових осіб щодо затримання та арешту [6].

Неправильне застосування закону, неправомірне притягнення до відповідальності осіб або засудження їх за більш тяжкі злочини, у здійсненні яких вони не винуваті, може перешкодити широкому притягненню громадськості до боротьби зі злочинністю.

Минулий рік, окрім позитивних зрушень у роботі ОВС, висвітлив низку серйозних проблем як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До останніх належить ганебне для міліцейської системи і вкрай обурливе для всього суспільства явище – порушення законності правоохоронцями. Миритися з цим у “спокійні” часи ніхто не поспішав, а у процесі реформування, коли ОВС мають переорієнтуватися на високопрофесійний захист прав і свобод громадян, порушення “захисниками” цих самих прав викликає категоричне

неприйняття. Однак, попри постійні вимоги міністерства, реальний стан на місцях та аналіз статистичних даних засвідчують, що загальна картина дуже далека від ідеальної.

Гостру стурбованість викликає той факт, що минулого року суди визнали винними у вчиненні злочинів більше колишніх працівників міліції, ніж у 2002-му: 108 проти 89. В основному вчинюються службові злочини, за які засуджено 89 осіб: перевищення влади або службових повноважень – 39, зловживання владою та службову недбалість – 16, службове підроблення – 12, шаблярництво – 6 [7]. Ясна річ, коріння проблеми довго “відкопувати” немає сенсу. Це – неналежна організація роботи з персоналом у даному напрямі. Саме управлінський брак призводить до того, що через низькі моральні якості працівників, їх професійну безіграшність громадяни продовжують стикатися з нахабством, черствістю та байдужістю до долі людей, що у підсумку породжує жорстокість, вседозволеність, знущання і фізичне насильство. Так, у 2004 р. до 4 років позбавлення волі засуджено колишніх старшого оперуповноваженого ВКР Чернівецького МВ УМВС у Чернівецькій області Р.Бартюка та до 3,5 року ще двох працівників цього підрозділу – В.Сергія та С.Саворцова. Вони незаконно затримали громадянина Кирилюка і “вибивали” у нього признання у скоєнні крадіжки оргтехніки, внаслідок чого потерпілий одержав тяжкі тілесні ушкодження.

Отже, до тих пір, поки для державного чиновника буде вигідно брати хабарі, красти, іншим чином зловживати владою або посадовим становищем, поки ризик відповіді за допущені зловживання буде мінімальним, ніякі, навіть найжорстокіші заходи репресивного та іншого характеру не дадуть позитивного ефекту у протидії з незаконним затриманням, приводом або арештом. На жаль, соціально-економічна ситуація, що склалася в Україні, сприяє поширенню корумпованих відносин по вертикалі і горизонталі влади, а включення чиновника у ці відносини є передумовою його матеріального простання, можливості ухилитися від відповідальності за вчинені ним протиправні дії. Невигідною і ризикованою є інша модель поведінки державного службовця – поступати як передбачає закон, чесно і сумлінно виконувати свої службові обов'язки [8].

- 1 Конституція України. – К.: Українська Правнича Фундація, 1996. – Нс
- 2 Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України – 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І Мельника, М.І Ховравока. – К.: Атіка, 2003. – С. 861-862
- 3 Кримінальний кодекс Російської Федерації. – М.: Експерт, 2002. – С. 45, 109
- 4 Кримінальний кодекс Австрії. – М.: ІКД “Зерцало”, 2001. – С. 50, 123.
- 5 Кримінальний кодекс Іспанії. – М.: Зерцало, 1998. – 58 с.
- 6 Кримінальний кодекс ФРН / Пер. з нім. – М.: ІКД “Зерцало-М”, 2001. – С. 138, 195.
- 7 Потони – не підуть, а закон – один для всіх // Іменем Закону. – 2004. – 27 лютого. – 5 с.
- 8 Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. Монографія. – К.: Атіка, 2001. – 285 с.

ПОНЯТТЯ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ І НЕДОВІРЕНИХ ТАЄМНИЦЬ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ

К.Карпо

Прикарпатський університет ім.В.Стефаника

Науковий керівник – *В.В.Король*

Право лише у найзагальніших рисах впливає на характер відносин між людьми у сфері особистого життя. Ці відносини регулюються в основному нормами моралі. Як зазначає І.Л.Петрухін, право на особисте життя виражається, зокрема, у свободі спілкування між людьми на неформальній основі. Людина сама визначає коло своїх знайомств і зміст розмов із близькими, знайомими, рідними. Вся сфера сімейного життя, родинних і дружніх зв'язків, домашнього укладу, інтимних та інших особистих відносин, уподобань, симпатій і антипатій охоплюється поняттям недоторканності особистого життя [1].

У юридичній літературі існує дві тенденції постановки та вирішення проблеми особистих немайнових прав узагалі та охорони особистого життя зокрема. Одна з них опирається на ідею про необхідність забезпечення належної правової охорони не будь-яких окремих секторів особистого життя, а життя громадян у цілому [2]. Зовсім інша тенденція – думка про необхідність охорони саме таємниць особистого життя [3].

Уперше особисте життя як об'єкт правової охорони закріплювалося Конституцією СРСР 1977 р. Саме елементи особистого життя у сфері соціальної дійсності (лікарська таємниця, недоторканність житла, таємниця листування, адвокатська таємниця тощо) розглядало законодавство даного періоду.

У наш час у законодавстві склалася інша ситуація. Вона характеризується наявністю конституційної норми про охорону особистого життя і значної кількості окремих, практично не пов'язаних між собою нормативних положень, які у повному обсязі не відповідають вимогам Конституції України.

Перш ніж нормативно регламентувати особисте життя як соціальний інститут, потрібно чітко та в повній мірі визначити саме його поняття з метою усунення прогалин при практичному застосуванні реальних прав та свобод особистого життя.

Для вирішення завдань юридичної науки в даній сфері необхідно провести дослідження правових форм конкретних суспільних відносин. Слід також вирішити питання про наявність єдиної юридичної форми особистого життя. Скоріше за все її не існує, оскільки не можна знайти універсальної форми у даній сфері життя фізичної особи.

У ході визначення цієї соціальної категорії на підставі досвіду виявляється, що особисте життя – це явище, яке охоплює відносини індивіда та су-

спільства, має різнохарактерні зв'язки і внаслідок цього є неоднорідним. Тому слід детально розглянути цю проблему з точки зору об'єкта правової охорони.

Стаття 182 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за порушення недоторканності приватного життя. Для правильної кваліфікації кожного за даною статтею дуже важливо визначити межі приватного життя особи. Так, приватне життя можна розглядати як ту сферу існування людини, яка відноситься до окремої особи, належить і є дорогою для неї, стосується лише її, а не суспільства і не держави (сфера неслужбових справ) [4].

Автори коментаря до Цивільного кодексу України під особистим життям розуміють поведінку фізичних осіб поза межами виконання різноманітних суспільних обов'язків, тобто життєдіяльність людини у сфері сімейних, побутових, особистих, інтимних та інших стосунків, що звільнені від “тягаря суспільних інтересів”.

Л.О.Красавчикова вказує на те, що особисте життя індивіда складається з ряду “компонентів”, перелік яких досить широкий. Серед них можна виділити:

- 1) виключно особисті (інтимні), тобто ті, які відносяться до даної особи як такої, роблять її особисте життя самотутнім і неповторним (звички, індивідуальні форми і способи вираження ставлення індивіда до оточуючих тощо);
- 2) побутові компоненти, які виражають уклад повсякденного життя індивіда (біологічні властивості індивіда) щодо підтримання його існування шляхом задоволення своїх матеріальних потреб у їжі, одязі, житлі, засобах пересування тощо;
- 3) сімейні компоненти, які охоплюють широке коло дій і відносин, пов'язаних із виконанням основної функції сім'ї – продовженням роду. Сюди входять відносини з виховання дітей, взаємної матеріальної та іншої підтримки тощо;
- 4) майнові компоненти, які носять складний характер, оскільки вказані зв'язки і відносини, з одного боку, належать до особистого життя індивіда, а з іншого, – є його соціальними зв'язками. Однак порядок і характер користування відповідними речами (як матеріального, так і культурного призначення) визначає сама людина;
- 5) культурні компоненти, в яких знаходять своє відображення засвоєння людиною досягнень культури. Об'єм цих компонентів в особистому житті різних людей неоднаковий;
- 6) організаційні компоненти, які проявляють себе у встановленні розпорядку денного, у вирішенні питань набуття чи відчуження майна, вибору професії, місця проживання і роботи тощо;
- 7) санітарно-гігієнічні компоненти, які охоплюють особисту гігієну, досягнення певного рівня санітарного стану майна, приміщення та ін.;

8) оздоровчі компоненти, які, по суті, зводяться до певних дій, що спрямовані на підтримання здоров'я людини (звернення за медичною допомогою, зайняття спортом тощо);

9) компоненти відпочинку і розваг, які носять різноманітний характер. Наприклад, відвідування закладів культури;

10) комунікаційні компоненти, які охоплюють усю систему неформальних зв'язків даного індивіда з оточуючими людьми [5].

Перелік компонентів особистого життя людини не є вичерпним, бо він не охоплює усі сторони цього життя.

Питання щодо змісту поняття особистого життя громадян розглядалось і на рівні державних органів деяких країн. Доктрина невтручання з боку держави має виключно велике значення для характеристики права на недоторканність приватного життя. З цього приводу Європейська комісія з прав людини у петиції №6825/74 підкреслила, що “право на повагу приватного життя являється правом на невтручання в особисте життя, правом жити так, як хочеться, без розголошення подробиць особистого життя... однак право на повагу приватного життя цим не обмежується. Воно включає також, у певній мірі, право на встановлення і підтримку відносин з іншими людьми, особливо в емоційній сфері, для розвитку і реалізації особистості людини” [6].

Інакше кажучи, приватне життя людини – це сфера її життєдіяльності, яка контролюється самою особою за її внутрішнім переконанням і має за мету задоволення її особистих потреб. Це саме та сфера життєдіяльності, де найбільш чітко проявляються свобода і незалежність людини, де немає місця незаконному втручання з боку інших осіб, суспільства і держави. Ця сфера досить широка. Вона включає в себе всі ділянки сімейного життя, родинних і дружніх зв'язків, домашнього укладу, інтимних та інших особистих відносин, симпатій і антипатій. Образ думок, захоплення, творчість також належать до сфери приватного життя [7].

У Кримінальному кодексі України 2000 року вперше передбачена відповідальність за порушення недоторканності приватного життя. Право кожної особи на недоторканність її приватного життя є безпосереднім об'єктом даного складу злочину. Додатковим об'єктом основного складу являються ті конкретні життєві блага, яким завдана шкода.

Предметом даного злочину є відомості про приватне життя особи, які є конфіденційною інформацією про особу і становлять її особисту чи сімейну таємницю. Тому, перш за все, необхідно в'яснити, що слід розуміти під особистою чи сімейною таємницею.

Таємниця – це певного роду відомості, розголошення (передача, витік) яких може завдати шкоди інтересам її власника. Поняття “таємниця” охоплює різні сторони життя людини. Однак об'єднуючим для них є те, що у кожному

конкретному випадку мова йде про інформацію конфіденційного характеру, доступ до якої можливі лише за наявності згоди на це її власника або в силу принципів закону, але у строго визначених випадках.

Вивчення інформації, що складає об'єкт таємниці, є гарантією забезпечення особистого спокою людини, захисту її особистого життя. У випадку порушення режиму “таємниці” певних відомостей у цілу низку взаємовідносин між людьми вноситься “шкідливе і руйнівне начало недовіри” [8]. Саме ним і пояснюється встановлення у законі правил відносно обов'язку зберігати довірену за певних умов таємницю під загрозою відповідальності за його порушення, оскільки лише моральних заборон недостатньо.

Зробити узагальнене визначення системи особистих таємниць, які отримали своє правове закріплення, видається можливим при проведенні аналізу цілої низки нормативно-правових актів різних галузей законодавства. У певній мірі на вирішення цього питання спрямоване Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України “Про інформацію” та статті 12 Закону України “Про прокуратуру” (справа К.Г.Устименка). Так, у пункті 1 резолютивної частини даного акта вказано, що “... до конфіденційної інформації, зокрема, належать свідчення про особу (освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, дата і місце народження, майновий стан та інші персональні дані)”, а у пункті 2 – “... медична інформація, тобто свідчення про стан здоров'я людини, історію її хвороби, про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, в тому числі і про наявність ризику для життя і здоров'я, за своїм правовим режимом належить до конфіденційної, тобто інформації з обмеженим доступом ...” [9].

Проте передбачити вичерпний перелік відомостей, які можуть складати зміст даних категорій (особисте життя, особиста таємниця, сімейне життя/таємниця), у законодавстві України видається неможливим, оскільки він є предметом науки етики. Тому при визначенні цих категорій слід у першу чергу звернутися до етико-філософських джерел. Охоронні ж функції держави стосовно цих категорій, гарантії їх недоторканності знаходяться у правовій площині.

Як зазначає Т.Н.Москалькова, особиста і сімейна таємниці є складовими частинами особистого життя, відносно відокремленими зонами найбільш делікатних, інтимних сторін особистого (приватного) життя, коли розголошення певних відомостей є не лише небажаним, але і шкідливим, згубним і морального погляду. Особиста і сімейна таємниці можуть за певних обставин співпадати або бути відокремленими одна від одної.

Узявши за основний критерій зміст даних категорій (тобто ті конкретні відомості про окремі сторони та обставини особистого та сімейного життя), на думку Т.Н.Москалькової, можна виділити таку класифікаційну структуру:

“Особисту таємницю, наприклад, складають відомості про стан здоров’я, особливо у тих випадках, коли людина страждає так званими “дурними” хворобами, тобто такими, які вважаються ганебними з погляду суспільної моралі; любовні зв’язки, особливо, коли вони поєднані з подружньою зрадою; погані пристрасті, схильності, звички; вроджені, успадковані та набуті вади, які межують часом із нервово-психічними аномаліями, а також приховані фізичні недоліки; ганебне соціальне минуле людини і громадянина, яке він полишив і за яке він, можливо, “заплатив” і перед суспільством, і перед державою (наприклад, знята чи погашена судимість), а також ділові і дружні зв’язки, які ганьблять людину.

Сімейну таємницю складають такі обставини, які стосуються сім’ї і її моральними міркуваннями правомірно приховуються від стороннього ока сім’єю, під якою у соціальному аспекті розуміється союз осіб, заснований на шлюбі, родинних відносинах..., прийнятті дітей на виховання, який характеризується спільністю життя, інтересів, взаємним піклуванням. У юридичному розумінні – це коло осіб, пов’язаних правами і обов’язками, що породжуються шлюбом, родинними відносинами, усиновленням або іншою формою прийняття дітей на виховання. Приховувані обставини можуть стосуватися всіх без винятку членів даної сім’ї (наприклад, причини бездітності подружжя) або лише окремих членів цієї первинної ланки суспільства. У подібних випадках ці обставини є таємницею не тільки для оточуючих, але і для окремих членів сім’ї. Сказане відноситься, звичайно, до походження дітей. Типовим прикладом такої таємниці може слугувати таємниця усиновлення, яка ретельно охороняється різними чи своєю галузевою приналежністю правовими нормами” [10].

Можна сказати, що особиста таємниця являє собою конфіденційні відомості, які стосуються однієї особи, а сімейна таємниця торкається інтересів членів сім’ї та інших родичів.

Особисту таємницю можуть становити, наприклад, відомості біографічного характеру, про стан здоров’я, рід діяльності тощо. Носіями цих відомостей можуть бути документи (листи, щоденники, історія хвороби тощо), а також речі (фотографії, касети та ін.).

Щодо сімейної таємниці, то Європейський Суд із прав людини досить широко трактує це поняття, зараховуючи сюди поряд зі шлюбними відносинами подружжя також і відносини між дідом, бабою та їх онуками, між дядьками та племінниками. Поняттям сімейних відносин, на думку названого Суду, охоплюються також юридично не оформлені та недеоформлені шлюби. У зв’язку з цим дослідники стверджують, що результати розгляду Судом низки справ “наводять на думку, що сімейні по своїй суті відносини захищаються навіть якщо не мають юридичного оформлення, а формальні, законні сімейні відносини підлягають захисту навіть тоді, коли вони позбавлені реального змісту” [11].

У юридичній літературі таємниці особистого життя громадян традиційно прийнято поділяти на певні види. Причиною цього є сама природа життя людини. Хоч особисте життя кожної людини різноманітне і за формами, і за змістом, проте кожен із його компонентів певною мірою пов’язаний із суспільним життям індивіда.

Л.О.Красавчикова визначає, що на межі з’єднання двох сфер життя людини (публічної і приватної) знаходиться ціла зона явищ, зв’язків і відносин, яка називається контактною [12]. Відносини, що розвиваються у “контактній зоні”, мають як особисті, так і суспільні начала. Прикладом таких відносин є звернення людини в адвокатську контору за юридичною допомогою. Адвокатська діяльність являє собою явище суспільного життя. Проте людина, приходючи до адвоката зі своїми проблемами, повідомляє йому відомості особистого, конфіденційного характеру, що є необхідними для вирішення її проблеми, і ніхто, крім даного адвоката, не має права знайомитись із вказаною інформацією. Переpletення особистої і суспільної сфер існує і там, де мова йде про збереження банківської, нотаріальної, лікарської таємниць, таємниці усиновлення тощо.

Беручи до уваги умовний поділ явищ (процесів, стосунків) особистого життя на суто особисті і ті, що перебувають у так званій “контактній зоні”, можна виділити такі види таємниць особистого (приватного) життя громадян:

1) особисті (недовірені) таємниці, до яких належить таємниця сімейних, особистих відносин, творчості, особистих паперів;

2) професійні (довірені) таємниці, тобто інформація, що була довірена представникам певних професій з метою вчинення певних дій чи захисту прав та інтересів людини, до яких належать адвокатська, банківська, лікарська таємниці тощо.

Розрізняючи категорії “таємниця особистого (приватного) життя” і “особиста таємниця”, І.Л.Петрухін до особистих таємниць відносить також таємницю життя і таємницю поштово-телеграфної кореспонденції та телефонних розмов. Проте остання позиція на сьогодні є спірною.

Нарешті, слід зауважити, що питанням змісту понять “приватне життя” та “конфіденційна інформація про особу” у науці кримінального права не приділялось належної уваги. Це частково пояснюється тим, що донедавна існувала розрізнена кримінально-правова охорона таємниць особистого життя. Введення ж особистого життя в цілому як об’єкта кримінально-правової охорони вимагає проведення комплексних наукових досліджень у цій сфері.

1 Петрухін І.Л. Личная жизнь. пределы вмешательства. – М.: Юрид. лит., 1989. – С.157.

2 Рудинский Ф.М. Основные теоретические проблемы конституционного права неприкосновенности личности в СССР // Правовая охрана интересов личности в советском государстве. – М., 1972. – С.56-57.

3. Малєин Н.С. Гражданско-правовое положение личности в СССР. – М.: Наука, 1975. – С.28
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – С. 780.
5. Красавчикова Л.О. Гражданско-правовая охрана личной жизни советских граждан / Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Свердловск, 1979. – С.24-26.
6. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. – И., 1998. – С.295
7. Петрухин И.Л. Личные тайны (человек и власть). – М., 1998. – С.11.
8. Эльштейн Н.В. Диалог о медицине. – Таллин: Валгус, 1986. – С.492.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України "Про інформацію" та статті 12 Закону України "Про прокуратуру" від 30 жовтня 1997 р., п.1-2.
10. Москалькова Т.Н. Этика уголовно-процессуального доказывания (стадия предварительного расследования) – М.: Издательство "Спарк", 1996 – С.25-26.
11. Нафисв С.Х., Васин А.Л. Европейские стандарты обеспечения конституционных прав личности при расследовании преступлений. – Казань, 1998 – С.93.
12. Красавчикова Л.О. Гражданско-правовая охрана личной жизни советских граждан / Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Свердловск, 1979. – С.26.

Секція 3. Проблеми кримінологічної характеристики та профілактики злочинності

НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ ЯК МІЖНАРОДНА ПРОБЛЕМА (КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

Ю.О.Туранська

Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова
Науковий керівник – *І.Г.Поплавський*

Міжнародне суспільство, починаючи із Всесвітньої декларації прав людини (1948 р.), проголосило право людини на життя, особисту недоторканість найвищою цінністю, що закріплено і у ст.3 Конституції України 1996 р., а також закріпило заборону на насильство, катування й жорстоке поводження. У багатьох наступних рішеннях і резолюціях Генеральної Асамблеї, ЕКОСОС, конгресів ООН невідступно розвивалися і відстоювалися ці фундаментальні положення. Дев'ятий конгрес у Каїрі 1995 р. присвятив даній проблемі семінар-практикум "Попередження злочинності із застосуванням насильства", підготували до його проведення "Міжнародний огляд з умов насильства". У підготовлених матеріалах п'яти регіональних нарад (європейських, латиноамериканських, азійських, арабських, африканських країн) до Дев'ятого конгресу ООН висловлювалась велика заклопотаність усіх регіонів світу ростом злочинного насильства, особливо у містах, школах, а також у сім'ях проти дітей і жінок.

Найбільший ріст насильницьких злочинів у більшості країн світу пов'язаний з великими містами, де не тільки злочинням, але й законслухняним громадянам легко загубитися. Висувається припущення, що ці проблеми постійно загострюються в результаті росту міст, мобільності населення, збільшення розходжень між містами. Безпланова нелегальна урбанізація, яка супроводжується швидкими соціальними змінами і міграційними процесами, веде до перенаселення міст і приміських районів, що сприяє росту насильства. В умовах, що дозволяють забезпечити анонімність існування, які характерні для великих міських агломерацій, насильство має особливу поширеність. Воно, у свою чергу, веде до виникнення страху, ізоляції, відсутності почуття безпеки, твердості й виктимності, включаючи порушення прав людини в значних масштабах [1, с.191-192].

Велика увага як на міжнародному, так і національному рівні приділяється проблемі насильства стосовно жінок і дітей. У багатьох країнах світу дотепер насильство над жінками й дітьми приховується, заперечується, зводиться до мінімуму щодо своєї значимості, і трактується як застосування норм звичаїв

і традицій, особливо це стосується насильства в родині. Мабуть, саме тому насильство над жінками відносять до однієї з найважливіших та важко вирішуваних проблем співвідношення статі. При цьому, за даними ООН, причиною половини смертей жіночого населення планети стає насильство. Як мінімум одна з п'яти жінок у світі колись зазнавала фізичного або сексуального насильства, жорстокого ставлення з боку чоловіків. Щорічно в Україні близько 12 тис. жінок стають жертвами насильства в сім'ї, говорить у звіті правозахисного об'єднання "Щит", складеному за результатами досліджень за 2000-2002 роки. Щороку жінки подають у міліцію приблизно 120 тис. заяв із скаргами на насильство та жорстокість з боку чоловіків або коханців.

В Америці, наприклад, щодня 11 жінок помирає від домашнього насильства. У Казахстані вбивство або звалтування жінок відбувається кожні п'ять-шість годин, кожні три години наноситься тяжке тілесне ушкодження, понад 60% казахстанських жінок хоча б раз у житті зазнавали фізичного або сексуального насильства. Одна з трьох жінок відчуває насильство у своїй сім'ї. За статистикою в Росії в середньому щорічно відбувається більше 250 тис. злочинів насильницького характеру відносно жінок.

Другою актуальною проблемою, на яку ООН звертає досить пильну увагу, є насильство над дітьми (так зване "виховне насильство"), яке носить особливо масовий характер. При цьому не слід забувати про здатність трансформації насильства – так, дитина, що терпіла його в дитинстві від батьків, стаючи старшою, переносить свою агресію на однолітків, що породжує злочинність серед неповнолітніх і молоді, а потім передає цю "естафету" їй у майбутнє. "Насильство – це свого роду зачароване коло. Є вагомі підстави думати, що насильство повторюється з покоління в покоління" [2, с.187].

Розуміння насильницької злочинності в принциповому плані не виявляє особливих труднощів. Основною відмінною ознакою цієї категорії злочинів є фізичне й психічне насильство над потерпілим або погроза його застосування. Наслідком вчинення вказаних злочинів можуть стати: смерть, нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня важкості або психологічної шкоди, які в силу різних правових ознак можуть кваліфікуватися по-різному.

Насильство в сучасному світі залишається надзвичайно широкою і багатогранною сферою злочинності. Вона поширюється від найбазальнішого побутового насильства в родині до витонченого наукового і технічно забезпеченого збройного насильства в суспільних і міждержавних відносинах.

Міжнародне право в Запитальнику ООН відносить до насильницьких злочинів навмисні й ненавмисні (необережні) вбивства, напад із застосуванням фізичного насильства, звалтування та інші діяння. Висловлюється думка про те, що не слід відносити до насильницьких злочинів необережне вбивство, хоч воно й відбувається шляхом фізичного впливу на людський організм. За своєю

суттю воно не відрізняється від численних порушень правил безпеки, у результаті яких заподіюється ненавмисна фізична шкода людині, включаючи і її смерть [2, с.187]. А при проведенні порівнянь між країнами ці труднощі множаться.

Статистичні щорічники про злочинність у США відкриваються традиційною схемою частоти здійснення злочинів у часі, що включає в групу насильницьких злочинів навмисне вбивство, звалтування, грабїж (охоплює і наше розуміння розбою) та напад при обтяжуючих обставинах. Хоча перелік насильницьких злочинів у США не вичерпується цими складами, однак до федерального обліку включені тільки вони. Наведемо деякі статистичні дані. У "Штатах спостерігається рекордно низький рівень злочинності", оголосило Міністерство юстиції США. У 2002 році рівень злочинності в країні впав до найнижчої відмітки за весь час ведення цієї статистики, тобто за останні тридцять років. У 2002 році було заявлено в цілому про 23 мільйони злочинів проти особистості й власності, тоді як у 1973 році їх було 44 мільйони, передає "korrespondent.net". Зменшення спостерігається в усіх категоріях злочинів, які відслідковуються міністерством. Число насильницьких злочинів унало з 10,5 мільйона випадків у 1993 році до 5,3 мільйона в 2002 році. Кількість звалтувань і сексуальних домагань скоротилася на 56%, грабежів – на 63%. При цьому скорочення насильницької злочинності стосується всіх демографічних груп. У 2002 році 7% усіх насильницьких злочинів відбувалося із застосуванням вогнепальної зброї. Кількість убивств за 2002 рік трохи збільшилася. Так, було вбито 16110 чоловік, що на 0,8% більше, ніж роком раніше. Незважаючи на заяви Міністерства юстиції США про зниження рівня злочинності, кожен сотий американець перебуває у місцях позбавлення волі. Сьогодні більше двох мільйонів чоловік перебувають у в'язницях США. Вони складають більше 1% всього дорослого населення країни – це найвищий показник у світі. Додатково до цього, 4 млн. американців перебувають на іспитовому терміні, а 750 тис. звільнені умовно. Це своєрідний рекорд: протягом усієї історії країни ув'язнені становлять приблизно 0,1% від кількості дорослого населення.

Збірники кримінальної статистики ФРН мають спеціальний розділ "Насильницькі злочини", у якому вказані всі види передбачених у Кримінальному кодексі навмисних убивств, звалтування, розбій, тілесні пошкодження, небезпечні каліцтва, отруєння, захоплення заручників і вимагання шляхом викрадення людей.

Статистичні бюлетені Англії й Уельсу мають більш складний підхід до насильницьких злочинів, у якому зберігається казуїстичне карне право. До групи насильницьких злочинів, що відкривають дані бюлетені, входять такі підгрупи, як "насильство проти особистості", "сексуальні злочини", "грабїж" із розподілом по окремих складах. У підгрупу "насильство проти особистості" входять тяжкі злочини: вбивство, ненавмисне вбивство, дітовбивство, замах

на вбивство, знищення дитини, небезпечне й безрозсудне водіння автомашини, що призвело до смерті, нацьковування собаки або інше небезпечне для життя діяння. Далі вказуються менш тяжкі злочини: наражати на небезпеку життя на морі, образи, напади, залишення дитини у віці до двох років, викрадення дитини, здійснення незаконного аборту, приховання народження дитини.

Французький статистичний збірник про злочинність і правопорушення не користується поняттям “насильницькі злочини”. У ньому виділяється розділ злочинів проти особистості, у якому перераховується близько 20 складів (убивство, замах на вбивство, навмисне нанесення тілесних ушкоджень і побоїв, захоплення заручників, порушення недоторканності житла й інші навмисні злочини проти особистості). Розділ “Злочини проти моральності”, крім звалтування, включає розпусні дії, звідництво, а також злочини проти родини й дитини, де поряд із насильством над дитиною є погане поводження з нею та інші діяння, не пов’язані з насильством.

Швейцарська кримінальна статистика з 1950 року не виділяє окрему групу насильницькі злочини, хоча враховує всі види навмисних і ненавмисних убивств, різні дії з нанесенням тілесних ушкоджень, побоїв, звалтування та інші види сексуальних злочинів (сексуальний примус, статева експлуатація, сексуальні контакти дітей із своїми батьками тощо), грабіж та інші небезпечні діяння. У науковій літературі під розглянутою групою діянь слід розуміти навмисні і ненавмисні вбивства, а також різні напади (включаючи розбійні), вказані в третьому розділі Кримінального кодексу Швейцарії. Сексуальні злочини до цієї групи не включені. Окремо від групи насильницьких злочинів розглядаються насильницькі зазіхання на посадових осіб.

Виходячи з об’єктивної групової ознаки (насильство) розглянутих діянь, із правозастосовчої практики інших країн та ООН, не можна повністю виключити з насильницьких злочинів розбій і грабіж, які пов’язані з насильницьким заволодінням чужої власності, хоча це не безперечно.

У Кримінальному кодексі України 2001 р., при істотних структурних змінах Особливої частини зберігся приблизно аналогічний розкид насильницьких злочинів, хоча по-іншому названих і доповнених деякими новими складами в порівнянні з КК УРСР 1961 р. У статистичних збірниках, що випускаються в Україні, насильство не охоплюється в повному обсязі, що істотно обмежує можливості суспільства по збагненню соціальної суті кримінологічного становища. Лише вивчення злочинів проти особистості може дати деяке кримінологічне уявлення про насильницькі діяння. Але й воно розмивається за рахунок включення до цього розділу значної кількості ненасильницьких злочинів. Вивчення ж інших груп злочинів – проти національної безпеки, проти власності, проти суспільної безпеки та інших, частина яких вчиняється із застосуванням насильства, може відсунути кримінологічну суть на другий чи третій план.

Найбільш адекватно кримінологічна суть діяння відображається у змісті мотивації злочинної поведінки: насильницької, корисливої, політичної та іншої. Для особи орієнтованої на насильницьке рішення своїх проблем найменування складу злочину, по якому буде проводитися кваліфікація його діяння, відіграє другорядну роль. Головне, досягнення своєї мети, що при наявності тих або інших обставин може реалізуватися в будь-яких насильницьких вчинках, проти особистості, власності, громадського порядку тощо.

Тому для повної картини доцільно вивчати злочини хоча й різні щодо об’єкта зазіхання, але зв’язані єдиною мотивацією. Остання, як правило, пов’язана з відповідним типом особистості й взаємозалежним комплексом об’єктивних передумов, тобто з усією сукупністю об’єктивних і суб’єктивних причин. На основі вивчення цієї сукупності відкриваються більш широкі можливості стосовно аналізу, прогнозу та попередження насильницького і корисливо-насильницького видів злочинного поводження.

Таким чином, на наш погляд, кримінальне законодавство України та інших країн не дають достатніх підстав для більш-менш повного аналізу насильницьких злочинів. Однак при цьому в більшості країн і світовому суспільстві в цілому ці дії розглядаються в якості найнебезпечніших і тяжких. Тому велика увага приділяється виявленню причин, умов, обставин, тенденцій розвитку насильницьких злочинів, проводяться різноманітні дослідження як на національному, так і міжнародному рівнях. Усе це сприяє виробленню більш ефективної стратегії і тактики протидії насильницької злочинності.

1. Лунеев В.В. Преступность XX в.: Мировой криминологический анализ. – М.: Норма, 1997. – 516 с.
2. Антонян Ю.М., Самовичев Г.Г. Неблагоприятные условия формирования личности в детстве и вопросы предупреждения преступности: психологические механизмы насильственного поведения. – М.: Наука – 1983. – С.187
3. Уголовный кодекс Украины от 5.04.2001.
4. Статистические данные с сайта <http://www.rwi.lu.se>.

ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

С.О.Ковальчук

Національна академія Служби безпеки України

Після проголошення незалежності Україна стала на шлях розвитку та становлення суверенної, демократичної, соціальної, правової держави. На шляху державотворення вона зіткнулася з цілою низкою економічних, полі-

тичних, соціальних проблем, пов'язаних у першу чергу з формуванням системи національного права. Однією з найбільш актуальних проблем є потреби профілактики асоціальних проявів поведінки дітей та підлітків. У наш час ми змушені замислитись над необхідністю кардинальних змін у процесі виховання (зокрема, правового) та адаптації неповнолітніх до тих соціальних явищ, котрі часто зумовлюють хибне уявлення підлітків про соціум (а саме низький рівень забезпеченості, нестабільність інституту сім'ї, протиріччя у спрямуванні освітньо-виховної політики). Таким чином, постає запитання, якою ж є природа цих негативних явищ, у чому їх причини? Які можливі методи та шляхи попередження правопорушень неповнолітніх? Останнім часом у суспільстві відбулися і тривають глибокі зміни, які тим чи іншим чином впливають на поширення умов і причин злочинності неповнолітніх. Часті прояви грубості, агресивності, ігнорування навчання і, врешті-решт, недисциплінованість, хуліганство, крадіжки з кожним днем стають звичними для багатьох підлітків. І в першу чергу цьому сприяє соціальний клімат, стосунки з батьками та однолітками, поширення наркоманії і жорстокість фільмів, котрі пропонуються для перегляду більшістю телеканалів. Мабуть, одним із найсильніших і найстабільніших (проте водночас і найнегативніших) стимулюючих засобів до залучення молоді до проявів кримінальної поведінки є саме наркотизація. І це в свою чергу викликає стурбованість. На рівні з цим тривожним є той факт, що в Україні (як і в більшості країн СНД) швидкими темпами набирає розмаху ситуація, що складається у сфері сім'ї, шлюбу та стосунках поколінь. Радше негативність цієї ситуації зумовлює в подальшому схильність неповнолітніх до аморальних вчинків. Як би прикро це не звучало, але сучасна сім'я все менше допомагає долати кризу виховання проблемних підлітків. Криміналістичними дослідженнями було виявлено, що близько 12% учнів шкіл втягуються у протиправні дії своїми однолітками або дорослими (зазвичай найближчим оточенням) [3, с.15]. Однією з причин злочинності неповнолітніх є саме антисуспільна діяльність дорослих осіб. Тому необхідно всебічно посилити боротьбу з тими, хто втягує підлітків у злочинну діяльність, пияцтво, наркоманію, азартні ігри, жебрацтво. Враховуючи обстановку, що склалася у подоланні злочинності неповнолітніх і негативне значення названої вище причини, цілком обгрунтованим є встановлення кримінальної відповідальності за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст.304 КК України). Впродовж багатьох років цю проблему намагалися вирішити всіма можливими засобами та шляхами: із залученням законодавця, діяльністю спеціальних органів, поширенням відповідної пропаганди щодо попередження злочинів та правопорушень серед неповнолітніх. На превеликий жаль, зусилля попередніх років були марними і призвели лише до поширення такого типу поведінки і причин цьому чимало: погіршення в економічній сфері, кризові явища соціальної політики, шахрайство, бізнес на під-

ільних азартних іграх, торгівля людьми і т.і., майнове розшарування, недостатня активність у протидії криміногенній ситуації.

На сучасному етапі дослідження проблеми правопорушень серед неповнолітніх слід приділити увагу профілактиці і корекції поведінки підлітків, враховуючи досвід попереднього десятиліття та шляхи розв'язання таких проблем у країнах Європи. Першочерговими з них є:

- визначення причин та умов, що викликають асоціальну поведінку підлітків і факторів, що сприяють цьому;
- виявлення основних джерел поширення злочинності;
- проведення профілактичних заходів педагогічного, психологічно-виховного спрямування;
- широке залучення органів у справах неповнолітніх щодо попередження розвитку криміногенної ситуації.

Ефективність запобігання цьому негативному явищу залежить насамперед від своєчасного виявлення і усунення причин злочинності неповнолітніх та умов, що цьому сприяють, а також виявлення неповнолітніх, зважаючи на поведінку яких можна очікувати скоєння злочину і вжиття відповідних запобіжних заходів. Оскільки рівень злочинності серед молоді підвищується значними темпами, вирішення даної проблеми повинно бути знайдене найближчим часом. На нашу думку, найефективнішим можна назвати педагогічний аспект виховання дітей та підлітків, котрий, в разі правильної побудови соціальної політики, надасть змогу значно покращити ситуацію у сфері профілактики правопорушень. Лише чітко спрямоване моральне, духовне, культурне, частково спортивне виховання молоді (у школі) підсилить засоби вирішення цієї кризи. І найкраще з цим можуть впоратись такі неспеціалізовані суб'єкти профілактики, як органи освіти (школи, ІТТУ, технікуми тощо). Саме педагоги, маючи змогу спостерігати за учнями майже щодня, можуть вчасно помітити серйозні деформації в процесі становлення і розвитку особистості неповнолітнього, здатні призвести до вчинення ним злочину, і спрямувати на корекцію соціальної зацікавленості учня весь комплекс виховно-педагогічних засобів. Відтак, у правовій літературі досить часто приводиться думка, що запобігання правопорушенням серед підлітків є передусім педагогічною проблемою, оскільки вона пов'язана з вирішенням певного кола виховних завдань [7, с.129-130]. Титанічними, мабуть, можна назвати зусилля психологів, котрі протягом останнього десятиліття плідно досліджували вікові категорії потенційних правопорушників. Так, зокрема, у певних країнах Європи (відповідно з посиланням на біологічні, психологічні, соціальні особливості віку) було окреслено визначений вік, за якого соціально незахищені підлітки схильються до девіантної поведінки: наприклад, у Франції цей вік становить 14 років, у Польщі – 15, у Великобританії – 10 [4, с.98].

Надзвичайно важливим на сьогоднішній день є поділ напрямків впливу на соціалізацію молоді, що схильна до правопорушень, на 2 групи: виховний та примусовий.

Суть першого полягає в тому, що до групи підлітків молодшого віку до 12 років застосовується покарання, засноване на принципі "parens patria", що означає "замість покарання за правопорушення дитину, що провинилася, слід повернути суспільству" [4, с.97]. І справді, корисність застосування цього напрямку є беззаперечною, адже доведено, що зменшення кількості покарань неповнолітніх жодною мірою не спричиняє підвищення кількості правопорушень.

У багатьох країнах Європи за статистикою 60% неповнолітніх, що вже відбули покарання за вчинений ними злочин, знову повертаються до асоціального типу поведінки і продовжують вчиняти певні правопорушення. Деякі психологи називають це явище "кримінальний романтизм" [2, с.50], закликаючи правозастосовчі органи до конкретних підходів, адже така поведінка суттєво заважає реабілітації молоді, що схильна до правопорушень. Відбувши покарання у пенітенціарних закладах, такі молоді люди схильні бачити і, відповідно, сприймати суспільство і оточуючий їх світ очима злочинця.

У таких випадках органи у справах сім'ї та молоді, соціальні установи, виконавчі органи вживають вкрай негативні, проте ефективні заходи впливу (примусу). У Німеччині, наприклад, поширеними є так звані "молодіжні арешти", котрі застосовують у складних ситуаціях і вони розподіляються на:

а) короткострокові (1-6 діб) з можливим залученням до певного виду робіт на користь суспільства; б) довгострокові (1-4 тижні); в) вибіркові (коли протягом 1-4 тижнів підліток, що вчинив правопорушення, позбавляється свободи виключно на вихідні дні) [4, с.99].

Продовжуючи класифікацію та характеристику напрямків впливу, хотілося б відзначити розподіл на індивідуальні та загальнопрофілактичні методи впливу. Таким чином, підтверджується важливість індивідуального підходу до тієї чи іншої особи.

Педагогічна концепція профілактики дозволяє успішно переборювати однобічний підхід, що переважав протягом багатьох років, у рамках якого особистість розглядалась як продукт "виховного впливу", але не враховувались інші об'єктивні фактори (особливості розвитку особи, суспільні умови).

Процес перевиховання, як і в цілому профілактика правопорушень, виступає, з одного боку, як процес залучення особистості до культури (матеріальної, інтелектуальної, моральної), а з іншого боку, як процес індивідуального розвитку, корекція поведінки. Саме тому невід'ємною складовою профілактики є індивідуальний профілактичний вплив.

За даними криміналістичних досліджень, значна кількість осіб, котрі вчинили такі злочини, як хуліганство, звалтування, розбійний напад відносяться до вікової групи до 18 років (тобто неповнолітні) [6, с.301].

Індивідуальна профілактика правопорушень серед неповнолітніх містить у собі виховний вплив як один з елементів, але не зводиться виключно до нього. Це цілеспрямований процес керування умовами впливу на особистість, котрий полягає в тому, що під впливом вихователів молоді люди усвоюють погляди і переконання, поновлюють навички і звички соціально-позитивної поведінки, розвивають свої почуття і волю, змінюючи в такий спосіб інтереси, прагнення і нахили. З цією метою для них індивідуально розробляються спеціальні орієнтири.

У структурі індивідуальної профілактики можна виділити такі завдання:

1) своєчасне виявлення осіб, поведінка котрих відхиляється від соціальних норм; 2) вивчення особливостей середовища, особи правопорушника та недоведення конфлікту молоді із суспільством; 3) розробка програм впливу на правопорушника з урахуванням певних форм та методів, виявленням результативності їх застосування [6, с.324].

Проте, враховуючи всі теоретичні напрямки профілактики в практичну діяльність, слід дотримуватися певних вимог:

- змістовність, спрямованість та постійність впливів;
- усвідомлення можливості перевиховання;
- вивчення загальних особливостей розвитку;
- активність, допомога молоді, прояв ініціативи.

У першу чергу варто приділити достатньо уваги вихованню неповнолітніх у сім'ї та школі. Популярною сьогодні є програма самоуправління у навчальних закладах, яка запроваджується і в Україні за досвідом більшості держав Європи, де широкого застосування знаходять різні програми соціального захисту.

Необхідно також відмітити, що шляхи побудови ефективної профілактики повинні розподілятися на своєрідні умови сфери: сімейне виховання, вплив школи, у різноманітних гуртках, коло однокласників.

Застосовуючи усі можливі методи, зазвичай можна знайти шлях до удосконалення профілактики девіантної поведінки молоді. Саме тому хотілося б запропонувати певні аспекти у покращенні сфери превентивних заходів щодо правопорушень неповнолітніх:

- удосконалення процесуального нормотворення,
- впровадження нових освітніх програм;
- збільшення і поглиблення можливостей для активного відночінку молоді;
- вироблення зацікавленості у навчанні.

Зрештою, слід віддати належне системі суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх. Раніше профілактикою злочинів підлітків займалися партійні органи, створені при місцевих Радах народних депутатів комісії у

справах неповнолітніх, комсомольські та профспілкові організації, ради профілактики учбових закладів. Проте поступове згорання діяльності таких органів призвело до часткового розпаду системи запобігання злочинності серед неповнолітніх.

Одним із пріоритетних напрямків законодавчої діяльності у цій сфері стала розробка і прийняття 24 січня 1995 року Верховною Радою України Закону “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” [8], що по суті стало однією із спроб вирішення питання про соціальний захист у профілактиці правопорушень серед неповнолітніх в Україні. Особливого значення в умовах сьогодення набувають служби у справах неповнолітніх. Основою для діяльності всіх органів, що займаються профілактикою девіантної поведінки підлітків, є відпрацьована й чітка взаємодія між ними.

Тому в подальшій розбудові системи профілактичних заходів щодо злочинів серед неповнолітніх слід враховувати попередній позитивний досвід, нові суспільні вимоги та індивідуальні ознаки таких осіб.

Отже, створення ефективної, надійної бази для протидії вчинення злочинів молодими людьми надасть змогу в найближчому майбутньому вирішити цілу низку суспільних проблем і насамперед забезпечить стрімке зниження рівня злочинності в цілому, підсилить роль правоохоронних органів у державі та вкаже перспективні шляхи побудови правопорядку в суспільстві.

1. Благодар С., Смітєнко З. Закриття кримінальних справ щодо неповнолітніх: рішення проблеми // Право України. – 1998. – №2. – С.44-45.
2. Кравець Є. Як готуються майбутні правопорушники // Право України – 1995. – №5-6 – С.50-51.
3. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К.: ВіАн, 1996 – 347 с.
4. Кідіна Н. Законодавство країн Європи про кримінальну відповідальність неповнолітніх // Право України. – 2000. – №2. – С 97-100.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка. – К.: Каплон, А.С.К., 2002. – 1104 с.
6. Бандурка О.М., Тюріна В.О., Федоренко О.І. Основи психології. – Харків: Видавництво НУВС, 2003. – 321 с.
7. Бакаєв О.В. Профілактика правопорушень серед учнівської молоді / Педагогічно-правова профілактика правопорушень серед учнівської молоді: Наук.-метод. зб. статей. – К., 1997
8. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх Закон України від 24 січня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995 – №6 – Ст.36.
9. Криминологія і профілактика злочинів: Курс лекцій (Особлива частина) / Ю А Александров, А.П.Гаврилович, В.М.Гринчак, О.М.Джужа, В.Г.Лихолоб. – К., 2000. – 201 с.

ЗЛОЧИНИ ЖІНОК ТА ПРОТИ ЖІНОК

Н.М.Удудяк

Прикарпатський університет ім.В.Стефаника
Науковий керівник – *А.В.Кучера*

Питання жіночої злочинності завжди були актуальними через специфічні чинники. Одним із них є традиційне положення, згідно з яким стан жіночої злочинності значною мірою є показником морального здоров'я суспільства, індикатором його духовності, ставлення до основних людських цінностей. Вивченню даної проблеми присвячені праці А.Блага, В.Меркулова, О.Надьон, І.Даньшина, О.Джужа та багатьох інших.

У загальному вигляді жіноча злочинність являє собою сукупність злочинів, які вчиняються жінками. Однак це не означає, що такі злочини вчиняються виключно жінками, хоча у Кримінальному кодексі України передбачений склад злочину, суб'єктом якого є тільки жінка – навмисне вбивство матерію своєї новонародженої дитини (ст.117).

Жіноча злочинність – складова частина всієї злочинності і підкоряється її загальним закономірностям та змінам, хоча має і певні особливості. До таких особливостей належать:

- відносно невелика її питома вага в загальній злочинності;
- вужча “ділянка роботи” порівняно з чоловічою злочинністю;
- менша суспільна небезпека, проте ця тенденція змінюється, оскільки

збільшується кількість тяжких злочинів, які вчиняються жінками, і підвищується їх кримінальна роль у змішаній злочинності. До речі, цікаві процеси спостерігаються в італійській мафії. За останні роки сотні її босів заарештовані і засуджені. І тепер кланами керують переважно їх жінки – “хрещені матері”. Головне полягає в тому, що ці так звані “босині” діють не гірше від своїх чоловіків і тому мафіозні “маси” визнають їх і не мають заперечень проти їх керівництва. Щодо України, то у свій час у Києві жінкою було створено організовану групу вбивць. Вона особисто взяла участь у вбивстві чотирьох чоловіків. Підручні боялися її більше ніж суду. Вона навіть мала прізвисько “Леді смерть”;

- як і злочинність загалом, злочинність серед жінок “молодшає”, тобто збільшується відсоток злочинів, скоєних неповнолітніми або молоддю жіночої статі.

За останні 20 років рівень жіночої злочинності в Європі зріс на 400 відсотків. Ці цифри містить доповідь, надана Європарламенту найбільшою італійською агенцією приватних розслідувань. На першому місці в рейтингу жіночої злочинності Італія – там кожний сьомий злочинець – жінка. В Італії 60 відсотків убивств дітей скоюють жінки. Європейські жінки здійснюють

36 відсотків підробок чеків, 24 відсотки – крадіжок зі зломом, 16,2 відсотка – викрадення автомобілів. 75 відсотків крадіжок у крамницях у Європі здійснюють неповнолітні злочинці – дівчата. Що стосується України, то за останні роки тут спостерігається збільшення кількості злочинів, вчинених жінками – у 1990 року вони зросли вдвічі. Якщо у 1992 році було притягнуто до кримінальної відповідальності 29 тисяч жінок, то в 1996 році – понад 59 тисяч [7, с.16].

Що ж штовхає слабшу половину людства на вчинення суспільно небезпечних діянь? З цього приводу вчені, зокрема О.Джужа, виділяють різного роду теоретичні обґрунтування. В історичному плані їх поділяють на моралістичні, антропологічні (біологічні) і соціологічні. Перші два були поширені у минулі століття, а на сьогодні домінує останнє.

Соціологічна теорія визнає примат соціальних факторів у детермінації злочинності, які визначають відмінності між жіночою і чоловічою злочинністю. Ця різниця полягає в соціальних ролях жінок і чоловіків. Маскулінізація жінок призводить до появи у них чоловічої психології, що й штовхає певну їх частину до “чоловічих” злочинів (убивства, нанесення тілесних ушкоджень, грабежі тощо) [3, с.113].

Несприятлива соціально-економічна обстановка в Україні спричинили погіршення морально-психологічного стану суспільства. Зазнає змін соціальна структура населення, відбувається розшарування людей за майновим станом, збільшується кількість людей, які не мають соціального захисту, і серед них багато жінок. Злиденне існування, розпач та відчуття безвихідності підштовхують одних до вуличної торгівлі, інших – до “комерційного” туризму, а найменш стійких – до злочинної діяльності.

У 1998 році у дев'яти колоніях України відбували покарання 10268 жінок. Серед вчинених ними злочинів крадіжки склали 32 відсотки, навмисні вбивства та тяжкі тілесні ушкодження – 23, злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, – 16, грабежі і розбій – 11, економічні злочини – 15. Цікавим є те, що 35 відсотків жінок покарані за агресивні (насилницькі) злочини [5, с.88].

Слід зазначити також те, що на фізичний та психічний стан жінок впливають неprestижність праці, відсутність належної освіти і кваліфікації, недостатній інтелектуальний рівень, соціальна безперспективність сімейно-побутові негаразди тощо. За даними кримінологічних досліджень, більша частина жінок-бродяг раніше була зайнята на тяжких, малокваліфікованих роботах, а п'ята частина жінок, засуджених до позбавлення волі, взагалі не мали будь-якої кваліфікації.

Причинами жіночої злочинності є пропаганда у засобах масової інформації культу грошей, багатства, насильства, жорстокості, сексуальної свободи, романтизації злочинного світу; а також недоліки роботи суб'єктів боротьби зі злочинністю. Зокрема, на сьогодні існує значна нестача інформації щодо

стану жіночої злочинності, статистичні звіти МВС не виділяють її в окрему категорію.

Отже, до основних специфічних причин жіночої злочинності належать такі:

- значно більша і дедалі зростаюча активність жінок у суспільному виробництві і соціальному житті як наслідок емансипації;
- набуття жінками чоловічих рис, “захоплення” керівних позицій;
- значне послаблення основних соціальних інститутів і пасапередсім'ї;
- поширення серед жінок наркоманії, алкоголізму, проституції, бродяжництва;
- вплив на жіночу психіку зростаючого в суспільстві напруження і конфліктності.

Структура жіночої злочинності визначається тими видами злочинів, які найбільше притаманні жінкам. Як уже було зазначено вище, суто жіночим злочинним є вбивство матері своєї новонародженої дитини (ст.117 КК України). Традиційно переважно жіночим злочинним є звідництво і притонуотримання (ст.302 КК України). В основному жінки працюють у такій криміналізованій сфері, як торгівля. Тому не випадково, що вони переважають у злочині обман покупців. У так званій “чорникової” торгівлі зайняті в основному жінки, і її супроводжують корупція і рекет.

Жінки, що входять до змішаних злочинних груп, як правило, займають у них другорядне становище. Вони виконують ролі, пов'язані з переохуванням злочинців, знарядь і засобів вчинення злочину, предметів, здобутих злочинним шляхом, можуть бути інформаторами. Останніми роками кількість жінок у таких групах зростає, причому їх роль стає вагомішою, а подекуди і вирішальною. Жінки почали брати участь у таких суто чоловічих злочинах, як вимагання, розкрадання у кредитно-банківській сфері, квартирних крадіжках, у злочинах пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин.

Розглянемо таку актуальну проблему, як жіноча проституція. У сучасному суспільстві вона вважається аморальною поведінкою. Основним негативним чинником поширення проституції є значне зниження моралі суспільства. Слід зазначити, що проституція і злочинність тісно пов'язані і значною мірою обумовлюють одна одну. У сучасних умовах на шлях проституції жінки стають і різних причин: скрутне матеріальне становище, примус із боку злочинців. Стимулюють її також розшарування суспільства, поява чоловіків, які здатні витратити на повій великі гроші, недостатня боротьба з цим явищем правоохоронних органів.

Без сумніву, профілактика правопорушень із боку жінок буде ефективною лише тоді, коли жіноча доля, жіночі проблеми стануть головними в державі і суспільстві. Нагально потрібно розробити і втілити в життя дійові

програми допомоги сім'ям, материнству і дитинству. Скрутний економічний стан, соціальна напруженість не дають фактичної змоги реалізувати такі програми, хоча певні кроки щодо цього робляться.

Стосовно злочинів проти жінок, то поширеними є торгівля жінками, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості, насильство у сім'ї, що призводять до тяжких наслідків. Однак злочини проти жінок можна розглядати і в більш ширшому розумінні, адже жінка може бути жертвою й будь-якого іншого злочину.

Що стосується торгівлі, то її можна визначити як будь-які дії, що включають в себе переміщення особи як всередині держави, так і за її межами з метою сексуальної експлуатації.

Наприкінці XIX століття торгівля жінками набула тенденції до зростання. На даний час наша країна залишається одним із головних джерел надходження живого товару, сексуальних рабів, на чорні ринки Європи та Азії. За даними Міжнародної організації з міграції, за останні роки більше 400 тисяч українських жінок залишили країну з надією на краще життя. Проте замість вдалого працевлаштування, значна кількість жінок стає жертвами секс-бізнесу.

Работоргівля як бізнес процвітає в країнах Сербії, Боснії, Косово, Македонії та інших із початку 90-х років. Більшість жінок приїжджають із Румунії, Росії та України. В деяких країнах світу практично всі повії є громадянками країн СНД. Так, наприклад, в Ізраїлі 46 відсотків повії є громадянками Молдови, 25 – України, по 13 – Росії та держав Середньої Азії. Аналогічну ситуацію можна спостерігати і в Туреччині. Саме ці жінки сьогодні найбільш незахищені з боку держави щодо реалізації конституційного права на життя та повагу людської гідності [8, с.99].

Метою торгівлі жінками можуть бути примусовий шлюб, примусова праця, насильницьке використання в домашньому господарстві, в промисловому або сільськогосподарському секторах, народження дитини примусово або на замовлення, використання в легальному та нелегальному сексуальному бізнесі.

Щодо злочинів проти статевої свободи та недоторканості особи, то їх суспільна небезпечність полягає в тому, що вони посягають на здоров'я, гідність людини, завдають глибокої, нерідко непоправної, психічної травми. Необхідно зазначити, що статеві злочини характеризуються високим ступенем латентності, а тому статистика реєструє незначну їх кількість.

У новому Кримінальному кодексі України злочини проти статевої свободи та недоторканості особи виділено в окремий розділ. А це засвідчує про те, що він прямує у руслі кримінально-правової політики щодо захисту статевої свободи та недоторканості особи.

А тепер звернемо увагу на насильство у сім'ї і чи справді ця проблема є важливою. За даними Американської Медичної Асоціації, за 5 років у США в результаті домашнього насильства гине приблизно стільки жінок, скільки загинуло американців під час війни у В'єтнамі; кожна п'ята жінка, яка потрапляє до пункту першої допомоги, є постраждалою в результаті домашнього насильства.

Навряд чи можна вважати, що ситуація в Україні є кращою. За даними проведених досліджень, близько 70 відсотків жінок піддаються різним формам приниження і знущання в родині [9, с.4].

Отож, серед причин злочинів серед жінок слід вказати на недостатню увагу держави на дану проблему; відсутність статистичних звітів МВС, які б виділяли ці злочини в окрему категорію. Необхідно більше уваги приділяти домашньому насильству, зокрема законодавству і практиці, які застосовують правоохоронні органи; визначати додаткові заходи, що запобігали б зростанню безробіття та зменшували б кількість жінок, змушених залишити країну з метою вдалого працевлаштування.

- 1 Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – 347 с.
- 2 Кримінологія / За ред. Г.М.Даньшина. – Х.: Право, 1999. – 167 с.
- 3 Кримінологія / За ред. О.М.Джужу. – К.: Юриком Інтер, 2001. – 111 с.
- 4 Кримінологія / За ред. Ю.В.Александрова, А.П.Геля, Г.С.Семакова. – К.: МАУП, 2002. – 189 с.
- 5 Блага А. Про жіночу злочинність // Право України. – К., 1999, №9. – 88 с.
- 6 Надьон О. Жіноча злочинність: деякі особливості розслідування справ // Право України. – К., 2003. – №9. – 79 с.
- 7 Надьон О. Торговля жінками: чинники, складові та шляхи подолання // Право України. – К., 2003. – №6. – 16 с.
- 8 Анідук Н. До проблеми работоргівлі жінками // Право України. – К., 2002. – №9 – 99 с.
- 9 Попередження насильства в сім'ї / М.І.Дмитренко, М.В.Троїлін, П.О.Власов. – Дніпропетровськ, 2001. – 4 с.

ОСНОВНІ АСПЕКТИ УЧАСТІ УКРАЇНИ В БОРОТБІ З ВІДМИВАННЯМ ГРОШЕЙ

О.Т.Міськів

Прикарпатський університет ім.В.Стефаника

Відмивання “брудних” грошей, за оцінками фахівців, – один із найбільш небезпечних злочинів сучасності. Він має негативний вплив на національну економіку, оскільки може призвести до підриву економічної стабільності. Але найгіршим є те, що легалізовані (“відмиті”) злочинні доходи стають базисом

для подальшої злочинної діяльності. Тобто легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, криє в собі величезну небезпеку не лише для окремих громадян, а й для держави, для суспільства в цілому.

Міжнародне співтовариство розглядає легалізацію доходів від злочинної діяльності як новий виклик, що несе загрозу глобальній безпеці. В зв'язку з цим у ряді міжнародно-правових актів містяться вимоги: встановити в національних і міжнародних фінансових системах такі правила, які б суттєво перешкождали проникненню доходів від вчинюваних злочинів у легальну економіку; зобов'язати держави криміналізувати вчинення діянь із фінансами та іншим майном, які утворюють легалізацію, і забезпечувати конфіскацію доходів, одержаних від злочинної діяльності; визначати умови, за наявності яких здійснення таких діянь утворює злочин; закріпити здійснення правової допомоги і співробітництва правоохоронних органів у позап процесуальних межах і взаємодію фінансово-банківських структур для утруднення операцій з легалізації.

Багато науковців – А.Волобуєв, Е.Дмитренко, Л.Доля, О.Кальман, В.Корж, Г.Усатий – досліджують практику міжнародного співробітництва в питаннях протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Боротьба з економічними злочинами набуває актуальності і перестає бути завданням окремо взятої держави. Тому міжнародне співробітництво є неодмінною умовою боротьби з економічною злочинністю та вважається профілактичним заходом.

Експерти МВФ відзначають, що за допомогою світових фінансових систем злочинні організації щорічно легалізують від 500 млрд. до 1,5 трлн. доларів США, що становить 1,5-5% валового світового продукту. А за даними Міністерства внутрішніх справ України, щорічний дохід кримінальних структур – понад 30 млрд. грн., що становить 70% доходної частини бюджету України [4, с.8].

В Україні сьогодні склалися об'єктивні економічні умови для активного "відмивання" грошових коштів. Незаконний обіг наркотиків, незаконна підприємницька діяльність, торгівля зброєю та людьми, підпільний гральний бізнес – це далеко не повний перелік видів злочинної діяльності, що приносить значні доходи, які злочинці прагнуть легалізувати.

За офіційними даними, в Україні 50% економічної діяльності завершується "відмиванням" коштів. За оцінками Державної податкової адміністрації, в Україні щорічно "відмиваються" 4 млрд. доларів США, з яких 90% суми – це результат ухилення від податків, 5-6% – від незаконної торгівлі алкогольними напоями і 4-5% – торгівлі наркотиками [1, с.145].

Слід зазначити, що сприятливим середовищем для "відмивання" брудних коштів є посередництво, яке набуло вражаючих масштабів. Тільки у 2002 р.

оптовий перепродаж товарів сягнув 200 млрд. грн. – дві третини оптового товарообігу [2, с.7].

Поширенню процесу "відмивання" грошей в Україні сприяє й те, що в економіці держави безготівкові розрахунки на практиці використовуються недостатньо – переважає готівковий обіг.

Питанням боротьби з легалізацією ("відмиванням") доходів, одержаних злочинним шляхом, у нашій державі почали приділяти належну увагу лише у другій половині 90-х років. Саме тоді Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 року, підписану від імені України 29 травня 1997 року у м. Страсбурзі [3, с.72].

Другим кроком України в боротьбі з легалізацією ("відмиванням") брудних коштів було прийняття Указу Президента України від 19 липня 2001 р. №532/2001 "Про додаткові заходи щодо боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом".

На виконання вимог цього Указу було утворено міжвідомчу робочу групу з дослідження методів і тенденцій у "відмиванні" грошових коштів та інших доходів, одержаних злочинним шляхом.

Наступним кроком став Указ Президента України від 10 грудня 2001 року №1199/2001 "Про заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом".

Ці та деякі інші нормативні акти створили фундамент для здійснення правоохоронними органами заходів щодо протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Однак, незважаючи на те, що в Україні вже була прийнята низка законодавчих актів, згідно з черговим дванадцятим щорічним звітом (вересень 2002) FATF, Україну кваліфіковано як державу зі сприятливими умовами для "відмивання" брудних грошей та внесено до так званого "чорного списку" країн, які не сприяють міжнародним зусиллям у боротьбі із цим негативним явищем.

Група з розробки фінансових заходів боротьби з "відмиванням" брудних грошей (FATF) була створена на зустрічі керівників країн "Великої сімки" в Парижі у 1989 році з огляду на актуальність проблем, пов'язаних із "відмиванням" злочинно добутих коштів. Це незалежний міжнародний орган, створений спеціально з метою розробки та вдосконалення методів боротьби з "відмиванням" брудних грошей. На сьогоднішній день членами FATF є біля тридцяти країн або територій.

Основне завдання FATF – забезпечити прийняття всіма фінансовими центрами міжнародних стандартів у сфері запобігання "відмиванню" брудних грошей, його виявлення та притягнення винних до відповідальності. На ви-

конання цього завдання FATF підготувала “Сорок рекомендацій”, які є міжнародними стандартами і становлять базову структуру заходів, спрямованих проти “відмивання” брудних грошей. За результатами перевірки їх виконання, FATF склала “чорний список” країн, що не підтримують рекомендацій або не сприяють міжнародним зусиллям у боротьбі з “відмиванням” грошових коштів, одержаних злочинним шляхом.

Тільки побачивши себе в “чорному списку” FATF, Україна почала робити реальні кроки для протидії “відмиванню” брудних грошей. На сьогодні вже зроблено чимало, а саме:

- у складі Міністерства фінансів створено Державний департамент фінансового моніторингу, до кола завдань якого було віднесено участь у реалізації державної політики у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, збирання, обробку й аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов’язковому фінансовому контролю, операції, що пов’язані з легалізацією таких доходів, тощо;

- внесено суттєві зміни та доповнення до Законів України “Про банки і банківську діяльність”, “Про запобігання та протидію легалізації (“відмиванню”) доходів, одержаних злочинним шляхом”.

У зв’язку з цим Законом України від 16 січня 2003 року були внесені зміни до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України. Так, ст.209 Кримінального кодексу України, яка передбачає кримінальну відповідальність за легалізацію (“відмивання”) доходів, одержаних злочинним шляхом, була викладена в новій редакції. У примітці до цієї статті законодавець визначив перелік предикатних злочинів та визначив вартісні розміри легалізованих доходів, через які настає кримінальна відповідальність за вчинення даного злочину. Також Кримінальний кодекс України було доповнено ст.209-1, яка передбачила кримінальну відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації („відмиванню”) доходів, одержаних злочинним шляхом;

- постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 16 січня 2004 року затверджено Програму протидії легалізації (“відмиванню”) доходів, одержаних злочинним шляхом, на 2004 рік. Основною метою цієї Програми є забезпечення реалізації “Сорока рекомендацій” Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), вжиття заходів для подальшого вдосконалення системи протидії легалізації (“відмиванню”) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму.

Саме таким є нині стан справ в Україні щодо боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. І, згідно з черговим звітом FATF від 25 лютого 2004 року, Україна була виключена з “чорного списку”.

Таким чином, можна вважати, що Україна зробила ще один серйозний крок до того, щоб стати країною з надійно захищеною фінансовою системою. Наша держава вже має досить широку нормативну базу щодо боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, але не можна обмежуватися лише прийняттям законів. Це тільки перший крок, а ще необхідне належне фінансування, ресурсне забезпечення.

- 1 Ітан Бергер, Коваленко В.Л. Боротьба з відмиванням грошей в Україні – глобальна перспектива // Повний Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 25-26 жовтня 2001 р. / Редкол.: В.В. Сташис та ін. – Київ – Харків, 2002.
- 2 Степаненко А. Боротьба з “відмиванням” грошей у банківському секторі економіки // Банківська справа. – 2003. – №5.
- 3 Закон України “Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 рік” // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №16.
- 4 Кальман О. Актуальні питання протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом // Вісник прокуратури. – 2002. – №2 (14).

ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМИ БОРЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Т.М.Головчук

Західноукраїнський економіко-правничий університет
Науковий керівник – *В.І.Юрків*

Україна перебуває у стані важких та відповідальних історичних перетворень, що зумовлюють зміну всієї економічної системи, широку лібералізацію цін, розширення зовнішньоекономічних зв’язків, зміну грошово-кредитної політики і, мабуть, найголовніше – зміну форм власності.

Перехідний період у соціально-економічному та політичному розвитку вимагає посиленої уваги та ефективного контролю держави за основними процесами, що відбуваються як в економіці, так і в суспільстві в цілому. Аналіз економічних реформ, соціально-політичних процесів, криміногенної ситуації в державі виявляє гостру необхідність систематичної і цілеспрямованої, комплексної діяльності всіх ланок державного механізму. Сучасні кризові умови створили надзвичайно сприятливе середовище для активізації кримінально-тінькової діяльності. Поширення процесів мінімізації в економіці призводить до підвищення рівня організованої злочинності, яка формує не тільки “паралельну” економіку, але й відповідні владні кримінальні структури, які все більше загрожують існуванню самої держави.

Для України боротьба з організованою злочинністю має першочергове значення у справі забезпечення національної безпеки держави і навіть пов'язана з проблемою нашого виживання. Організована злочинність продовжує залишатися “ворогом номер один” для молодої української держави.

Для створення наукових засад протидії організованій злочинності особливе значення має розробка її поняття, за допомогою якого можна було б окреслити межі цього надзвичайно небезпечного суспільного явища, визначити його стан та закономірності розвитку. Однак доводиться констатувати, що визначення поняття організованої злочинності становить досить складну наукову проблему.

Закон України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” від 30 червня 1993 р. у ст. 1 визначає організовану злочинність як сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань. Але законодавча диференція організованої злочинності викликає низку не безпідставних зауважень з боку окремих науковців і практиків. Так, звертається увага на недостатню визначеність термінів, наприклад, що розуміти під “організованими злочинними угрупованнями”.

Не існує єдиної думки щодо визначення поняття цього особливо-небезпечного соціального явища і серед представників міжнародної кримінологічної спільноти.

Різноманітність визначень, що зустрічаються у науковій літературі, є закономірним відображенням наукового пошуку, в якому задіяні представники різних наук. Працюючи над питанням поняття організованої злочинності та її ознаки, варто пам'ятати, що його вирішення є передумовою вироблення стратегії протистояння оргзлочинності, основних напрямів та заходів боротьби з нею.

Корінним чином змінити ситуацію, забезпечивши системну і високо-результативну діяльність усіх державних органів у галузі запобігання і протидії організованій злочинності, можна за наявності комплексного і наукового обґрунтування концепції дій. Таку роль, певною мірою, покликані відігравати стратегія і тактика боротьби з організованою злочинністю та корупцією в Україні, які визначають системний підхід до вирішення зазначених проблем, пріоритетні напрямки та комплекс основних дійових заходів, спрямованих на викоренення цього негативного явища, причин і умов, що породжують його.

Головним завданням та загальною метою стратегії і тактики є визначення на основі наукового аналізу та прогнозування розвитку криміногенної обстановки у суспільстві, вжиття запобіжних заходів та встановлення контролю над процесами створення і діяльності організованих злочинних угруповань та поширення корупції, подолання тенденції росту організованих злочинних проявів і корупції, усунення умов, що їх породжують та їм сприяють,

скорочення, а в перспективі нейтралізація шляхом комплексного задіяння всіх державних та інших органів і максимального забезпечення ефективності їх роботи в межах чинного законодавства.

Загальні засади стратегії і тактики у боротьбі з організованою злочинністю і корупцією полягають у:

- створенні політичних та соціально-економічних умов, що сприятимуть успішній боротьбі з організованою злочинністю і корупцією;
- створенні законодавчих основ для боротьби з організованою злочинністю і корупцією та невідворотності покарання винних;
- виявленні структури, механізмів та обсягів організованої злочинності і корупції, наявності організованих злочинних угруповань, встановленні контролю над ними;
- локалізації, нейтралізації та ліквідації організованих злочинних груп та угруповань, фактів корупційних діянь;
- притягненні до встановленої законом відповідальності організаторів і членів організованих злочинних угруповань, корупціонерів;
- виявленні та усуненні (нейтралізації) причин і умов організованої злочинності та корупції в цілому, діяльності окремих злочинних угруповань зокрема.

Відповідно до загальних положень і мети боротьба з організованою злочинністю і корупцією має будуватися на **таких принципах**: системності; комплексності; динамічності; чіткого розмежування повноважень та єдності зусиль суб'єктів боротьби; послідовності, наступальності, плановості, поетапності у здійсненні цієї діяльності; тісної співпраці з місцевими органами державної виконавчої влади; доступності для населення інформації про діяльність усіх суб'єктів боротьби у встановленому законодавством порядку.

Розробляючи проблему стратегії і тактики боротьби з організованою злочинністю, Ю.Адашкевич вважає, що у зв'язку з тим, що рушійною силою організованої злочинності є неконтрольовані злочинні прибутки, стратегічним напрямом боротьби з нею є відсікання джерел надприбутків від кримінальних структур або навпаки. Найкращим засобом боротьби з організованою злочинністю, на його думку, є нанесення ударів по її прибутках.

М.Гарник вважає, що найбільш ефективним напрямом боротьби з організованою злочинністю є викоренення економічного підґрунтя організованих угруповань. І справді, потрібно негатайно вжити заходів для позбавлення злочинних угруповань фінансового підґрунтя існування через оперативне встановлення джерел і місць збереження доходів, які нажиті злочинним шляхом, здійснити контроль за їх фінансовими надходженнями і внесками, а відтак, – ліквідацію їх підприємицьких структур, накладення арешту на майно, грошові внески або лібералізацію доходів цих злочинних угруповань, що

дозволить виявити “продажні” комерційні структури, банки та корумповані діячі.

Нагальною потребою, пов’язаною із забезпеченням контролю за криміногенними процесами в економіці, є необхідність моніторингу (відслідковування) сумнівних та широкомасштабних фінансових операцій.

Але слідчі та оперативно-розшукові підрозділи не в змозі самостійно ефективно протидіяти, тобто своєчасно викривати та припиняти злочини в кредитно-фінансовій сфері. Найперше необхідно створити надійну систему банківського нагляду та безпеки в самих банках, а також на законодавчому рівні зобов’язати ці структури взаємодіяти з правоохоронними органами, передбачивши кримінальне покарання за невиконання таких правил.

Потрібно на державному рівні:

1) законодавчо врегулювати проблему збереження банківської таємниці та доступу правоохоронних органів до інформації і документів щодо фінансово-господарської діяльності юридичних і фізичних осіб;

2) розробити Положення про відкриття та функціонування рахунків банків-кореспондентів, відкритих в уповноважених банках України в іноземній валюті та гривнях (ЛЮРО та НОСТРО рахунків);

3) нормативно забезпечити можливість реалізації та захисту прав власності у постприватизаційних процесах;

4) розробити новий проект Програми комплексного вирішення питань щодо повернення в Україну валютних цінностей, які незаконно перебувають за її межами, яка враховувала б істотні зміни соціально-економічної ситуації і передбачала більш дієвий механізм для повернення валюти;

5) ввести інститут страхування експортно-імпортних операцій із залученням до цієї роботи як вітчизняних, так і іноземних компаній з метою нормалізації взаєморозрахунків, підвищення вірогідності повернення в Україну валютних коштів.

Ефективним може виявитися зміцнення співробітництва правоохоронних органів із недержавними організаціями та їх охоронними структурами: сприяння органам внутрішніх справ, надання юридичної допомоги громадянам і т.ін. Це може здійснюватися в різних формах. Наприклад, співробітників оперативних служб органів внутрішніх справ виступає в ролі куратора таких структур, що забезпечить адекватне і своєчасне реагування на злочинні дії організованих груп та координацію їх діяльності.

Необхідно законодавчо закріпити створення чіткої, логічної і організаційної структури органів боротьби з організованою злочинністю і корупцією, до якої мають входити Координаційний комітет із боротьби з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України; органи прокуратури, МВС, СБУ, Міністерства юстиції, Державної митної служби, Державної подат-

кової служби, Державної контрольно-ревізійної служби, підрозділи прикордонних військ України; НБР, спеціальні підрозділи в боротьбі з організованою злочинністю і корупцією МВС і СБУ; Національний банк України, Міністерство фінансів та інші контролюючі органи; розробити спеціальну модель цієї структури за єдиним нормативним актом, закріпити виконавців, їх права та обов’язки, функції і методи управління, порядок інформування, а також підпорядкованість цих органів у названій єдиній системі боротьби з організованою злочинністю і корупцією.

У галузі розширення міжнародного співробітництва щодо боротьби з організованою злочинністю та корупцією передбачається:

1) прискорення підготовки Урядом проектів міждержавних угод правових відносин та надання правової допомоги;

2) розширення практики укладання угод правоохоронних міністерств і відомств України з відповідними структурами зарубіжних країн про співробітництво у боротьбі зі злочинністю, зокрема організованою;

3) рішуче поліпшення практичної взаємодії на підставі укладених угод;

4) створення Інституту правових агаше при посольствах України за кордоном;

5) прискорення приєднання України до міжнародних конвенцій у галузі боротьби з організованою злочинністю і корупцією, вирішення організаційних питань входження України до міжнародних організацій, насамперед до структур ООН, Ради Європи, СІД, які координують практичну діяльність та наукові дослідження у сфері боротьби з організованою злочинністю та корупцією;

6) активізація участі України у розробці проекту Міжнародної конвенції проти транснаціональної злочинності;

7) налагодження постійного обміну досвідом спецпідрозділів нашої держави зі спецслужбами зарубіжних країн, відпрацювання функцій, форм і способів зв’язку, конкретної взаємодії між службами НБР, МВС, СБУ, Українським бюро Інтерполу та відповідними структурами зарубіжних країн із боротьби з проявами транснаціональної організованої злочинності.

Вплинути на масштаби організованої злочинної діяльності можуть корекція реформ, посилення їх соціальної орієнтації: підвищення життєвого рівня громадян, що знаходяться на межі виживання; скорочення значного розриву у прибутках бідних і багатих; підвищення рівня матеріального виробництва; підтримка малого підприємництва і створення рівних умов на старті бізнесової діяльності; посилення уваги до культурних, моральних, духовних та національних цінностей.

Головним напрямком попередження та нейтралізації соціальних передумов організованої злочинності та корупції є послідовна демократизація всіх сфер суспільного життя на шляху побудови проголошеної в Конституції Украї-

ни демократичної держави. Демократизація, відкритість влади, прозорість і зрозумілість для населення державних та управлінських рішень – найважливіші засоби протидії організованій злочинності та корупції.

Комплекс заходів повинен носити тривалий, стратегічний характер, а не обмежуватися періодичними оголошеннями “війни” злочинності. Державні та регіональні програми з боротьби зі злочинністю повинні враховувати стан і специфіку даного виду злочинів. Високий рівень згуртованості й організованості злочинних організацій, їхня корумпованість і продуманість системи захисту діяльності від правоохоронних органів, що загрожують тенденції розвитку організованої злочинності, мають знаходити адекватне відображення у розробленні заходів боротьби з ними.

Слід мати на увазі, що неефективна діяльність влади у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією переконує у безкарності злочинної поведінки, сприяє поширенню правового нігілізму та загальній криміналізації суспільства.

1. Ушаковський В. Тіньова економіка як джерело живлення організованої злочинності // Право України. – 2001. – №4 – С.49.
2. Гарник М. Боротьба з організованою злочинністю: правові аспекти // Вісник прокуратури 2001. – №2 – С.3-6.
3. Новицький Г.В. Поняття і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України // Науково-практичний посібник – К.: Вища школа, 2001. – С.48.
4. Єфремов С. Поняття організованої злочинності // Право України. – 2002. – №9. – С.89.
5. Закон України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” від 30 червня 1993 р // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №35. – С.258.
6. Дульський О. Стратегія діяльності спецпідрозділів із боротьби з організованою злочинністю МВС України на сучасному етапі // Право України. – 2002. – №1. – С.72.
7. Ушаковський В. Організована злочинність як фактор дестабілізації суспільних відносин та зростання тіньової економіки // Право України. – 2001. – №12 – С.72.

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ ПРОФІЛАКТИКИ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ БОРТЬБИ ІЗ ЗЛОЧИННІСТЮ

О.Л. Чистоклєтова

Львівський юридичний інститут МВС України

Основним напрямком боротьби з правопорушеннями є їх профілактика. “Хороший законодавець не стільки турбується про покарання за правопорушення, скільки про попередження правопорушень” [1, с.231]. Профілактичні заходи мають значний потенціал у боротьбі зі злочинністю, оскільки вони

пов'язані з такими заходами з боку держави та суспільства, які здатні не тільки виявити правопорушення, а й встановити та усунути причини й умови, що їм сприяють, утримати особу від їх вчинення. Передусім за допомогою профілактичних заходів держава та суспільство намагаються забезпечити активну наступальну протидію злочинності та досягнути уповільнення темпів її зростання. Згідно з Комплексною програмою профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затвердженою Указом Президента України від 25 грудня 2000 року №1376 [2], у результаті посилення профілактичного впливу очікується:

- зниження рівня злочинності, ослаблення суспільної напруги, викликової її впливом;
- зменшення корупційних проявів, очищення органів державної влади від корумпованих державних службовців, створення прозорої системи прийняття і виконання управлінських рішень;
- поліпшення захисту правоохоронними органами прав, свобод і власності громадян, створення безпечних умов життя в державі;
- мінімізація злочинного впливу на молодь та підлітків, усунення причин і умов, що сприяють втягненню їх у протиправну діяльність;
- зниження рівня вживання наркотиків населенням та проникнення їх в Україну, припинення транзиту наркотичних засобів через територію держави;
- створення системи ресоціалізації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі;
- підтримання громадського порядку та безпеки громадян на максимально високому рівні.

Досягнення таких результатів можливе лише при комплексному підході до вирішення проблеми боротьби з правопорушеннями. Цей підхід найбільш повно реалізується через здійснення соціальної профілактики як різновиду соціального управління, який полягає у реалізації системи соціально-економічних, суспільно-політичних, організаційних, правових і виховних заходів, спрямованих на виявлення і усунення або нейтралізацію причин правопорушень та умов, що сприяють їх вчиненню, формування правомірної поведінки громадян [3, с.7].

Систему профілактики злочинності складають: об'єкти профілактики; її основні рівні, форми та заходи (у наукових дослідженнях таку діяльність розглядають як зміст профілактики [4, с.471]); суб'єкти, які реалізують зміст профілактики. Об'єднує усі елементи у систему управлінський процес, який має назву “взаємодія” та проявляється через цілеспрямовану діяльність суб'єктів.

Відрізняючись за завданнями, рівнем і формами діяльності, всі суб'єкти профілактичної діяльності системно пов'язані. Їх поєднують загальна мета і сукупність “нідцілей”, взаємозв'язок нормативно закріплених функцій, правова та інформаційно-аналітична база, цілеспрямоване управління, коорди-

нація і планування. Для системи суб'єктів профілактики злочинності характерні такі риси:

- єдність мети, організаційної структури, правового регулювання, науково-методичного та інформаційного забезпечення;
- взаємодія на основі передачі інформації, планування і координації, поєднання необхідної організаційної централізації, у тому числі за рахунок матричних структур та органів міжвідомчої компетенції, і значної автономії суб'єктів, їхніх груп, комплексів;
- ієрархічність, різноманітність завдань, напрямків, функцій при забезпеченні взаємопідкріплення, взаємопосилення, взаємодоповнення, послідовності діяльності;
- диференціація методів щодо застосування профілактичних заходів (залежно від ситуації та ступеня деформації особистості, спеціалізованого чи неспеціалізованого суб'єкта) з орієнтацією на метод переконання;
- динамізм, розвиток, видозміна, вдосконалення (залежно від зміни процесів і явищ, на які здійснюється вплив);
- здійснення коригування системи залежно від прогнозу розвитку злочинності;
- взаємозв'язок із системами суб'єктів соціального управління більш високого рівня для того, щоб сукупність розв'язуваних суб'єктами профілактичної діяльності завдань була би похідною від сукупності загальних завдань соціального розвитку на відповідному етапі;
- комплексний характер функціонування системи: узгодження напрямків, взаємодія і послідовність заходів, поєднання діяльності державних і громадських організацій, громадян; поєднання державно-правового та громадського впливу [5, с.64].

Кожна із зазначених рис, характеризуючи систему суб'єктів профілактики злочинності в цілому та окремого суб'єкта, передбачає тією чи іншою мірою відносини взаємодії. Управління, соціальний механізм профілактики злочинності у кінцевому результаті реалізовується як процес взаємодії державних органів, громадських організацій, їх структурних підрозділів та окремих громадян [6, с.56; 7, с.68]. У системі профілактики взаємодія суб'єктів є одним із системоутворюючих факторів, який зумовлює детермінованість елементів та забезпечує нормальне функціонування системи. Особливе значення взаємодії на даному етапі розвитку суспільних відносин зумовлюється тенденціями оптимізації профілактичної діяльності: з одного боку, тенденція до подальшої спеціалізації суб'єктів (враховуючи різноманітність та багатоглядність завдань), а з іншого, – тенденція комплексності та системності. Спеціалізація суб'єктів передбачає чітке розмежування функцій, посилення профілактичного впливу на основному напрямку, за рахунок зменшення сил

та засобів на інших напрямках, створення різноманітних спеціалізованих органів для профілактики окремих видів правопорушень, для здійснення окремих управлінських функцій та ін. Враховуючи те, що боротьба з таким складним та неоднорідним соціальним явищем, як злочинність, повинна здійснюватися комплексно, системно, процес диференціації функцій та їх здійснення неможливе без відповідного узгодження, інтенсивної інтеграції сил зазначених суб'єктів. Завдяки диференціації та інтеграції у соціальній системі профілактики злочинності виникає єдність дій, яка дозволяє вирішувати найскладніші завдання. Поява зайвих профілактичних ланок, відсутність необхідних ланок (у тому числі на вищому управлінському рівні), дублювання, змішування чи нечіткість різних за змістом функцій, невідповідність прав і обов'язків пов'язаних найчастіше саме з ізолюванням, локальним вирішенням окремих організаційно-методичних питань діяльності суб'єктів профілактики [5, с.50] без урахування єдності процесів диференціації та інтеграції. Тому взаємодія є важливим компонентом управління процесами профілактики злочинності, необхідним елементом їх ефективності.

Взаємодія суб'єктів профілактики злочинності, як і будь-яка інша організована, а тому і свідомо діяльність людей, має певну мету. Неодмінною умовою свідомого вчинку є поставлення мети, тобто передбачення того, "для чого" людина здійснює певні дії. Мета діяльності – це модель майбутнього стану суб'єкта. Метою управління є настання такого бажаного стану або рівня розвитку системи, якого належить досягти шляхом реалізації відповідних управлінських рішень [12, с.8]. На думку С.С.Віцина, у сфері профілактики правопорушень мета є системоутворюючим фактором [9, с.90].

Визначаючи мету взаємодії суб'єктів профілактики злочинності, необхідно враховувати закономірності управлінського процесу встановлення мети. Мета діяльності, яка здійснюється у певній системі, завжди буде підціллю загальносистемної діяльності. Взаємодія суб'єктів профілактики злочинності відбувається для реалізації основної мети (мети першого порядку) профілактичної системи – нейтралізації детермінант злочинності. Тобто бажаним результатом буде досягнення такого рівня правопорядку, при якому вплив причини та умов злочинності зведено до мінімуму.

Метою другого порядку буде досягнення найбільшої ефективності (оптимальності) діяльності суб'єктів профілактики. Ця мета передбачає створення режиму оптимізації діяльності для досягнення мети першого порядку. Такий режим створюється досягненням мети третього порядку – взаємодія суб'єктів профілактики злочинності здійснюється для:

- комплексного та системного впливу на злочинність;
- найбільш повного та раціонального використання можливостей кожного суб'єкта профілактики шляхом узгодження їх діяльності;

– найменших затрат часу, сил, засобів, матеріальних цінностей внаслідок спільного виконання профілактичних заходів;

– ліквідації паралелізму та дублювання у профілактичній діяльності;

– максимального врахування змін профілактичної обстановки;

– об'єднання громадського та державного впливу на злочинність.

Крім того, аналіз основ взаємодії суб'єктів повинен здійснюватися стосовно ступеня спільності програм діяльності, тобто метою послідовної взаємодії буде також забезпечення послідовності (безперервності) профілактичного процесу. Також необхідно зазначити, що наявність цієї мети дозволяє визначити підцілі управлінських етапів взаємодії. Єдиний процес взаємодії суб'єктів профілактики складається з організації взаємодії (координації) та безпосередньої реалізації узгоджених заходів. У літературі висловлювалась думка, що метою координації є лише створення умов для узгоджених дій і відповідно координаційний орган не несе відповідальності за недосягнення суб'єктами безпосередньої взаємодії основних цілей діяльності. Така позиція може зумовити формальне виконання координаційним органом своїх функцій та призвести до значного зниження ефективності функціонування профілактичної системи. В управлінському процесі взаємодії повинна реалізовуватися мета безперервності профілактичного впливу. Метою координаційних органів є не тільки налагодження взаємодії суб'єктів, але й вплив на детермінанти злочинності як мета першого порядку. Тому результати дій таких органів потрібно оцінювати не тільки за показниками рівня організації взаємодії, але й за показниками рівня досягнення основної мети взаємодіючими суб'єктами.

Таким чином, основною метою взаємодії суб'єктів профілактики є досягнення оптимального рівня організаційних зв'язків між суб'єктами, який дозволить найбільш ефективно здійснювати діяльність із нейтралізації причин та умов злочинності.

1. Мотескье Ш. О духе законов // Избранные произведения. – М., 1955.
2. Офіційний вісник України. – 2000. – №52. – Ст.2258.
3. Андреева О.Б. Діяльність органів внутрішніх справ з профілактики правопорушень у сучасних умовах / Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Х., 1999.
4. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. – М., 1980.
5. Курс советской криминологии: Предупреждение преступности. – М.: Юрид. лит., 1986.
6. Зарипов З.С. Профилактическая функция следственных подразделений органов внутренних дел. – Ташкент, 1980.
7. Додин Е.В. Административные проступки и их профилактика органами внутренних дел на транспорте. – К., 1983.
8. Сущенко В.Д., Смирнов А.М., Коваленко О.І., Смирнов А.А. Організація управління персоналом в органах внутрішніх справ. Монографічне дослідження. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999.
9. Вицин С.Е. Системный подход к преступности. – М., 1980.

ВПЛИВ МАРГІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ НА ПРАВОВУ КУЛЬТУРУ

А.А.Шпілька, В.В.Голов

Прикарпатський університет ім. В.Стефаника

Науковий керівник – *П.Л.Фріс*

Правова культура – один із найважливіших інструментів суспільних перетворень. Вона як природний результат цивілізаційного розвитку має водночас могутній зворотний вплив на процеси постійного відтворення і функціонування конкретно-історичних суспільств. Механізм такого впливу є досить багатоплановим і визначається самою суттю феномена правової культури.

Поняття правової культури є багатоаспектним. Воно відображає складний зміст реального соціального явища – права, і в нашому розумінні може розглядатися як на рівні особистості, коли акценти зміщуються у бік особистих якостей і властивостей індивіда, так і на рівні універсальних узагальнень, коли йдеться про правову культуру суспільства в цілому. Також необхідно знати, що виділяють правову культуру професійної групи, яка в залежності від таких груп різниться за кожним зі своїх елементів. Дане розуміння відповідало широкому погляду на культуру як на категорію, що охоплює усі цінності, створені людством у процесі його духовної та матеріальної діяльності. Досвід історичного розвитку сучасної цивілізації засвідчує про тісний зв'язок правової культури з менталітетом нації¹ [1, с.108], загальною культурою людей, з її станом у суспільстві.

Згідно з одним із визначень, культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його існування, що характеризують певний рівень розвитку суспільства. В широкому розумінні культура є сукупністю проявів життя, досягнень і творчості народу або групи народів. Складовими культури, її зовнішнім проявом у суспільному бутті є традиції, звичаї, обряди тощо.

Уперше в криминологічній науковій обіг термін “субкультура” увів американський соціолог А.Коен. Вживання префікса “суб...” (від лат. sub... – “під...”) у визначенні поняття означає, що маргінальна субкультура – це основна в суспільному бутті, є витвором культурного розвитку суспільства (і, зауважимо, чи не найгіршим). Під маргінальною субкультурою А.Коен розуміє систему цінностей маргінальних об'єднань (маргінальних мікрогруп). У цих

¹ “Менталітет нації дістає вияв у системі моральних вимог, соціальних норм, цінностей і принципів виховання, формах правовідносин між людьми, їх ставленні до природи і праці, в національному характері та темпераменті, різних компонентах загальної культури етносу, в тому числі, політико-правової”

об'єднаннях формуються і діють так звані мінікультурні регулятори і норми поведінки (погляди, традиції, звичаї, права і обов'язки, стереотипи поведінки, система заохочень і стягнень, міри покарання для порушників і т. ін.). Маргінальна субкультура перебуває в стані постійних суперечностей і протистояння стосовно пануючих у суспільстві позитивних соціальних і правових норм. Потрапивши в маргінальну групу і сприйнявши її субкультуру, особа звільняється від соціальних заборон, а нерідко порушення цих заборон не тільки схвалюється, а є однією із норм маргінальної субкультури.

Отже, теорія маргінальної субкультури опирається на те, що особа ізольовано розвивається в соціально-психологічному плані в групі, яка має стійку систему антисуспільних настанов, цінностей і норм, не сприймаючи (або сприймаючи в перекрученому вигляді) систему цінностей і норм культури та суспільства в цілому.

Маргінали постійно перебувають на “перехресті” двох нормативно-ціннісних систем – формальної, або офіційної (норми її встановлено і санкціоновано державою і закріплено в законодавстві), і неформальної. Формальні норми носять, як правило, регламентуючий характер і диктують індивіду певні правила поведінки. Неформальні норми діють у мікрогрупах у формі традицій і звичаїв. Також елементами маргінальної субкультури є особлива мова (жаргон), лірика, татування, жорстка групова ієрархія, наявність прізвиськ тощо [2, с.182].

Закріплення особою кримінально-маргінальної мотивації поведінки відбувається в рамках загального процесу соціалізації. Однак при сприйнятті маргінального способу життя особа переходить на її інший рівень, норми якого потребують входження особи в маргінальне середовище, призвичаювання до нього, закріплення маргінальних ролей і функцій. Це можна назвати процесом маргінальної соціалізації [3, с.129].

Спільними для сьогоденного маргінального середовища традиціями і звичаями є:

- ухилення від суспільно корисної праці;
- підвищення злочинної кваліфікації;
- забезпечення маскуваності маргінального способу життя і поведінки;
- додержання субординації відповідно до становища, яке займається в ієрархії, а також жорстка групова ієрархія;
- безперечне підкорення лідеру;
- виконання колегіальних рішень;
- недопущення проникнення у своє середовище осіб, підозрюваних у співпраці з правоохоронними органами;
- моральна і фізична підтримка інших злочинців (у місцях позбавлення волі – підтримка осіб, що за порушення режиму утримання або інші дії були направлені в СІЗО);

- ведення паразитичного способу життя (в місцях позбавлення волі – ухилення від роботи на виробничих ділянках, намагання не брати участь у шкодах із прибирання території, перекладання на інших засуджених планових швидань тощо);

- участь в азартних іграх (причому гра йде виключно на інтерес);
- активна участь у субкультурних ритуалах (“прописка”, “закантачування”, “опускання” тощо);
- знання і використання в мові жаргону, інших засобів потайного спілкування; нанесення на тіло символічних татувань; наявність прізвиськ та особлива лірика.

Особливо цінно відображають зміст субкультури заповіді маргіналів: “не стучи; не лижи мисок; не шакаль; не верь, не бойся, не проси; тебя не трепут – не подмахивай” [4]. (Відносно цього, недавно вийшов альбом групи “Гату” “Не верь, не бойся, не проси”).

Для антисуспільної субкультури характерні жорстокість, обман, безжальність і вимагання, паразитизм і вандалізм. Причому часто це маскується як справедливість, вірність товаришності, обов'язок перед “своїми”. Також, за свідченням О.Солженіцина, для маргіналів характерні: “шкала цінностей – перепрокинута”, “совершенно последовательные материалисты и пираты”, “жизненный напор”, “изворотливость в труднейших обстоятельствах” (“вор должен прожить при любом приказе – на то он и вор” [5, с.191]), “гибкость поведения”, “скрытность”, “круговая недоверчивость”. І що дуже важливо та небезпечно – “для них нет ничего слишком” [6, с.366].

Полюбляють вони розповідати про минуле – “блатные в своих фантазиях и рассказах всегда должны быть героичнее, чем они есть” (О.Солженіцин).

У багатьох угрупованнях для їх членів організуються заняття силовими видами спорту (в основному східними єдиноборствами), вивчається поточне законодавство, причому нахил робиться на економічний блок законів.

Сьогодні ми можемо спостерігати наявність окремих елементів маргінальної субкультури в поведінці багатьох осіб, звичайно, в різних індивідів їх різна кількість і ступінь розвитку та небезпечності.²

Одним із головних джерел розвитку маргінальної субкультури є недосконалість і суперечливість законів. З цією проблемою пов'язана ціла група факторів, які сприяють розвитку субкультури і відповідно впливають на правову культуру.

Справді, закони переповнені так званими “мертвими нормами” – тобто положеннями, що не діють у реальній дійсності через слаборозвинені меха-

² Не можна ототожнювати рівень маргіналізації особи без постійного місця проживання (“бомжа”) та “злюдія в законі”.

нізми їх реалізації. Дійсно, написати ідеальну правову норму набагато легше, ніж втілити її в життя: моментально на шляху її реалізації виникнуть сотні перешкод (у тому числі й горезвісна маргінальна субкультура як наслідок і причина недосконалих законів) [7, с.98]. Недосконалість законодавства найбільше яскраво виявляється у сфері соціального захисту громадян.

Іншою великою проблемою, що викликає недовіру людей до законів, є боротьба всередині самої влади, точніше, боротьба між її гілками. Адміністрація Президента України, по суті, паралельно виконує обов'язки уряду.

На різних рівнях влади має місце створення органів під конкретні прізвища. Наслідком цього є недосконалість нашого державного апарату і всієї системи керування, головними жертвами яких є прості громадяни.

Поряд із фактичним ростом злочинності йде безупинний процес криміналізації (зведення в ранг злочину) усе нових і нових видів суспільно небезпечної поведінки. В результаті виходить, що закон, який криміналізує діяння, сам стає джерелом злочинності.

З іншого боку, процес інтенсифікації криміналізації нових діянь зв'язаний з її виборчим запізнюванням. Особливо тоді, коли зведення того чи іншого поведінки в ранг злочину небажано для визначеної частини правлячої політичної та економічної еліти.

З аналізу соціологічних даних стосовно виявлених правопорушень за останні кілька років висновок напрошується один, про який дуже вдало висловився Лунєєв: **“Система уголовной юстиции у нас главным образом нацелена на бедные, низшие, слабо адангированные, алкоголизованные, деградированные и маргинальные слои населения, совершающие традиционные уголовные деяния”** [8, с.106].

Така статистика при впровадженні у свідомість декларації “усі рівні перед законом і судом” багато століть майже всіх задовольняє: владу, еліту, правоохоронні органи, суди, в'язниці, кримінологів (які начебто відкрили істину) і більшість населення, крім тієї його частини, що “попалась”. Ця “вибіркова” статистика дає можливість абсолютній більшості людей, і особливо еліті, при будь-якій поведінці почувати себе порядними людьми (хоча корупційна й інша кримінальна “пов'язаність” останньої досягла апогею), оскільки, як ми знаємо, злочинець не той, хто зробив злодіяння, а той, хто попався.

А попадаються у першу чергу ті, хто зробив примітивне й очевидне діяння, хто не зміг замести свої сліди, хто не здатний кваліфіковано самозахиститись, хто не прикритий безпрецедентною депутатською, посадовою і спеціальною “ієрархічною” недоторканністю, хто погано розуміє презумпцію невинуватості, у кого немає основ блефувати, що його переслідують із політичних мотивів, у кого немає коштів на талановито-ціннічного адвоката, хто не може внести заставу і вийти на волю до суду для замітання слідів, хто не

може сфабрикувати чи добути необхідний компромат на своїх переслідувачів, хто не може просто відкупитися. Це люди соціально незахищені. Саме проти них і спрямована основна сила системи кримінальної юстиції, з багатьох причин направлена вибірково, як метод виживання правоохоронних органів. Коефіцієнт правопорушників, які належать до елітарних груп, не нижчий ніж коефіцієнт правопорушників із найнеблагополучних прошарків. Інше питання: кожен прошарок суспільства робить “свої” злочини.

Як зазначив міністр юстиції України Олександр Лавринович на засіданні Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення у м. Яремча, “засоби масової інформації мають неocenний вплив на суспільну свідомість” [9].

Засоби комунікації не тільки забезпечують людей інформацією, а й певною мірою керують їх поведінкою, впливають на почуття, розум, настрої. Критерії оцінки правової дійсності швидше подаються громадянам через них ніж через особисті враження останніх.

У віртуальному, що безупинно йде, кіно- і телесвіті, кримінального змісту картин ми бачимо те ж, що й у реальній злочинній дійсності, і дуже багатьом це цікаво. Популярність бандитських бойовиків стоїть на одному з перших місць.

Особливо це стосується бандитських серіалів. “Бригада”, “Бандитський Петербург”, “Бумер”... Страшно подумати, але діти вже не граються у космонавтів, лікарів, учителів. Вони хочуть бути Сашею Безим... Прислухайтесь до мелодій мобільних телефонів молоді – і ви почуєте що? Абсолютно вірно – відомі мелодії з цієї ж “Бригади”, “Бумера”. Це стосується і лексики, якою ми набираємося з цих фільмів.

Досить точно відображає стан речей на телебаченні стаття в “Урядовому кур'єрі” від 5.12.2002 р.: “Назви картин, начебто різні, та їхня тематика на диво бідна і одноманітна: хтось за кимось женеться, аби потім подошкульніше, “посмачніше” убити свою жертву. Складається враження, що фантазія творців фільмів повністю витрачається на пошук нових методів убивства людини. Особливо піддатна такому глибокому впливові молодь”.

Не остання роль у негативному впливі належить і пресі. За проведеними нами дослідженнями, газети загальнодержавного значення містять приблизно 13% інформації, насиченої насиллям, змальовуванням злочинів і способів їх скоєння, з них четверта частина описується детально. Виключно на такій інформації базуються деякі масові газети: “Мир кримінала”, “Кримінальна хроніка” і т.д., які користуються великим попитом. У цих газетах є навіть фото (в 40% статей) як самого процесу скоєння злочинів, так і їх результатів. Щодо місцевих газет, то в них рівень інформації, що має кримінальний зміст, значно менший і складася приблизно 5%.

Не останнє місце серед засобів комунікації належить Інтернету як шляху впливу на культуру взагалі і правову зокрема. Деякі його сторінки нагадують наочні посібники для злочинців-початківців і терористів.

Багато сучасних комп'ютерних ігор цього ефективно сприяють. Наведемо деякі описи сюжетів: “Нова захоплююча гра для тих, хто любить стріляти, кому подобається небезпека, смерть і запах крові” (“Killer”); “Мрія всіх маніяків” (“Postal 2”).

Не убезпечились від впливу елементів маргінальної субкультури посадові особи (в тому числі високопосадові) та депутати різних рівнів. Нерідко ми чуємо з високих трибун вирази кримінального жаргону.

Майже періодичними стають випадки рукоприкладства в стінах нашого парламенту. І роблять це люди, яких Конституція наділила недоторканістю (їм можна, а їм – ні).

Не секрет, що більшість вважає, ніби тільки в місцях позбавлення волі знаходяться корені кримінальної субкультури (це й не дивно, адже в період 1961-1985 рр. через систему ГУЛАГу пройшло більше 30 млн. людей!) [10]. Саме тут формуються система цінностей і неформальних норм у вигляді традицій і звичаїв, стереотипи поведінки, система заохочень і стягнень, міри покарання порушників, які властиві даній культурі.

Особливу небезпеку становлять наші колонії для неповнолітніх, які дуже часто в силу основних їх засад є завершальним університетом злочинності [11, с.79] у формуванні у підлітків злочинної свідомості (за змістом одного з татуювань, що робиться носіям кримінальної субкультури: “будь проклят тот от века и до века, кто тюрьмой решил исправить человека”).

На всю країну звучать пісні, що прославляють “блатну честь”, “романтику” злочинного способу життя, і, що цікаво, така “лірика” є популярною в багатьох верствах населення.

Мають місце також специфічні татуювання, нанесення на тіло яких характеризує внутрішній світ особи, її ставлення до моральних цінностей, інформує про злочинну “кваліфікацію”, кількість засуджень до позбавлення волі, про місце в неформальній субкультурній ієрархії. Деякі татуювання видають належність їх носія до певної касты злочинців.

Особливого значення набув кримінальний жаргон, який є відносно самостійною частиною маргінальної субкультури. За свідченням Олександра Солженіцина, “многие слова Архипелага вышли на просторы русского языка и захватили всю страну” [12, с.298].

Цей процес розвивається жвакими темпами, з’являються нові слова – жаргонізми. Істотну роль у ньому відіграють наявність і подальший розвиток жаргону молодіжних груп антисуспільної спрямованості як у місцях позбавлення волі, так і в суспільстві. “Короткий словник жаргонної лексики україн-

ської мови”, автором якого є Леся Ставицька (“гайка”, “галіміи”, “гадючник”, “затаритися”, “занивон”, “слідак”, “косар” і багато інших), – це жаргонізми, що існують як у маргінальній, так і в молодіжній субкультурі, і значення їх однакове.

Нині кримінальний жаргон став не тільки засобом спілкування злочинців, його вплив ми відчуваємо і у повсякденному житті.

Злочинність у нашому суспільстві – це і реальність сьогодення, і духовний стан людей. Страх стати жертвою злочинців укорінився у масовій свідомості, він змінює уявлення людей про самих себе, їх спосіб життя. Саме він, як твердять кримінологи, породжує умови для злочинності та правопорушень: безлюдні вулиці, атмосфера підозрілості, втрата довіри один до одного, до правоохоронних органів. Його формування є засобом впливу на свідомість людини, в тому числі і на елементи правової культури.

Наслідки дії вищеперелічених факторів усім відомі. Йде психологічний процес звикання населення до злочинності, в тім числі і до її відносно нових форм – організованої і корупційної. Особливо підвладна такому згубному впливу молодь. “Беспредел”, “братва”, “обцак”, “блатної”, “мусор”, “замочити”, “жити по поняттях”... Ці слова і фрази, які в наш час кожен розуміє без перекладу, прийшли в сучасну мову порівняно недавно, а ще півстоліття тому були відомі лише криміналітету і спеціалістам із маргінальної субкультури [13].

Мас місце наявності референтних маргінальних субкультурних груп, коли учасник звичайної соціальної групи обирає в якості своєї референтної групи, учасником якої він фактично не є, групу правопорушників і відповідно прагне втілювати в своїй поведінці оцінки і стандарти протиправного новодержання. В умовах жорсткої малорухомої соціальної структури прагнення підлітків із нижчих класів до заволодіння символами успіху при відсутності можливості досягнути цього законним шляхом часто веде до спалахів агресивної поведінки неповнолітніх. Вплив таких груп зростає із зменшенням впливу на особу сім’ї, школи тощо. В цих випадках “психологічний голод” (жадоба товариства, уваги, обміну думками, емоційними оцінками) задовольняється в разі включення в стихійну [14, с.50].

На жаль, мають місце часті випадки прокурорсько-міліцейського свавілля, про що в народі навіть функціонує вираз “мстговський беспредел”. Такі дії ще більше закріплюють недовіру до влади і держави.

Ядро інституціональної організовано-корупційної злочинності становлять злочинні співтовариства бюрократії, яка використовує для своєї мети державні і суспільні інститути. Ватажки “протягують” своїх людей або самі стають депутатами рад різних рівнів (напевно, і це також мав на увазі П.Симоненко, висловившись у парламенті: “З різних мотивів і різними шляхами ми прийшли у Верховну Раду” (15 травня 2002 року, засідання 3). Через підкуп,

шантаж та погрози вони впливають на владні структури, люблять прийняти вигідних їм рішень.

Усе це та багато іншого призводить до подальшого проникнення і повсякденне буття суспільства, свідомість людей певних елементів маргінальної субкультури (піддалися впливу маргінальної субкультури більшість осіб, зокрема, слово “сісти” асоціюється у багатьох з “ув’язненням”, а не у своєму прямому значенні; тому широко вживається “присісти”), сприяє руйнації здобутків багатовікового культурного розвитку, занепаду моралі, правовому нігілізму тощо.

1. Васильович Й. Правосвідомість та її вплив на менталітет українського народу // Право України – 1998. – №6. – С.108.
2. Лукашевич С. Кримінальна субкультура як один із факторів негативного впливу на засуджених // Вісник академії правових наук України. – 2001. – №1. – С.182.
3. Лебедев С.Я. Традиции и обычаи в системе криминологической детерминации (теоретические и методологические основы исследования) / Дис. д-ра юрид. наук. – М., 1995. – С.129
4. Солженицын А.И. Архипелаг ГУЛАГ // Малое собрание сочинений. – Т.6.
5. Шадамов В.Т. Шоковая терапия. Рассказы, очерки. – Хабаровск. Кн. изд-во, 1990. – С.191
6. Солженицын А.И. Архипелаг ГУЛАГ // Малое собрание сочинений. – Т.6. – С.366.
7. Осика І. Правовий нігілізм та правова культура // Право України. – 2001. – №7. – С.98
8. Лунеев В.В. Правовое регулирование общественных отношений – важный фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности // Государство и право – 2001. – №5. – С.106.
9. Урядовий Кур’єр від 7.11.2002.
10. Александров Ю.К. Очерки криминальной субкультуры. – М.: Права человека, 2002.
11. Савонюк Р. Соціолого-правове дослідження, або Думки засуджених // Право України. – 1999. – №1. – С.79.
12. Солженицын А.И. Архипелаг ГУЛАГ // Малое собрание сочинений. – Т.6. – С.298.
13. Александров Ю.К. Очерки криминальной субкультуры. – М.: Права человека, 2002.
14. Яковлев А.М. Социальная психология и противоправное поведение // Советское государство и право. – 1968. – №7. – С.50.

Секція 4. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДБОРУ НАРОДНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ ДЛЯ ПОТРЕБ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

С.О.Іваницький

Луганська академія внутрішніх справ МВС
імені 10-річчя незалежності України
Науковий керівник – *Ю.О.Гришин*

Передбачена Законом “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. та проектом КПК України перспектива запровадження народних засідателів на рівні місцевих судів (наразі вони функціонують тільки в загальних апеляційних судах), актуалізує питання вироблення науково обґрунтованого механізму їхнього відбору, адже планується істотне збільшення чисельності народних засідателів, що на фоні сьогоденних невирішених проблем суттєво ускладнить добір необхідної для здійснення судочинства кількості представників народу. Аналізуючи сучасні труднощі, суддя Апеляційного суду м. Києва В.Лясковська зазначає, що “забезпечення присутності народних засідателів у судових засіданнях стало проблемою номер один для службовців Феміди” [1, с.1]. Це й закономірно, оскільки існуюча з радянських часів процедура висування кандидатів на зборах громадян за місцем роботи чи проживання виявлялася паралізованою у нових економічних умовах, а поїтно створена й окреслена у Законі “Про судоустрій України” (далі – Законі) містить чимало недоліків і прогалин. Саме ці проблемні питання ми й проаналізуємо у даній роботі, акцентуючи увагу на організаційно-правових аспектах відбору представників народу під час формування списків народних засідателів.

До речі, на пострадянському просторі, зокрема у Росії, де народні засідателі донедавна діяли на рівні міськ/райсудів, значні проблеми виникали саме через пеналезнупу підготовку списків народних засідателів. Окрім “мертвих душ”, до списків потрапляли особи, які мали не зняту чи не погашену судимість, хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов’язків народного засідателя, невіддатні тощо [2, с.13; 3, с.47], що часто призводило до зриву судових засідань, порушень строків розгляду справ. В українській системі судочинства зазначені списки готуватимуться згідно з ч.3 ст.65 Закону, відповідно до якої “список народних засідателів затверджується відповідною місцевою радою за поданням голови місцевого суду. До списку включаються у кількості, зазначеній у поданні голови суду, громадяни, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція

даного суду, та відповідають вимогам статті 66 цього Закону і дали згоду бути народними засідателями” [4, с.11].

Аналіз розглядуваного положення показує, що поза увагою законодавці залишилися власне методологія добору народних засідателів, принципи формування списку засідателів, адже людей, які задовольняють їх вимогам, дуже багато (в межах списків виборців району). Вживання в Законі слова “включаються” за відсутності вказівки на спосіб відбору приводить нас до висновку, що єдиним засобом формування списків народних засідателів буде суб’єктивний розсуд членів комісії, що є підґрунтям для зловживань. Неважко уявити два можливих варіанти розвитку подій: 1. Шляхом “підкилимових” консультацій із “зацікавленими” судьями буде сформовано список засідателів із числа знайомих та інших “надійних” людей. 2. Список готуватиметься неупереджено шляхом попереднього опитування надто великої кількості потенційних кандидатів, як правило, з числа осіб, які оточують членів комісії з підготовки списків народних засідателів (за місцем роботи, проживання тощо).

Недопустимість першого варіанта, нераціональність та прогнозована нерепрезентативність другого спонукають шукати більш оптимальну методологію формування списків народних засідателів. До того ж, подібну редакцію Закону не можна визнати вдалою в контексті того, що країни з тривалою історією залучення представників народу до участі у здійсненні судочинства (США, Великобританія, Іспанія тощо) вже давно застосовують методи випадкового добору (випадкова вибірка), що виключають питання щодо можливої упередженості та необ’єктивності в ході цієї процедури, дозволяють швидко сформувати репрезентативний склад засідателів. Визнаючи переваги аналізованої методології, ми все ж таки можемо її прийняти в обмеженому вигляді, зважаючи на національну специфіку. Якщо у країнах розвинутої демократії соціальною основою суду присяжних та суду шеффенів виступає добропорядний середній клас, то у наших умовах він ще недостатньо сформований. Більшість населення складають громадяни, рівень доходів яких нижче від середнього [5, с.2], а отже, особи, що працюють (особливо у приватних структурах), як показав російський досвід застосування випадкової вибірки, всіляко намагатимуться ухилитися від виконання громадянського обов’язку. З позицій психології така поведінка є прогнозованою, адже якщо людина не може або не бажає займатися певною діяльністю, то очікувати від неї продуктивної праці не можна. В основі будь-якої діяльності лежить мотивація. Як справедливо зазначається у психологічній літературі, без мотиву діяльності не буває; немотивована діяльність – це діяльність із суб’єктивно й об’єктивно прихованим мотивом [6, с.407]. Мотиви бувають різними, наприклад, потреба приносити користь суспільству, отримання матеріальних благ, самоствердження й самореалізація [7, с.270] тощо, причому можливе їх поєд-

нання на основі домінуючого мотиву. Практичним вираженням зазначених положень психологічної теорії виступає досвід РФ, що засвідчив як пріоритетний мотив виконання функцій народного засідателя отримання матеріальної винагороди. Цьому відповідає і типовий склад засідателів: безробітні, домогосподарки, пенсіонери. Економічно ж активна частина населення, як зазначалося, зазвичай відмовляється виконувати суддівські обов’язки. За таких умов постає питання про доцільність застосування випадкової вибірки (що передбачає роботу з усіма відібраними кандидатами), якщо все одно значна частина (за підрахунками російських фахівців, від 30 % до 80 %) ухилиться від з’явлення до суду. Відзначаючи дискусійність питання, вважаємо, що обмежені організаційні та фінансові ресурси необхідно направити на роботу із особами, які зацікавлені виконувати обов’язки народних засідателів (мотиви можуть бути не тільки матеріальними). Знаходити людей, які бажають здійснювати правосуддя як народні засідателі, ми пропонуємо шляхом гласної процедури (наведене положення Закону, як зазначалося, не виключає можливості таємних маніпуляцій зі списками) – повідомлення у ЗМІ про потребу місцевого суду у народних засідателях із зазначенням вимог до них та інших суттєвих умов. Така форма роботи з потенційними кандидатами отримала розповсюдження у багатьох регіонах РФ, щодо українських умов можемо запропонувати як один із варіантів подібного роду оголошень таке:

УВАГА! Шаповні жителі N-го району (міста)!

Комісія з підготовки списків народних засідателів N-ї районної ради запрошує усіх бажаючих, які досягли 25-річного віку та постійно проживають на території N-го району, взяти участь у формуванні списку народних засідателів N-го місцевого суду на непрофесійній основі. Якщо Вам не байдужі долі ваших співвітчизників і Ви можете присвятити час виконанню почесного громадянського обов’язку участі у здійсненні судочинства як народний засідатель, отримавши за це грошову винагороду, звертайтеся до нас.

Повідомляємо, що відповідно до ч 2 ст 66 Закону України “Про судочупність України” не підлягають включенню до списків народних засідателів громадяни:

- 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;*
- 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов’язків народного засідателя;*
- 3) щодо яких провадиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи або які мають не згаслу чи не погашену судимість;*
- 4) депутати всіх рівнів, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, державні службовці апарату судів, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, адвокати, нотаріуси.*

Звертається за адресою

Додаткова інформація за тел.

E-mail

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА І ЗАХИСНИКА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОГО СЛІДСТВА

Р.В.Абрам'юк

Прикарпатський університет ім.Василя Стефаника
Науковий керівник – *В.В.Коцинець*

Звичайно, виникає запитання, як діяти у випадках, коли заяв про включення до списку народних засідателів надійде більше від потреби або їх буде недостатньо. За таких умов, на нашу думку, і можливе застосування випадкової вибірки, що матиме факультативний характер. У першій з описаних ситуацій випадкову вибірку потрібної кількості засідателів слід проводити після перевірки всіх кандидатів на предмет відповідності вимогам ст.66 Закону, у другій – після виявлення нестачі кандидатів.

Інформувати населення доцільно не тільки через ЗМІ (не всі мають доступ), а й шляхом направлення листів (аналогічних оголошенням) директорам підприємств, установ; недержавним організаціям правозахисної спрямованості. Щоправда, деякі керівники можуть їх свідомо не оприлюднювати через небажання відволікати своїх підлеглих від виконання трудових обов'язків, тому поряд із цим можливе розміщення оголошень у інших доступних для широкого ознайомлення місцях тощо. На відміну від чинної редакції ст.65 Закону, комплекс запропонованих заходів дозволить більш прозоро та ефективно формувати списки народних засідателів.

Таким чином, нами у загальному вигляді представлено авторське бачення оптимального механізму формування списків народних засідателів, відзначаючи дискусійність багатьох питань, що розглядалися, ми готові сприйняти та врахувати критичні зауваження на свою адресу, тим більше, що проблемні ситуації у цій сфері виникають складні й суперечливі, і не тільки юридичного характеру, що й підкреслює актуальність подальших наукових розвідок у даному напрямку.

1. Лобода О. Проблемы уголовного судопроизводства // Юридическая практика. – 2003. – №9
2. Колоколов Н. А., Горевой Е. Сила суда – в его демократизации. Активное участие народа в отправлении правосудия – важнейшая составляющая гражданского общества // Российский судья. – 2001 – №4.
3. Бозров В. “Удар милосердия” по институту народных заседателей // Российская юстиция. – 2002 – №9.
4. Голос України. – 2002. – №51.
5. Дві третини українців за межею бідності // Закон і Бізнес. – 2004. – №13.
6. Психологія / За ред. Ю.Л.Трофімова. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 2001.
7. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2000

Судова реформа, яка відбувається в Україні, потребує удосконалення не тільки процесуальної діяльності суду взагалі, але й психологічної діяльності окремих учасників судового процесу (прокурора і захисника) зокрема. Тому, що прокурор і захисник є такими учасниками судового слідства, від психологічної і професійної діяльності яких залежать не тільки встановлення істини і вирішення справи по суті, але і долі людей.

Дослідженням деяких аспектів даного питання займалися такі вчені: Я.С.Аврах, В.В.Бель, В.Л.Васильєв, А.В.Дулов, А.Ф.Коні, В.О.Коновалова, М.В.Костицький, Т.Б.Челжемов, Г.Г.Шиханцов, В.І.Ярошенко та ін.

Більша частина праць, у яких досліджується проблема психологічної діяльності прокурора і захисника, висвітлена недостатньо і не завжди відповідає сучасним вимогам їх практичної діяльності.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз психології професійної діяльності прокурора і захисника, визначення психологічних чинників їх позицій по конкретній кримінальній справі для забезпечення законності та справедливості судочинства.

Кваліфікуючи злочин, прокурор і захисник повинні розкрити зміст відповідної статті Кримінального кодексу, обґрунтувати правильність її застосування, розкрити об'єктивні і суб'єктивні сторони відповідного складу злочину. Розкриваючи мету і мотив злочину, вони мають проявити і психологічну срудичію. Майстром психологічного аналізу вони зобов'язані показати себе під час аналізу особистих особливостей підсудного і потерпілого. При призначенні покарання також потрібно врахувати особисті особливості підсудного. Характеризуючи особу підсудного, прокурор характеризує і свою особу, своє відношення до людей, розуміння їх проблем, ставлення до їх горя. А.Ф.Коні вказав: “Пройтись за рахунок підсудного, без сумніву, деколи буває споклииво, особливо в тих випадках, коли прокурор глибоко переконаний в його винності і обурений його вчинком ... Але цій спокусі піддаватися не треба”. Якщо підсудний не визнає свою вину, то обов'язок прокурора і захисника детально розглянути докази, які приводить підсудний, зіставити їх з іншими неспростованими доказами. У своїй практичній діяльності для досягнення успіху прокурор і захисник повинні володіти певними особистісними якостями, в тому числі і мисленням [5, с.129].

Мислення, яке розкриває причини будь-яких явищ, називається причинно-наслідковим. Саме такий характер носить мислення прокурора і захисника, оскільки основним змістом їх розумової роботи є виведення наслідку. Наслідкове мислення потребує гармонійного сполучення аналізу і синтезу. Висока чутливість, тонкість розпізнавання правди і брехні, істини і помилки слугують запорукою передбачуваності прокурора і захисника, умовою передбачення подальшого перебігу подій і поведінки учасників судового слідства в конкретній справі [7, с.24].

Зазначені особливості мислення передбачають наявність у прокурора і захисника таких якостей розуму:

1) глибина – здатність проникнути за поверхню видимого, сутність фактів, зрозуміти сенс того, що діється, передбачити прямі і побічні результати явищ і проступків;

2) широта – вміння охопити широке коло питань і фактів, застосовуючи знання з різних галузей науки і практики;

3) мобільність – здатність до продуктивності мислення, мобілізації, використання знань у важких умовах, критичній ситуації;

4) швидкість – уміння вирішувати завдання в мінімальний термін, прискорено оцінювати обстановку і вживати необхідні заходи;

5) самостійність – здатність до постановки мети і завдання, вміння знаходити їх рішення і шляхи їх досягнення без сторонньої допомоги;

6) цілеспрямованість – вольова спрямованість мислення на вирішення певного завдання, здатність довгий час утримувати його у свідомості і організовано, по чергово, планомірно думати над його вирішенням;

7) критичність – уміння зважувати повідомлення, факти, припущення, відшукуючи помилки і перекручення, розкриваючи причини їх виникнення;

8) гнучкість – уміння підійти до явища з різних точок зору, встановлювати залежність і зв'язки в порядку, протилежному тому, який вже був засвоєний, варіювати способами дії, перебуваючи своєю діяльністю і змінювати прийняті рішення відповідно до нової обстановки [3, с.162-163].

Прокурор і захисник повинні бути наділені неабиякими вольовими якостями. Їх професійна діяльність потребує великої особистої ініціативи, цілеспрямованості, впертості, добрих організаторських здібностей.

Комунікативна і засвідчувальна сторони діяльності прокурора і захисника пов'язані з використанням мови в її основних формах – усній і письмовій. Вміння донести свої думки для прокурора і захисника так само важливе, як уміння мислити, а вміння слухати не менш важливе, ніж уміння говорити.

Як державний обвинувач, виступаючий в суді, прокурор обвинувачує від імені держави, представляючи собою, таким чином, величезну соціальну більшість. А це потребує від нього ретельного аналізу доказів по справі,

об'єктивних висновків у результаті цього аналізу і вміння висловлювати свої висновки справедливою мовою, зрозумілими для народу, від імені якого прокурор проголошує промову [7, с.23-24].

За допомогою захисника підсудний має можливість більш повно використовувати належні йому процесуальні права. Захисник не має права спричинити шкоду своєму підзахисному. Але він, як може здатися на перший погляд, не замінює підсудного, а займає самостійне процесуальне становище. Він не зв'язаний повністю з волею і позицією свого підзахисного, самостійно визначає напрям і тактику захисту і виступає на суді від свого імені. Але захисник і підзахисний погоджують свою позицію. В психологічному плані між ними виникають довірливі відносини, відносини позиційної солідарності.

Необхідна майстерність вимагається від прокурора і захисника під час допиту підсудного, потерпілого, свідка. Саме під час цієї судово-слідчої дії в них і виявляється в повній мірі така психологічна особливість, як комунікативність. Питання мають носити цілеспрямований характер, тобто повинні нести в собі певну мету. І цією метою, передусім, має бути підтвердження і встановлення нових фактів у справі, що в подальшому може допомогти у постановленні законного, справедливого і обґрунтованого рішення у справі. Важливе значення має і така психологічна особливість прокурора та захисника, як їх уважність. Це вже в більшій мірі стосується проведення під час судового слідства таких судово-слідчих дій, як огляд місця події і пред'явлення для впізнання. Помітивши якусь важливу обставину (під час проведення цих дій), прокурор чи захисник, навіть якщо це не буде помічено іншими учасниками судового засідання, повинен вказати на це і виконати свій обов'язок, який покладений на нього законом [10, с.19].

Діяльність захисника в більшості випадків залежить від умілого встановлення психологічних контактів із людьми, від правильного підходу до підзахисного як до особистості, від взаємодії його із судом, прокурором та іншими учасниками судового процесу. Велике значення для цього має організаторська діяльність захисника: складання плану при підготовці для участі в процесі, втілення методів і прийомів, вироблених практикою і професійними навиками. Це дає йому можливість правильно орієнтуватися в різних ситуаціях, по можливості своєчасно усувати непорозуміння і неточності, вносити поправки при виявленні нових обставин. Тільки вивчивши, проаналізувавши і зробивши висновки про особу підзахисного, логічно продумавши свою лінію захисту, захисник може досягнути позитивних результатів під час судового слідства. Правильний і кваліфікований захист є гарантією того, що жоден невинуватий не буде засуджений [2, с.253].

Успіх діяльності захисника також залежить від уміння знаходити і активно використовувати серед великої кількості доказів такі, які б виправдо-

ували його підзахисного або пом'якшували вину. Для цього потрібен пошук, творче мислення, чітка орієнтація в обставинах справи. Тут для захисника дуже важлива самостійність, принциповість, вміння протистояти іншим учасникам процесу, вольові якості, наполегливість і рішучість. Беручи участь у вирішенні питань правосуддя, оцінюючи вчинки і дії людей, розкриваючи їх психологічний зміст, захисник повинен мати на це моральне право. Йому потрібно мати свою думку, не піддаватися навіюваності, вміти відстоювати власні переконання і позицію.

Уміння бачити у людині, яка скоїла злочин, позитивні риси, планувати її майбутнє складає соціальний аспект діяльності захисника і прокурора. Крім соціального аспекту, присутні також реконструктивний і комунікативний аспекти. Під час реконструктивної діяльності в них реалізуються такі якості, як пам'ять, аналітичне і синтетичне мислення, уявлення. В комунікативній діяльності захисника виділяються два аспекти: 1) психологічний контакт із підзахисним; 2) психологічний контакт із складом суду та іншими учасниками судового слідства [4, с.343].

Серед взаємовідносин, які складаються між суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, значне зацікавлення представляють відносини між захисником і прокурором. В основі цих відносин лежить те, що при різних процесуальних функціях захисник і прокурор служать одній суспільній справі – дотримують здійснення правосуддя, встановлення істини в справі. Тому, незважаючи на протилежні позиції, між ними можливі і нормальні ділові відносини.

Розходження в позиціях між захисником і прокурором по конкретній кримінальній справі – це виключне, а не обов'язкове явище, обумовлене різними процесуальними функціями, які вони виконують. Причому взаємовідносини між ними будуються на чіткому виконанні покладених на кожного з них прав і обов'язків, на розумінні завдань суду [12, с.243].

Як зазначає Я.С.Аврах: “Діяльність прокурора і захисника завжди пов'язана з творчим застосуванням правових норм. Останні ж мають психологічну основу, регулюють відносини людей, конфлікти між ними. Тому як прокурор, так і захисник повинні детально розібратися в складних перипетіях людських доль, не допускаючи професійного звикання і пов'язаної з ним душевної черствості [1, с.78].

Участь у судовому слідстві вимагає від прокурора і захисника високої культури, взаємоповаги, чесного відношення до доказів, професійної тактики під час допиту. Професійна тактика передбачає вміння швидко встановити правильні взаємовідносини з учасниками судового слідства, що в свою чергу сприяє виконанню завдань правосуддя [7, с.56].

Окремі прояви нетактичної поведінки з боку прокурора не повинні бути основою для відповідної грубості захисника. Останній має реагувати

тільки в рамках наданих йому прав, дотримуватись спокою і витримки. Але не можна бути пасивним, не відповідати на безтактність із боку прокурора. Це не сумісне з честю і гідністю захисника, з одного боку, і підриває повагу не тільки до даного захисника, але і до всієї адвокатури в цілому – з іншого. Звичайно, вимагаючи коректного і тактичного ставлення до себе, захисник сам повинен вести себе відповідально по відношенню не тільки до прокурора, але і до суду взагалі. Недопустимо, коли захисник вступає у спір із прокурором, проявляючи при цьому надмірний тон, обурливість, які переходять у грубість [6, с.92].

Отже, і прокурор, і захисник стурбовані не тільки тим, щоб відповідно до закону розглянути і вирішити певну справу, але і максимально використувати судове слідство. Використання цієї стадії судового розгляду необхідне для того, щоб в подальшому встановити істину по цій самій справі, а також, щоб використати її для попередження злочинів і інших порушень законності. Це характеризує професійну спрямованість особистості прокурора, захисника, що виражається в прагненні до торжества справедливості.

Прокурор і захисник постійно знаходяться в центрі уваги всіх учасників судового процесу. Тому кожному з них повинні бути властиві такі соціальні явища, як професіоналізм, чесність, принциповість, професійна етика, гуманність та ін. Оскільки праця цих осіб пов'язана із здійсненням особливих владних повноважень і з правом і обов'язком застосовувати законну владу від імені держави, то в них повинно бути розвинуте професійне почуття підвищеної відповідальності за наслідки своїх дій.

- 1 Аврах Я.С. Юридическая психология – М. 1996 – 251 с
- 2 Бель В.В. Юридична психологія – Львів: Новий Світ, 2000. К. Каравела, 2002. – 376 с
- 3 Васильев В.Л. Юридическая психология – СПб: Питер, 2000. – 624 с
- 4 Дулов А.В. Судебная психология. – Минск: Высшая школа, 1970 – 392 с
- 5 Кони А.Ф. Собранные сочинения. – Т.4. – М., 1967 – 525 с
- 6 Коновалова В.О. Правова психологія – Х.: Основа, 1996 – 183 с
- 7 Кошницький М.В. Використання спеціальних психологічних знань в кримінальному процесі. – К.: 1990 – 87 с
- 8 Чеджемов Т.Б. Психологические особенности судебного следствия – М.: 1970 – 34 с
- 9 Шиханцов Е.Г. Юридическая психология. – М.: Зерцало, 1998. – 352 с
- 10 Ярошенко В.І. Психологічні особливості судового слідства при розгляді кримінальних справ – К.: Знання, 1997 – 25 с

ЗНАЧЕННЯ ВЕРСІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

О.Б. Михайлюк

Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
Науковий керівник – *В.В. Коцинець*

Відповідно до норм чинного кримінально-процесуального законодавства України завдання досудового слідства полягає у викритті осіб, винних у вчиненні злочинів шляхом збирання й перевірки доказів, що здійснюється з метою визначення предмета судового розгляду. З огляду на це зазначене слідство – це виявлення, розгляд, перевірка й оцінка фактичних даних, що мають значення доказів у кримінальній справі та відіграють роль засобу встановлення обставин останньої [7, с.100].

Уся діяльність слідчого щодо виявлення обставин, які підлягають встановленню, носить пізнавальний характер і здійснюється відповідно до кримінально-процесуальних норм, що забезпечують отримання надійних і об'єктивних доказів.

Особливістю пізнання при розслідуванні злочинів є те, що воно спрямоване в минуле, носить ретроспективний характер, хоча ряд матеріальних об'єктів і слідів, а також наслідків злочину доступний для безпосереднього сприйняття події злочину слідчим і судом. На початку розслідування, а іноді і значно пізніше слідчому, якому доручена справа, ще не відомі обсяг і зміст роботи по конкретній справі [5, с.425].

Розслідування – процес пізнавальний, один із різновидів пізнання об'єктивної дійсності. На початковому етапі розслідування слідчий найчастіше володіє лише ймовірними знаннями, припущеннями про злочин і особу, яка його вчинила.

Для того, щоб отримати докази по справі, необхідно пояснити їх походження та існування, наявність або відсутність події і фактів, які мають значення для справи.

Пізнання, яке здійснюється в кожній галузі людської діяльності, має за мету встановлення істини або таке до неї наближення, яке дозволяє накопичити дані, що обумовлюють реальність поставленої мети. В юридичній діяльності в процесі розслідування злочину пошук істини пов'язаний з установленою законом формою, яка має називатись доказуванням. У розпорядженні слідчого значення мають тільки деякі сліди і свідчення, аналізуючи які він повинен відтворити картину події у всій її складності.

Змістом пізнання при розслідуванні злочинів є розумова діяльність, яка підпорядкована загальним законам мислення [4, с.17].

Однією з форм пізнання невідомого є гіпотеза. В якості гіпотезою називають припущення про факт, який безпосередньо не спостерігається або про

передбачуваний закономірний порядок, який безпосередньо не спостерігається і пояснює відому з досвіду сукупність явищ [8, с.211].

Криміналістична версія є специфічним різновидом наукової гіпотези.

Дослідження природи версій в кримінально-процесуальній діяльності призвело до створення вчення про версії в системі криміналістичних знань. Заслуга в розробці цього вчення належить Р.С.Белкіну, А.М.Васильєву, І.М.Лузгіну, Г.М.Александрову та іншим.

Зокрема Р.С.Белкін визначає криміналістичну версію як обґрунтоване припущення відносно окремого факту або групи фактів, які мають або можуть мати значення для справи, вказують на наявність і пояснюють походження цих фактів, їх зв'язок між собою та зміст і служать меті об'єктивної істини [2, с.371-372].

На думку Т.А.Сєдової, криміналістичну версію можна визначити як побудоване на логічних законах, основане на фактичних даних припущення про подію злочину в цілому, про окремі його обставини, які мають значення для встановлення істини у справі і підлягають перевірці [5, с.425-428].

На початку розслідування перед слідчим виникає завдання з багатьма невідомими. Щоб вирішити його і пояснити досліджувану подію та її окремі обставини, слідчий застосовує такий прийом, як побудова версій.

Версія не що інше як одне з можливих пояснень розслідуваної події в цілому або окремих її обставин. Вона будується на основі тих даних, якими володіє слідчий, а оскільки їх недостатньо, щоб з повнотою і достовірністю встановити обставини, що його цікавлять, і допускається декілька припущень, то завжди висувається декілька версій. Всі вони виступають судженнями, які можуть бути або неправдивими, або істинними.

Побудова кримінальних версій в процесі розслідування злочину може здійснюватися в будь-який його момент.

Основою для побудови версій є фактичні дані, отримані процесуальним шляхом при проведенні слідчих дій, витребуванні різноманітних документів у посадових осіб і громадян.

Підставою для версійного мислення слідчого завжди є недостатність або суперечливий характер наявної інформації по розслідуваній справі.

Висунуті версії повинні бути перевірені. Складний розумовий процес висунення слідчих версій і їх перевірка складаються з трьох основних етапів. Перший етап – збирання фактичного матеріалу, його логічний аналіз і оцінка. Другий етап – визнання і формулювання слідчих версій, включаючи висунення і формулювання припущень, що складають основу цих слідчих версій. Третій етап – виведення наслідків, які повинні існувати у випадку істинності окремих слідчих версій, і перевірка існування цих наслідків [9, с.75].

Суть перевірки версій шляхом виведення наслідків полягає в тому, що якщо побудована версія відповідає дійсності, то крім даних, які послужили ос-

новою для висунення, вона повинна підтвердитися і іншими обставинами – наслідками [6, с.42-44].

Версії класифікують за сукупністю вихідних даних на загальні і конкретні. За суб'єктами, які висувають версії, вони поділяються на розшукові, слідчі, експертні, судові. За ступенем визначеності версії поділяють на типові і конкретні [1, с.372].

Слідча версія – це обґрунтоване припущення слідчого про обставини, які мають значення для справи, яке правдоподібно пояснює встановлені факти [3, с.18].

Висунення версій – необхідна частина організації діяльності щодо встановлення істини. Робота слідчого по розслідуванню кримінальної справи, як і будь-яка інша діяльність, складається з комплексу різноманітних трудових операцій, вона повинна плануватися.

Планування полягає в такій організації досудового слідства, яка забезпечує швидке і повне розкриття злочину. Вихідним положенням планування виступає побудова слідчих версій і з метою перевірки кожної з них – визначення кола обставин, які підлягають встановленню.

Після того, як побудовані можливі в кожному конкретному випадку слідчі версії, починається планування слідства. Воно виявляється у:

- визначенні тих слідчих дій, які потрібно провести для встановлення суттєвих обставин відповідно до тієї чи іншої слідчої версії;
- визначенні змісту, об'єму тих слідчих дій, які потрібно провести;
- встановленні послідовності проведення слідчих дій;
- визначенні часу проведення слідчої дії;
- виборі місця проведення слідчих дій;
- визначенні кола учасників тієї чи іншої слідчої дії;
- виборі тих науково-технічних засобів, які треба застосувати при проведенні даної слідчої дії або які можуть бути застосовані;
- визначенні тих документів, а також предметів, які необхідно вимагати від посадових осіб, окремих громадян;
- визначенні завдань оперативно-розшукового апарату міліції.

Грамотне планування розслідування по складних кримінальних справах на основі повного відпрацювання слідчих версій є однією з найважливіших умов встановлення об'єктивної істини.

Версії – це не тільки розумова діяльність, але й теоретична основа для виконання конкретних функцій. Версії виконують ряд функцій, а саме: аналітичну, пізнавальну, прогностичну, організаційну.

Формування слідчих версій – однієї чи декількох – утворюють вектор, який визначає шлях розслідування. Уже на початковій стадії визначення таких напрямків, у ході їх перевірки окремі версії відпадають як недостатньо обґрун-

товані, інші набирають більшого значення, бо починають підтверджуватися в ході перевірки. На стадії, де має місце підтвердження версій, і починається визначення напрямку розслідування, який знаходить свій розвиток в його плануванні.

Таким чином, слідча версія складає основу планування розслідування. Версія визначає напрямок, встановлює коло обставин, які підлягають доказуванню, намічає комплекс і послідовність слідчих дій і тактичних операцій, необхідних для забезпечення оптимального розслідування.

Планування передбачає розумове визначення найбільш оптимальних дій стосовно версій розслідування, вибір їх послідовності, яка відповідає логіці розслідування і прогнозування результатів їх здійснення.

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – М., 1977. – Т.3.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – М., 1977. – Т.11.
3. Коновалова В.Е. Версия, концепция и функции в судопроизводстве. – Х., 2000. – 176 с.
4. Криминалистика: Учебник / Под ред. Т.А.Седовой, А.А.Жеархануло. – СПб., 2001. – 624 с.
5. Криминалистика / Под ред. Н.П.Яблокова, В.Я.Колдина. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 464 с.
6. Кубрак П., Микулін В., Павлючук О., Садченко О. Пізнавальна сутність версій та принципи планування розслідування злочинів // Право України. – 2001. – №8. – С.100-102.
7. Логика. – М., 1956.
8. Пешак Я.П. Следственные версии. – М., 1976.
9. Франкин Л.Д. Построение и проверка следственных версий / Автореф. канд. дис. – М., 1972.

ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СТАДІЇ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

О.О.Овдійчук

Прикарпатський університет ім. В.Стефаника

Порушення кримінальної справи є початковою обов'язковою стадією кримінального процесу. У цій стадії повноважні державні органи та посадові особи, отримавши відомості про вчинення злочину, встановлюють наявність або відсутність підстав для провадження у кримінальній справі і вирішують питання про порушення кримінальної справи або відмову у її порушенні. Значення даної стадії полягає в тому, що вона служить правовою основою та початковим моментом судочинства у кожній кримінальній справі і, відповідно, являє собою певну межу, яка відділяє суспільство від кримінально-процесуального примусу, котрий у будь-якому випадку притаманний цьому виду державної діяльності.

Прокурор, слідчий, орган дізнання та суддя, вирішуючи питання про порушення кримінальної справи або відмову у її порушенні, повинні чітко

дотримуватися вимог чинного кримінально-процесуального законодавства України. Проте останнє стосовно стадії порушення кримінальної справи містить цілу низку норм, які потребують змін та доопрацювань. Залишення законодавцем їх поза увагою призводить до виникнення суттєвих проблем, з якими стикаються правоохоронці у практичній діяльності.

Розгляду окремих практичних проблем стадії порушення кримінальної справи були присвячені праці Р.С.Белкіна, Б.М.Комаринця, І.І.Мартинювича, Д.Я.Мірського, А.Р.Михайленка, Є.М.Светлакова, С.П.Серебрової, Ю.Д.Федорова та ін. Однак ряд практичних питань залишився поза увагою науковців.

Так, ч.2 ст.97 Кримінально-процесуального кодексу України встановлює, що прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов'язані не пізніше 3-денного строку у випадку надходження заяви чи повідомлення про злочин прийняти рішення про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи чи направити заяву або повідомлення за належністю. Разом із тим, Кримінально-процесуальний кодекс України надає прокурору, слідчому або органу дізнання право в строк не більше десяти днів перевірити заяву або повідомлення про злочин шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів (ч.4 ст.97), а також шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності (ч.5 ст.97) [2]. Проте зазначений десятиденний строк дослідчої перевірки досить часто порушується, що призводить до затягування вирішення питання про порушення кримінальної справи або відмову у її порушенні. За цей час докази злочинного діяння можуть втрачатися або знищитися, а свідки та потерпілі можуть по кілька разів викликатися для дачі показань.

Тому процесуальний строк дослідчої перевірки, визначений ч.4 ст.97 Кримінально-процесуального кодексу України, повинен бути скорочений до триденного з можливістю його продовження слідчим чи органом дізнання за погодженням із прокурором до десятиденного у випадку складності справи. Це забезпечило б своєчасність порушення кримінальних справ, сприяло б оперативному збиранню, фіксації та збереженню доказів.

Певні проблеми виникають також у зв'язку з отриманням заяв або повідомлень про злочини як приводів до порушення кримінальної справи. Відповідно до ч.1 ст.95 Кримінально-процесуального кодексу України вони можуть бути як усними, так і письмовими. Усні заяви заносяться до протоколу, який підписують заявник і посадова особа, що прийняла заяву [2]. Письмова ж заява викладається і підписується лише заявником. Крім того, кримінально-процесуальний закон передбачає ще й скарги у справах приватного обвинувачення, які повинні відповідати вимогам, встановленим щодо обвинувального висновку [2]. Отже, лише щодо письмових заяв про вчинений злочин не передбачається жодних вимог. Така прогалина в чинному кримінально-процесуаль-

ному законодавстві призводить до подачі письмових заяв із суттєвими суперечностями щодо обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння, до обвинувачення у скоєнні злочинних діянь осіб, у діях яких відсутній склад злочину, що встановлюється внаслідок проведення дослідчої перевірки. Зміст письмових заяв про злочини дуже часто нелогічний, непослідовний, незрозумілий. Усе це зумовлює необхідність додаткового допиту особи, яка подала письмову заяву. Таким чином, з метою усунення вказаних негативних тенденцій необхідно передбачити у Кримінально-процесуальному кодексі України вимоги до письмової заяви про злочин. Зокрема, до таких вимог можна віднести необхідність зазначити: 1) місце та час вчиненого суспільно небезпечного діяння; 2) спосіб вчиненого злочину; 3) звідки особі стало відомо про вчинений злочин; 4) наслідки і мотиви вчиненого злочину, якщо їй відомо про такі; 5) наявні у неї відомості про особу злочинця, його місце знаходження на даний час; 6) відомості про осіб, які можуть підтвердити обставини злочину; 7) наявні в особи докази щодо вчиненого злочину; 8) наявні відомості щодо особи потерпілого.

Отже, виклад зазначених відомостей дозволить органам дізнання, слідчому, прокурору окреслити коло осіб, в яких необхідно відібрати показання, визначити першочергові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи без додаткового опитування особи заявника що сприятиме швидкому розкриттю злочину.

Крім того, на практиці досить часто трапляються випадки, коли органи дізнання та слідчі вимагають від заявників надання певних документів, які б підтверджували достовірність викладених ними фактів. Такі вимоги в більшості випадків пред'являються до суб'єктів підприємницької діяльності [4, с.209]. Проте Кримінально-процесуальний кодекс України зазначених вимог не містить, а відповідно такі дії службових осіб є незаконними. Отже, орган дізнання, слідчий чи прокурор зобов'язані приймати та розглядати будь-які заяви та повідомлення про злочини. Витребування необхідних документів здійснюється лише після прийняття заяви про злочин особою, яка здійснює так звану дослідчу перевірку.

Однією з негативних тенденцій, яка спостерігається в роботі органів дізнання, слідчих, прокурорів, є порушення кримінальних справ у будь-якому випадку надзвичайної ситуації (пожежі, внаслідок якої загинули люди; вибуху невідомого походження; обвалу житлового будинку тощо). Кримінальні справи при цьому порушуються навіть тоді, коли немає ознак конкретного складу злочину. Все це призводить до втрати працівниками органів дізнання, слідчими часу, витрат матеріального характеру у зв'язку з проведенням оперативно-розшукових заходів і слідчих дій. Це при тому, що в більшості випадків такі кримінальні справи закриваються за відсутністю події злочину. Тому дані кримінальні справи повинні порушуватися лише після проведення спеціалістами

необхідних досліджень, експертиз, у висновках яких вказувалися б причини їх виникнення. При цьому підставами до порушення кримінальних справ повинні стати ті причини, які дозволяють обґрунтовано припустити їх кримінальний характер.

Уже сьогодні потребує свого вирішення проблема розширення кола слідчих дій, які можуть проводитися до порушення кримінальної справи. Так, ч.2 ст.190 Кримінально-процесуального кодексу України до порушення кримінальної справи дозволяє проводити лише огляд місця події [2]. Питання про необхідність розширення переліку слідчих дій, які можуть проводитися до порушення кримінальної справи, в юридичній літературі піднімалося неодноразово. Б.М.Комаринець, С.М.Светлаков, Ю.Д.Федоров пропонували ряд експертиз (автотехнічні, автодорожні, пожежнотехнічні) проводити прямо на місці події і лише в необхідних випадках закінчувати їх в лабораторії експерта. А.І.Васильєв, С.А.Альперт, В.А.Стремовський вважали за потрібне внести в перелік таких слідчих дій освідчення потерпілого. Д.Я.Мірський пропонував включити до цього переліку призначення та проведення експертиз. І.І.Мартинюк пропонував допустити у невідкладних випадках проводити обшуки, накладення арешту на майно та експертизи [5, с.302-303].

На відміну від Кримінально-процесуального кодексу України, Кримінально-процесуальний кодекс Російської Федерації дозволяє здійснювати до порушення кримінальної справи не лише огляд місця події, а й освідчення та призначення судових експертиз. Хоча в Україні призначення судових експертиз дозволяється лише після порушення кримінальної справи, на практиці при зверненні громадян до органів дізнання та слідства із заявою про нанесення тілесних ушкоджень працівники зазначених органів при прийнятті такої заяви та її реєстрації дають направлення на судово-медичну експертизу. До порушення кримінальної справи проводиться і така слідча дія, як пред'явлення трупа для впізнання на місці події свідкам, мешканцям навколишніх будинків.

Крім того, до переліку слідчих дій, які проводяться до порушення кримінальної справи, необхідно також включити допити свідків та потерпілих. Адже слідчому після порушення кримінальної справи доводиться знову викликати опитаних осіб і складати нові протоколи з ідентичними до отриманих під час дослідчої перевірки показаннями. Все це є причиною невиправданих втрат робочого часу як слідчими, так і громадянами, які викликаються для дачі показань. Тому якщо особа, допитана до порушення кримінальної справи, підтримує свої попередні показання і слідчий не бачить необхідності викликати її для додаткового допиту, то показання, дані під час дослідчої перевірки, необхідно визнати доказами по справі.

Отже, внесення до переліку слідчих дій, які можуть проводитися до порушення кримінальної справи, ще й призначення та проведення експертиз,

пред'явлення для впізнання трупа, проведення допиту дозволить скоротити втрати робочого часу працівниками органів досудового слідства на написання інколи "непотрібних" для доказування паперів та більш оперативно і ефективно розкривати злочини.

При цьому можливість зловживання правом проводити слідчі дії до порушення кримінальної справи, а також можливість затягування з порушенням кримінальної справи може бути виключена шляхом встановлення строків проведення слідчих дій до порушення кримінальної справи. Такими строками можуть бути строки, які встановлені законодавством для перевірки заяв і повідомлень про злочини. В разі їх порушення отримані докази повинні визнаватися як такі, що не мають юридичної сили.

Ще одна проблема обумовлена потребою здійснення особою належного захисту своїх прав із моменту початку вжиття щодо неї будь-яких кримінально-процесуальних дій. Кримінально-процесуальний кодекс України передбачає, що допомога захисника надається лише обвинуваченому (з моменту пред'явлення йому обвинувачення) і підозрюваному (з моменту оголошення йому протоколу затримання чи постанови про застосування до нього запобіжного заходу у вигляді взяття під варту) [2]. На практиці після затримання особи проходить немало часу, поки складеться протокол затримання. При цьому з такою особою органом дізнання або слідчим може проводитися ряд слідчих дій – пред'явлення для впізнання, допит як свідка, очна ставка тощо, хоча протягом цього часу особа фактично позбавлена права на захист. З цього приводу було висловлено дві думки щодо внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: допустити захисника з моменту порушення кримінальної справи [7, с.30] або з моменту початку застосування примусу чи інших процесуальних дій, що зачіпають права і свободи особи. Погоджуючись з останньою позицією, необхідно зазначити, що вона найбільш повно відповідає конституційним засадам змагальності та права особи на захист.

Підсумовуючи вищевикладене, потрібно підкреслити, що своєчасне та обґрунтоване порушення кримінальної справи є необхідною передумовою швидкого та повного розкриття злочинів, викриття та покарання винних, виконання інших завдань кримінального судочинства, визначених ст.2 Кримінально-процесуального кодексу України. Тому вирішення окреслених проблемних питань сприятиме, з одного боку, усуненню практичних проблем, з якими стикаються правоохоронні органи при вирішенні питання порушення кримінальної справи або відмову в її порушенні, а з іншого, – своєчасності та обґрунтованості прийняття ними рішень.

1 Гриненко А.В., Кожевников Г.К., Шумелин С.Ф. Принципи презумпції невинності і його реалізація в досудебному уголовном процесі. // Юриспруденція. 1997. – 97 с.

2. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К.: Атіка, 2001.
3. Коваленко С.Г. Кримінальний процес України: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 576 с.
4. Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России: Учебное пособие. – М.: ТК Велби, изд-во “Проспект”, 2004. – 480 с.
5. Уголовный процесс России: Учебник / А.С.Александров, И.Н.Ковтун, М.П.Поляков, С.П.Сереброва; Науч. ред. В.Т.Томин. – М.: Юрайт-Издат, 2003. – 821 с.
6. Давлетов А. С какого момента возникает право задержанного на защитника? // Российская юстиция. – 1998. – №11. – С. 26
7. Тертишник В. Гарантии истины, свободы и справедливости в уголовном процессе // Юридичний вісник України: Інформаційно-правовий банк. – 1999. – №6. – С.27-30.

Секція 5. Процесуальні гарантії прав та законних інтересів особи у кримінальному судочинстві України

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО

Т.В.Одинцова, О.В.Одинцова

Луганська академія внутрішніх справ
імені 10-річчя незалежності України

На жаль, законодавець вдався до крайнощів: захищаючи права обвинуваченого, забув про права потерпілого, на варті яких повинна знаходитись держава. Недарма поширена думка про те, що шні обвинувачений має більше прав, ніж потерпілий, інтереси якого чомусь проігноровані. Це виразно спостерігається на прикладі порівняння норм, що передбачають права потерпілого та обвинуваченого в чинному Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК), складеному так, що обсяг прав потерпілого значно менший, ніж обвинуваченого (підсудного, засудженого). Так, згідно з КПК правам обвинуваченого (підсудного, засудженого) присвячено майже в три рази більше статей, ніж правам та обов'язкам потерпілого. Для ліквідації вказаного дисбалансу актуальними є проблеми вдосконалення процесуального статусу не тільки обвинуваченого (підозрюваного), а й потерпілого. Особливого значення ця проблема набуває у зв'язку з розробкою нового КПК України.

Наукові дослідження інституту потерпілого знайшли своє відображення у працях таких учених, як Т.П.Мапонькова, О.П.Кучинська, В.М.Тертишник, О.Клименко, С.Клименко, С.В.Юношев, В.В.Леоненко, С.Зеленіц, О.О.Чепурний, В.А.Дубривний, М.Г.Ошовський, Л.Л.Шаповалова тощо.

У першу чергу, науковий і практичний інтерес викликає питання про процесуальний момент визнання особи потерпілим. Адже до того часу, поки особа, що постраждала від злочину, не отримає цей процесуальний статус, вона взагалі відсутня в кримінальному процесі в якості суб'єкта, який має інтерес у справі, а отже, не може реалізувати права, передбачені ст.49 КПК України. За чинним КПК вказаний статус особа набуває лише після винесення слідчим постанови (судом – ухвали) про визнання її потерпілою. Це означає, що у випадку непрофесійного виконання слідчим або суддею своїх обов'язків особа, постраждала від злочину, залишається без захисту та не має ніякого ефективного способу брати безпосередню участь у захисті своїх порушених прав. Сдине, що їй залишається, це виступати в якості свідка по справі, адже кому, як не їй, зазвичай відомі обставини, що відносяться до скоєного відносно неї злочину. При цьому вона буде користуватись усіма правами свідка, зазна-

ченими у ст.69 КПК України, зокрема: давати показання рідною мовою, знати, у зв'язку з чим і по якій справі вона допитується, отримувати відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для дачі показань. Та на нашу думку, цього замало.

Тому доцільною, на наш погляд, є пропозиція професора В.Тертишника та О.Тертишника вже у резолютивній частині постанови про порушення кримінальної справи формувати висновок про визнання певної особи потерпілою [5, с.52]. Реалізація цієї пропозиції стала б однією з важливих (надійних) гарантій захисту прав потерпілого.

Статтею 140 КПК України передбачено, що слідчий при пред'явленні обвинувачення вручає обвинуваченому копію відповідної постанови, у якій викладаються його права. Цілком логічно, якби такий підхід існував і відносно потерпілого. Так, намагаючись ліквідувати цю диспропорцію, В.М.Тертишник пропонує вручати як обвинуваченому, так і потерпілому декларації їх прав. Свою позицію він обґрунтовує тим, що ст.122 КПК України не вдало викладає процедуру роз'яснення прав потерпілому: "Слідчий, визнавши особу потерпілим від злочину, роз'яснює їй права, передбачені ст.49 цього кодексу, відмічає про це в постанові, що посвідчується підписом потерпілого".

У випадках, коли злочином спричинено майнову шкоду громадянину, підприємству, установі, організації, слідчий згідно зі ст.ст.28, 50 КПК роз'яснює їм право заявляти цивільний позов. Разом із тим процедура роз'яснення процесуальних прав зазначених учасників кримінального судочинства змушує їх сприймати ці права на слух. "Як тут не заплутатись, – слушно зауважує В.Тертишник, – якщо їх роз'яснюють окремими "порціями", фіксуючи це в різних процесуальних актах" [5, с.52].

Процедура ознайомлення потерпілого з правами не повинна зводитися до роз'яснення якихось окремих прав чи їх груп, створення кількох окремих протоколів або відміток у постановях і протоколах. Вона повинна бути простою, чіткою та забезпечувати повне, всебічне й у найкоротший термін роз'яснення всіх без винятку прав (у тому числі процедури реалізації таких прав) і надавати потерпілому можливість самостійно їх аналізувати та застосовувати. Для цього існує перевірений засіб: вручення потерпілому постанови про визнання його потерпілим (в якій викладені і його права) або окремої декларації його прав [5, с.55]. Декларація прав потерпілого може стати універсальним і найбільш доцільним способом роз'яснення прав потерпілому та іншим учасникам процесу.

На наш погляд, заслуговує на увагу думка О.Чепурного про те, що "чинне законодавство не передбачає право потерпілого на ознайомлення з матеріалами у разі припинення або закриття справи. Це значним чином обмежує права потерпілого. Нерідко слідчі та органи дізнання виносять необ-

ґрунтовані, невірні рішення, а потерпілий не має можливості оскаржити їх, оскільки не ознайомився з матеріалами справи" [7, с.93]. Погоджуючись з цією думкою, ми наголошуємо на тому, що у разі припинення або закриття справи слідчий повинен не тільки повідомити потерпілому про це, а й надати реальну можливість ознайомитися з усіма матеріалами справи. Інакше, ознайомлюючись лише з постановою про припинення чи закриття кримінальної справи, потерпілий не має можливості скласти об'єктивне уявлення про законність підстав прийнятого слідчим рішення.

Це одна проблема реалізації потерпілим своїх процесуальних прав стосується ситуації, коли під час розслідування потерпілий захворів на психічну чи іншу тяжку хворобу, що не дозволяє йому давати показання по справі, брати участь у такій слідчій дії, як, наприклад, відтворення обставин та обстановки події (ст.194 КПК). Це, в свою чергу, може призвести до неможливості призначення і проведення відповідної експертизи, повно і всебічно досліджувати всі обставини по справі і прийняти остаточне рішення по ній. Разом із тим п.2 ч.1 ст.206 КПК України надає слідчому право у випадках, коли психічна або інша тяжка хвороба перешкоджає закінченню провадження по справі, припинити слідство. Після одужання обвинувачений має право і можливість у новому обсязі використати надані йому чинним законодавством права.

Тому обґрунтованою, на наш погляд, є точка зору В.Сергієнка, який пропонує надати слідчому право припинити слідство по кримінальній справі не лише у випадках психічного або іншого тяжкого захворювання обвинуваченого, але і тоді, коли аналогічне захворювання потерпілого перешкоджає закінченню досудового слідства. Це не тільки гарантувало б додержання прав потерпілого, але й сприяло б повному, всебічному, об'єктивному дослідженню обставин справи, тобто виконанню завдань кримінального процесу (ст.2 КПК) [4, с.30].

У юридичній літературі звертається увага на той факт, що обвинувачений взагалі не несе ніякої відповідальності за відмову від давання показань та за давання завідомо неправдивих свідчень. Хоча згідно зі ст.384 КК України завідомо неправдиві свідчення визнаються злочином. З метою вирішення зазначеної проблеми професор В.Тертишник пропонує внести в законодавство низку положень, серед яких:

1) встановити кримінальну відповідальність за наклеп незалежно від того, від кого він виходить, тобто притягувати до кримінальної відповідальності всіх осіб, не зважаючи на їх кримінально-процесуальний статус;

2) встановити принципово важливе і єдине для сторін правило: обвинувачений та потерпілий не несуть відповідальності за завідомо неправдиві показання відносно самих себе та своїх діянь, але можуть бути притягнені до відповідальності за наклеп. Відповідно слід відмінити передбачену чинним кримінальним законодавством відповідальність потерпілого за завідомо не-

правдиві показання. Потерпілий має нести відповідальність нарівні з обвинуваченим або будь-якими іншими особами тільки за наклеп [5, с. 51-52].

Вважаємо, таку точку зору є спірною. Специфіка показань підозрюваного (обвинуваченого), а відповідно і їх оцінки, полягає саме в тому, що, в першу чергу, вони виступають для нього засобом захисту від підозри чи пред'явлення обвинувачення. Тому вводити кримінальну відповідальність за неправдиві показання обвинуваченого, зокрема наклеп, немає сенсу. До того ж наклеп можна ототожнювати із завідомо неправдивими показаннями відносно інших осіб.

Потерпілий, у свою чергу, має право відмовитись давати показання відносно себе та інших осіб. Якщо дозволити йому брехати, то це може призвести до зайвої плутанини під час досудового розслідування, неправильного дослідження обставин справи. Тому, на наш погляд, правильна є позиція законодавця, згідно з якою потерпілий може або відмовитись від давання показань, або говорити правду, але не брехати.

Значним недоліком чинного кримінально-процесуального законодавства є невідповідність деяких його положень Основному Закону. Так, згідно зі ст.59 Конституції України кожен має право на правову допомогу і кожен вільний у виборі засобів захисту своїх прав. Вважаємо, що з метою реалізації зазначених конституційних гарантій доцільно дозволити потерпілому мати представника або користуватись правовою допомогою адвоката чи іншого фахівця у галузі права, який за законом вправі надавати правову допомогу особисто чи за дорученням юридичної особи.

Що стосується принципу змагальності, зокрема у судовому розгляді справи, вважаємо за необхідне передбачити право потерпілого ставити питання підсудному, свідку, іншому потерпілому, експерту, спеціалісту, цивільному позивачу, цивільному відповідачу, брати участь у дослідженні інших доказів. Про вірність нашої думки засвідчує і позиція законодавця. Вказане право потерпілого міститься у п.11 ст.61 проекту КПК України, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України станом на 2 квітня 2004 року [1].

Підсумовуючи все вищесказане, ми пропонуємо:

1) визнавати особу потерпілою вже в постанові про порушення кримінальної справи;

2) знайомити потерпілого зі всіма його правами відразу, а не по частинах;

3) знайомити потерпілого з усіма матеріалами справи не лише у випадку закінчення досудового слідства по справі, що підлягає передачі до суду з обвинувальним висновком, але й у разі припинення чи закриття кримінальної справи.

4) в якості підстави припинення кримінальної справи передбачити психічну чи іншу тяжку хворобу потерпілого, яка перешкоджає провадженню по справі;

5) надати потерпілому користуватись допомогою захисника чи іншого фахівця в галузі права.

Ми розуміємо, що наші пропозиції не є безперечними, але вважаємо, що вони можуть стати предметом подальшої наукової дискусії.

- 1 Проект КПК України, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України станом на 2 квітня 2004 року.
- 2 Гошовський М.І., Кучинська О.П. Потерпілий у кримінальному процесі України. - К., 1998. - 192 с.
- 3 Маношкова Т.П. Деякі криміналістичні аспекти процесуального статусу потерпілого // Вісник Національного університету внутрішніх справ – Вип 21 (Ч 1) – Харків, 2003. – С 170-176
- 4 Сергієнко В. Деякі аспекти захисту прав потерпілого у кримінальному процесі // Вісник прокуратури. – 2002. – №4 – С 28-30.
- 5 Тертишник В., Тертишник О. Захист прав потерпілого в умовах змагального судочинства // Вісник прокуратури - 2003. - №3 - С.50-55
- 6 Тертишник В. Потерпілий від злочину може стати потерпілим від закону // Юридичний вісник України - 2003 - №44-47 (1-7 листопада). - С 7
- 7 Чепурний О.О. Кому захищати інтереси потерпілого // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ МВС України - 2001 - №3 - С 92-97

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

С.С.Лулик

Західноукраїнський економіко-правничий університет
Науковий керівник *М.Й.Бойчук*

Акт проголошення незалежності України як суверенної держави, прийняття Конституції України, необхідність реального забезпечення прав і свобод людини, що випливає з цих документів, утвердження верховенства права зумовлюють потребу в проведенні судово-правової реформи [9, с.3].

З того часу, як людина відчула себе Homo sapiens, вона бореться за справедливість. У первісних суспільствах, захищаючи себе, свою власність, люди закликали на допомогу богів, створювали міфічні образи захисників і борців за справедливість. Це відображено в стародавній міфології, де особливе місце посідають боги – заступники мореплавства, торгівлі і справедливості. Втіленням давнього справедливого правосуддя був образ богині Феміди – символ неупередженості та вищої справедливості [9, с.8-19].

Відповідно до ст.3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною

цінністю. Права й свободи людини і громадянина та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [1].

Обвинувачення у вчиненні злочину загрожує людині не тільки компрометацією, а й у деяких випадках позбавленням волі, майна, житла, здоров'я, а то й життя. Тому захист від будь-якого обвинувачення є невід'ємним, даним самою природою правом людини. Він неможливий без обвинувачення.

Стаття 63 Конституції передбачає, що підозрюваний, обвинувачений чи підсудний мають право на захист. Засуджений користується усіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [1, ст.63].

Гарантування підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист полягає в тому, що закон: а) наділяє їх такою сукупністю процесуальних прав, використання яких дозволяє їм особисто захищатися від підозри і обвинувачення у вчиненні злочину, обстоювати свої законні інтереси; б) надає їм право скористатися допомогою захисника, а в окремих випадках визнає участь захисника в справі обов'язковою; в) покладає на слідчі органи, прокурора і суд обов'язок роз'яснити їхні процесуальні права і забезпечити можливість здійснення цих прав і захисту від підозри й обвинувачення, а також охорону їх особистих і майнових прав.

Істотне порушення чинного законодавства, яке регламентує право на захист, у передбачених законом випадках може тягти скасування судових рішень. Судові рішення підлягають обов'язковому скасуванню у тих випадках, коли таке порушення позбавило чи обмежило підозрюваного, обвинуваченого, підсудного або його захисника в здійсненні цього права і перешкодило чи могло перешкодити суду всебічно, повно та об'єктивно розглянути справу і вивести законне та обгрунтоване судове рішення [6].

Заявлені клопотання після ознайомлення з матеріалами справи обвинуваченим і його захисником повинні бути розглянуті та вирішені слідчим у порядку, передбаченому ст.221 КПК.

Неухильне додержання в усіх стадіях кримінального судочинства вимог норм кримінально-процесуального законодавства, якими передбачені права потерпілих від злочинів, є однією з важливих умов здійснення встановленої ст.55 Конституції України права громадян на судовий захист від протиправних посягань [7].

На підставі ст.307 КПК України потерпілі віком до 14 років, а за розсудом суду – віком до 16 років допитуються в присутності педагога, а при необхідності – лікаря, батьків або інших законних представників. Про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання потерпілі віком до 16 років не попереджаються, їм роз'яснюється обов'язок говорити лише правду [7].

Реформування кримінального судочинства, приведення його відповідно до потреб суспільства неможливі без внесення радикальних змін до інституту досудового розслідування кримінальних справ. Належна організація роботи на початкових етапах кримінального процесу має надзвичайно велике значення для забезпечення винесення судом законного й обгрунтованого вироку.

- 1 Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.
- 2 Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. у Парижі // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи – К.: Наукова думка, 1992.
- 3 Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини. Прийнята 4 листопада 1950 р. // Вісник Верховного Суду України – 1997 – №3.
- 4 Кримінальний кодекс України. Прийнятий 5 квітня 2001 року
- 5 Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України – К., 2002.
- 6 Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами України норм кримінально-процесуального законодавства, якими передбачені права потерпілих від злочинів" №8 від 22.12.1978 р.
- 7 Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про застосування законодавства, яке забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист" №10 від 07.07.1995 р.
- 8 Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина" №7 від 30.05.1997 р.
- 9 Малиаренко В.Г. Конституційні засади кримінального судочинства – К., 1999.

ГАРАНТІЇ ПРАВ НЕПОВНІЛІТНІХ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ ВИННОГО І ПОТЕРПІЛОГО

К.М.Маркова

Хмельницький інститут регіонального управління та права

Проблема юридичної сутності кримінально-правових умов звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності ретельно досліджувалась в роботах С.А.Альберта, Е.В.Болдырьова, Г.І.Міньковської, П.Ф.Кузнєцової, О.І.Долгової, Н.І.Гуковського та інших науковців. Тому ми торкнемося лише деяких особливостей звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного і потерпілого неповнолітнього.

Повелою кримінального законодавства України є звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст.46 КК). Закон передбачає, що особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки й усунула заподіяну шкоду.

Необхідно відрізнити звільнення від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених ст.46 КК України і в порядку ч.1 ст.27 КПК України, які визначає умови притягнення до кримінальної відповідальності не інакше як за скаргою потерпілого (справи приватного обвинувачення).

Проблемним є питання про звільнення від кримінальної відповідальності, якщо потерпілим є неповнолітній. На думку окремих науковців, угоду про примирення з особою, яка вчинила злочин, неповнолітній потерпілий віком від 15 до 18 років може укласти лише за згодою своїх батьків (усиновителів) або піклувальників. Указану угоду від імені неповнолітнього, який не досяг 15 років, закон дозволяє укладати лише його батькам (усиновителям) або опікунам, які у кримінальному процесі визначаються його законними представниками. При цьому повинна виключатись можливість використання законними представниками своїх прав, які зашкодять самому потерпілому.

Ми вважаємо, що застосування норм цивільного законодавства нецивільне для вирішення питань звільнення від кримінальної відповідальності особи. Впродовж історичного розвитку в науці та практиці колишнього СРСР були зроблені певні спроби для розв'язання цієї проблеми. Принципові уявлення з цього питання були викладені ще в 1924 році у Циркулярі НКЮ РСФСР № 156, де передбачався ряд правил для охорони інтересів неповнолітніх при веденні кримінальних справ. Зокрема, встановлювалося, що кримінальне переслідування може порушуватися не лише за скаргою потерпілого, але й за скаргою його законних представників; примирення дозувалося не тільки за згодою самого неповнолітнього потерпілого, а також і за згодою законного представника, який подав скаргу. Згаданий нормативний акт у загальному вигляді вирішував питання про права неповнолітнього в справах приватного обвинувачення, але не давав відповіді на питання, з якого віку неповнолітній може самостійно і незалежно від його законних представників укладати угоду про примирення.

На нашу думку, необхідно законодавчо закріпити правило, що лише неповнолітні після досягнення ними 16-річного віку мають право: самостійно порушувати, як потерпілі, справи приватного обвинувачення; миритися з обвинуваченим (у т. ч. і за ст.46 КК України); обвинувачувати за порушеними справами. Що ж стосується неповнолітніх потерпілих, які не досягли 16-річного віку, то за неповнолітнім від 14 до 16 років слід визнати лише право порушувати справи приватного обвинувачення і право безпосередньо підтримувати звинувачення. Право миритися з обвинуваченим повинні мати неповнолітні від 14 до 16 років тільки за згодою законних представників. Відносно малолітніх (до 14 років), то право порушувати справи приватного обвинувачення мають прокурор і законні представники, саме ці особи можуть і миритися з обвинуваченим. Вважаємо, що ці пропозиції повинні бути враховані при доопрацюванні проекту КПК України.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПІДОЗРЮВАНИХ, ОБВИНУВАЧЕНИХ ТА ПІДСУДНИХ ОСІБ

А.О.Сапrikin

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У сучасних умовах розвитку та побудови правової держави України свобода особистості, її права та гарантії потребують свого подальшого вдосконалення. Особливо це стосується тих осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності.

Під час боротьби зі злочинністю не виключається можливість порушення прав, свобод та законних інтересів громадян, зокрема, при застосуванні до них засобів процесуального примусу. Тому на передній план постають саме проблеми захисту та забезпечення прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, які в сукупності складають універсальне право на захист, забезпечення якого Конституція України підняла до рівня основної засади судочинства. В літературі зазначається, що правозабезпечувальна діяльність стосовно пересічних громадян, а також осіб, які залучені до кримінального процесу, залишається актуальною проблемою і потребує свого подальшого дослідження.

Діяльність із розслідування злочинів завжди пов'язана із залученням до цього процесу конкретних людей, фізичних осіб. Це, в першу чергу, підозрювані, обвинувачені, підсудні. Діяльність дізнавачів, слідчих, прокурорів, суддів спрямована на всебічне, повне, об'єктивне дослідження всіх обставин справи, викриття винних та забезпечення застосування чинного законодавства з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до кримінальної відповідальності і жоден невинний не був покараний.

Така діяльність безпосередньо пов'язана із застосуванням заходів процесуального примусу до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. При цьому не виключена можливість обмеження, порушення їх конституційних прав, свобод та законних інтересів.

Це спонукає до постійної уваги щодо вивчення проблем гарантування, забезпечення прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. Даною проблематикою займалось багато вчених як вітчизняних, так і зарубіжних. Але постійно виникають нові питання, які, в свою чергу, потребують подальшого дослідження. Це зумовлено розвитком законодавства, демократизацією кримінального судочинства, наближенням його до світових стандартів та дотриманням в новій мірі на практиці.

Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист є принципом конституційного рівня, оскільки він передбачений в кількох статтях Конституції України.

З аналізу ч.2 ст.59 Конституції України вбачається, що право на захист забезпечується адвокатурою тільки від обвинувачення, тобто обвинуваченому, підсудному. Якщо ж особа затримана за підозрою у вчиненні злочину, то їй лише надається можливість користуватися правовою допомогою захисника (ч.3 ст.29 Конституції України). З метою більш повного закріплення принципу забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного в нормах Конституції України вважаємо за доцільне, викласти ч.2 ст.59 Конституції України в такій редакції:

“Для забезпечення права на захист від підозріння, обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура”. Саме таким чином буде закріплено забезпечення права на захист підозрюваного.

У ч.1 ст.43 КПК України не передбачається можливість визнати підозрювану особу, відносно якої порушено кримінальну справу, але яку ще не затримано. Тому пропонуємо ч.1 ст.43 КПК доповнити п.3, яким передбачити як підставу визнання особи підозрюваною – порушення кримінальної справи відносно особи.

Крім того, вважаємо за доцільне визнати особу підозрюваним винесенням слідчим окремої постанови про визнання особи підозрюваним, яку слідчий повинен виносити відразу ж за наявності підстав, передбачених у ч.1 ст.43 КПК.

Доцільним було б включити до переліку прав, які роз'яснюються підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право знати, що все сказане підозрюваним, обвинуваченим, підсудним може бути використане проти нього.

Відповідно до ч.1 ст.161 КПК України слідчий зобов'язаний повідомити про арешт підозрюваного, обвинуваченого дружину (чоловіка) або інших родичів. Проте термін такого повідомлення ні в ст.161, ні в інших статтях КПК України не встановлений. Оскільки ч.6 ст.29 Конституції передбачає, що про арешт людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого, то доцільним було б у ст.161 КПК внести відповідні зміни, якими зобов'язати слідчого повідомляти родичів про арешт підозрюваного, обвинуваченого негайно.

Актуальною проблемою залишається визначення змісту правової допомоги, зокрема, тієї, яка надається безоплатно. Згідно зі ст.59 Конституції України: “Для надання правової допомоги при вирішенні справ в судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура. Кожен має право на надання правової допомоги. У випадках, передбачених законом, ця правова допомога надається безоплатно”. Проведеним дослідженням історії адвокатури ми встановили, що надання правової допомоги не є основним напрямком діяльності адвокатури. Тому вважаємо недоцільним покладати обов'язок надання безоплатної правової допомоги на адвокатуру.

Аналізуючи правовий статус адвокатури України, можна зробити висновок, що адвокатура, згідно зі ст.1 Закону України “Про адвокатуру”, є добровільним професійним громадським об'єднанням. Проте слово “добровільним” у вказаній статті, думається, є зайвим. Адже кожен адвокат після одержання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю в обов'язковому порядку стає членом адвокатури як правового інституту. Добровільність має місце вже при входженні до адвокатських об'єднань.

У п.14 ч.1 ст.92 Конституції України встановлено, що виключно законами України визначаються основи організації та діяльності адвокатури. Тому підтримуємо думку О.Р.Михайленка про необхідність більш детального визначення в Законі України “Про адвокатуру” організаційних та процедурних питань її діяльності. Крім того, щоб даний закон більш повно відповідав вимогам Конституції України його бажано назвати Законом України “Про основи організації та діяльності адвокатури”.

Слід звернути увагу на те, що згідно з ч.2 ст.44 КПК захисником може бути не тільки адвокат, а й близькі родичі, опікуни і піклувальники за згодою підсудного. В ч.4 ст.44 КПК передбачено, що захисник допускається до участі в справі в будь-якій стадії процесу. Близькі ж родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники в якості захисників допускаються до участі в справі з моменту пред'явлення обвинуваченому для ознайомлення матеріалів досудового слідства. На нашу думку, вказане положення обмежує право підозрюваного, обвинуваченого на захист. Тому пропонуємо виключити речення друге з ч.4 ст.44 КПК і передбачити можливість близьких родичів, опікунів або піклувальників брати участь у справі в якості захисників на будь-якій стадії процесу.

У ч.1 ст.46 КПК передбачено право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного в будь-який момент провадження у справі відмовитися від запрошеного чи призначеного захисника. Але не передбачається право підозрюваного, обвинуваченого, підсудного відмовитись від участі захисника у випадку, коли його ще не запрошено чи не призначено. Тому пропонуємо доповнити ст.46 КПК України правом підозрюваного, обвинуваченого, підсудного відмовитись від участі захисника до моменту його запрошення чи призначення.

Крім того, вважаємо за доцільне в ч.1 ст.46 КПК передбачити можливість відмови від запрошеного чи призначеного захисника лише в його присутності.

Не зовсім коректним, вважаємо, є п.4 ч.2 ст.48 КПК, в якому говориться про право захисника бути присутнім на допитах підозрюваного, обвинуваченого та при проведенні інших слідчих дій, виконуваних з їх участю або за їх клопотанням чи клопотанням самого захисника, а при виконанні інших слідчих дій – з дозволу дізнавача, слідчого. Думаємо, буде більш правильним,

якщо у вказаному пункті слова “бути присутнім” замінити на “брати участь”. Адже захисник, наприклад, при проведенні допиту обвинуваченого не просто присутній, а бере участь, оскільки може теж ставити питання обвинуваченому.

З аналізу ч.3 ст.47 КПК випливає, що дізнавач, слідчий чи суд можуть призначити захисника у встановленому порядку через адвокатське об'єднання, тобто лише адвоката. Думається, що дану частину слід доповнити і передбачити можливість призначення як захисника фахівця в галузі права. Крім того, в даній статті необхідно передбачити можливість призначення захисника прокурором.

У випадках, передбачених ст.45 КПК, участь захисника під час провадження дізнання, досудового слідства, в розгляді кримінальної справи в суді першої та апеляційної інстанцій є обов'язковою. Дізнавач, слідчий, суддя повинні призначити захисника, навіть якщо підозрюваний, обвинувачений, підсудний відмовляються від його участі. Проте не передбачено, як діяти дізнавачу, слідчому, судді у випадку, якщо після призначення захисника в справах, де його участь обов'язкова, підозрюваний, обвинувачений чи підсудний запросив до участі в справі свого адвоката і не бажає, щоб надалі в справі брав участь захисник, якого призначив, наприклад, слідчий. Вважаємо необхідним передбачити в ст.45 КПК можливість дізнавача, слідчого, судді відсторонити від участі в справі захисника, якого призначено, винесенням про це окремої постанови, а судом – ухвали.

Підтримуємо думку О.Р.Михайленка з приводу того, що прокурор починає свій нагляд із перевірки правильності прийняття, реєстрації, вирішення заяв та повідомлень про злочини, а не з моменту порушення кримінальної справи.

Згідно з п.12 ч.1 ст.227 КПК прокурор вирішує питання про допущення захисника до участі в справі. Але в ч.2 ст.46 КПК сказано, що про прийняття відмови від захисника чи відхилення її, особа, яка проводить дізнання, слідчий, суддя виносять постанову, а суд – ухвалу. Тому пропонуємо доповнити ч.2 ст.46 КПК можливістю прокурора винести постанову про відмову від захисника.

Підтримуємо думку В.Т.Маляренка про те, що в КПК необхідно передбачити можливість подання заяви про ознайомлення з матеріалами справи після прийняття рішення суду першої інстанції тільки протягом строку (ч.1 ст.349, ч.2 ст.386 КПК), передбаченого для оспорування таких рішень. А ті заяви, які подані після пропуску цього строку, повинні залишатись без розгляду. Також за аналогією зі ст.88 КПК необхідно передбачити право обвинуваченого обмежувати строк ознайомлення з матеріалами справи у разі навмисного затягування ознайомлення.

Встановлено, що суд не може усунути недоліки розслідування, якщо це якось погіршить становище підсудного. Не можуть бути усунуті в суді і

суттєві порушення кримінально-процесуального закону, допущені органами розслідування чи прокурором (порушення права на захист, принцип національної мови судочинства тощо).

Підводячи підсумки, необхідно сказати, що недоліків у кримінально-процесуальному законодавстві, як бачимо, багато, особливо у сфері забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. Зміни, внесені до КПК України 21 червня 2001 року, під добрими намірами захистити права та свободи людини, спростити та прискорити виконання кожної процесуальної дії – фактично ускладнили кримінальний процес, створили більші можливості для тяганини.

Тому існуюче кримінально-процесуальне законодавство потребує нових змін, зокрема у сфері регулювання питань щодо забезпечення права на захист підозрюваному, обвинуваченому, підсудному.

1. Конституція України від 28.06.96 р.
2. Закон України “Про адвокатуру” від 19.12.92 р.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.60 р.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р.
5. Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. – К., 1999.

ПРАВО ОБВИНУВАЧЕНОГО НА ЗАХИСТ ТА ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВНА КОНСТИТУЦІЙНА ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Г.Р.Крет

Прикарпатський університет ім. В.Стефаника

В умовах розбудови в Україні демократичної правової держави пріоритетного значення набуває всебічна охорона прав та інтересів особи у суспільстві. Ст.3 Конституції України закріпила положення, в якому найвищою соціальною цінністю в Україні визнала людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку. Разом із тим, вона визначила цілу низку прав і свобод, серед яких право кожної людини на захист (ст.55). Окремою нормою Конституція України закріпила право на захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного (ст.63). Це право закріплене також загальною визначеними міжнародними документами – Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про захист прав людини та основних свобод і іншими.

Пояснюється це насамперед специфікою правовідносин, які виникають у зв'язку з пред'явленням обвинувачення, владним характером діяльності

органів дізнання та досудового слідства, прокурора, судді та суду, можливість втручання в особисте життя обвинуваченого, оскільки він, як ніхто інший, обмежений у здійсненні наданих йому прав, адже саме до нього можуть бути застосовані всі види процесуального примусу в тому числі і найбільш суворі: затримання, арешт, взяття під варту і як наслідок – засудження. При цьому не виключені порушення його прав, свобод і законних інтересів, про що свідчать такі дані.

Так, протягом 2002 р. судами в першій інстанції постановлено 2046 окремих ухвал про порушення законності при провадженні дізнання та досудового слідства. В апеляційному порядку скасовано 26,3% (щодо 777 осіб) вироків із поверненням справи на додаткове розслідування. Із закриттям провадження у справі скасовано 7% (щодо 206 осіб) вироків, у тому числі за відсутності події або складу злочину 1,3% (щодо 40 осіб) вироків [4, с.40].

Статистичні дані засвідчують про неналежне дотримання і забезпечення основних прав, свобод і законних інтересів саме обвинуваченого. Беручи до уваги положення міжнародних документів та національного законодавства, а також аналізуючи статистичні дані, можна зробити висновок: реальне забезпечення прав саме обвинуваченого на досудовому слідстві, насамперед права на захист, сприятиме підвищенню ефективності системи кримінального судочинства в аспекті забезпечення прав людини та, відповідно, винесення законного і обґрунтованого вироку.

Забезпеченню права на захист обвинуваченого приділялась велика увага в юридичній літературі [5; 6; 7; 8; 9; 10]. Проте серед науковців немає єдності думок щодо сутності цього інституту.

Так, М.С.Строгович визначає захист як сукупність процесуальних дій, спрямованих на спростування обвинувачення, на встановлення невинуватості обвинуваченого або на пом'якшення його відповідальності [9, с.196].

Інші вважають це твердження неточним, оскільки захист, як різновид кримінально-процесуальної діяльності, складається не лише з процесуальних дій, а й процесуальних відносин, крім того, захист не вичерпується повним чи частковим спростуванням обвинувачення і обґрунтуванням обставин, що пом'якшують відповідальність особи. Він виражається також у забезпеченні всіх прав та законних інтересів обвинуваченого, навіть якщо це безпосередньо не пов'язане з пом'якшенням відповідальності [10, с.111].

Таким чином, захист слід розуміти, як сукупність процесуальних дій і відносин, які спрямовані на повне чи часткове спростування пред'явленого тій чи іншій особі обвинувачення, поліпшення її становища, а також на забезпечення прав і законних інтересів цієї особи під час розслідування і розгляду справи.

Щодо реалізації права на захист обвинуваченого, то загальнопоширеним у науці кримінального процесу є триелементне трактування його змісту (3 види):

- 1) особистий захист обвинуваченого від пред'явленого обвинувачення;
- 2) захист, що здійснюється з допомогою захисника;
- 3) офіційний, посадовий захист, що здійснюється органом дізнання, слідчим, прокурором та судом [10, с.113].

В.О.Попелюшко заперечує таку структуру змісту права на захист, обґрунтовуючи свою позицію наступним чином. Право на захист – це суб'єктивне право обвинуваченого, тобто право, що набувається обвинуваченим разом із висуненням проти нього підозри і складає елемент правового статусу обвинуваченого.

Професійний та офіційний захисти не є елементами правового статусу обвинуваченого, а лише відображають умови, процесуально-правові засоби, що впливають на здійснення права на захист [8, с.18].

Безумовно, що право на захист – це суб'єктивне право обвинуваченого. В.М.Чхіквдзе зазначає, що “поняття суб'єктивного права можна визначити через категорію можливості, котра, будучи забезпечена необхідними засобами, в будь-який час може бути реалізована”. Практична цінність суб'єктивного права полягає в тому, щоб перетворитися з можливого в реальне, з потенціальної можливості, якою є будь-яке надане законом право, в конкретне відношення.

Відомий угорський юрист Імре Сабо вважав, що основне в понятті суб'єктивного права полягає в тому, при яких обставинах воно перетворюється в реальність [11, с.7].

Беручи до уваги вищевикладене, не можна не погодитись з тим, що суб'єктивне право включає в себе гарантії його реалізації, здійснення, тобто забезпечення. Тому наведена класифікація є найбільш вірною.

Ст.20 проекту нового КПК України визначає, що захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного здійснює сам обвинувачений, підозрюваний, підсудний, його захисник, а також законний представник.

КПК України передбачений комплекс прав, що надаються обвинуваченому для захисту його інтересів: знати, в чому його обвинувачують, подавати докази, заявляти клопотання, ознайомлюватися з матеріалами справи та ін. На нашу думку, для більш ефективного забезпечення обвинуваченому права на захист варто було б надати йому більш широке коло прав: право знайомитися з протоколом судового засідання і подавати на нього зауваження, в будь-який час вимагати перевірки судом правомірності затримання чи обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, ознайомлюватися із матеріалами, які обґрунтовують затримання чи обрання запобіжного заходу тощо. В.О.Піколаєв зазначає, що весь комплекс прав обвинуваченого складає універсальне право обвинуваченого на захист [7, с.3]. З такою думкою варто погодитись, адже вся діяльність обвинуваченого спрямована на захист, і тому яке б право

він не використовував, воно у всякому випадку буде стосуватися захисту його інтересів.

Конституція України в ст.129 однією із засад кримінального судочинства визначила забезпечення обвинуваченому права на захист. Позитивним моментом проекту нового КПК України є закріплення цієї засади в ст.7, що конкретизована в ст.15 проекту нового КПК України.

Таким чином, держава, проголошуючи принцип забезпечення обвинуваченому права на захист, взяла на себе обов'язок створити надійні умови для реалізації обвинуваченим цього права. Найважливішими гарантіями забезпечення обвинуваченому права на захист є такі: презумпція невинуватості, рівність усіх учасників кримінального процесу, законність, забезпечення доведеності вини, свобода в наданні сторонами своїх доказів, принцип змагальності та інші.

Ч.1 ст.15 проекту нового КПК України визначає: підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений, виправданий мають право на захист, яке забезпечується правом бути вислуханим із приводу підозри чи обвинувачення, надання їм можливості брати особисту участь у всіх стадіях провадження у справі та користуватися допомогою захисника з моменту затримання, визнання особи підозрюваною чи пред'явлення їй обвинувачення. Ст.53 КПК України – суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, зобов'язані роз'яснити особам, що беруть участь у справі, їх права і забезпечити можливість здійснення цих прав.

Ч.2 ст.15 проекту нового КПК України щодо обвинуваченого передбачає обов'язок "... вжити заходів, які б забезпечили їм реальну можливість використати всі передбачені законом засоби захисту".

Право обвинуваченого на захист забезпечується вимогою ч.1 ст.22 КПК України, яка зобов'язує прокурора, слідчого і особу, що провадить дізнання, вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність.

Слідчий, здійснюючи офіційний захист, при пред'явленні обвинувачення зобов'язаний не лише роз'яснити обвинуваченому його права на досудовому слідстві, а й забезпечити можливість їх реалізації. Такий обов'язок слідчого є досить важливою гарантією здійснення обвинуваченим права на захист.

Однак, виходячи з цього, можна зробити висновок, що однією з найважливіших процесуальних гарантій забезпечення обвинуваченому права на захист є участь захисника. Конституція України закріпила положення: для забезпечення обвинуваченому права на захист в Україні діє адвокатура. До

недавнього часу ця норма не викликала жодних суперечок, застережень чи зауважень.

Але 16 листопада 2000 року Конституційний Суд України зробив висновок, що ст.44 КПК України не відповідає вимогам ст.59 Конституції України, оскільки обмежує право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим, підсудним захисника своїх прав [5, с.110]. Таким чином, захисником може бути адвокат і інший фахівець у галузі права.

Такий підхід до визначення захисника прав обвинуваченого, на нашу думку, є негативним, оскільки підтримує некваліфікований захист. Адже, по-перше, фахівець у галузі права не є компетентним у питаннях здійснення захисту, оскільки не займається цією діяльністю професійно; по-друге, його робота як захисника прав та інтересів особи законодавством не регламентована, відповідно для нього не передбачено жодних обов'язків, він не несе відповідальності.

На стадії дізнання та досудового слідства, функцією прокурора є нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство.

Здійснюючи нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство, прокурор зобов'язаний вжити всіх передбачених законом заходів щодо усунення будь-яких порушень закону, від кого б ці порушення не виходили.

Нагляд прокурора, на нашу думку, спрямований на вирішення такого основного завдання – жодна особа не повинна піддаватися незаконному і необґрунтованому притягненню до кримінальної відповідальності чи незаконному обмеженню прав.

Ще однією гарантією забезпечення прав обвинуваченого є судовий контроль на стадії досудового слідства. Цей контроль здійснюється шляхом розгляду матеріалів кримінальної справи, що дає можливість не лише захищати права і законні інтереси громадян, але й створювати умови для правильного вирішення кримінальної справи. На думку В.П.Кашенюка, "судовий контроль складається з: попередження порушення прав; відновлення порушеного права; скасування підзаконних нормативних актів у випадку їх суперечності закону; відшкодування збитків, завданих громадянину; вирішення питання про відповідальність порушника прав громадянина" [6, с.221].

Забезпечення права обвинуваченого на захист повинно здійснюватися таким чином, щоб стимулювати активну діяльність громадянина для захисту ним своїх прав та інтересів.

Право обвинуваченого на захист не може бути реалізованим без реального його забезпечення з боку держави, оскільки специфіка кримінально-процесуальних відносин полягає в тому, що праву одного учасника корес-

понує обов'язок іншого. При цьому обов'язковим суб'єктом кримінально-процесуальних відносин є органи держави, на яких покладається обов'язок забезпечення реалізації прав, що складають інститут права на захист.

Тому право обвинуваченого на захист як особливий інститут кримінально-процесуального права слід розглядати як сукупність усіх прав, що надані обвинуваченому для повного чи часткового спростування обвинувачення або пом'якшення його відповідальності.

У випадку ефективного забезпечення та реалізації обвинуваченим права на захист на досудовому слідстві забезпечуються та реалізуються його конституційні права. Це, насамперед, право на свободу і особисту недоторканість, недоторканість житла та інші. Тому забезпечення реалізації права на захист обвинуваченого саме на досудовому слідстві є досить важливим з огляду на його значущість у майбутньому.

1. Конституція України. – Київ, 1996.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України (станом на 1 лютого 2004 року). – Харків: Одиссей, 2004.
3. Проект Кримінально-процесуального кодексу України (прийнятий у другому читанні 28.11.2003 р.) / Автори: народні депутати України В.Р.Монсик, О.М.Бандурка, С.А.Іванов, О.Г.Іванченко та інші.
4. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2002 році за даними судової статистики // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №3. – С.40-52.
5. Головацький І.Ю. Діяльність адвоката – захисника у кримінальному процесі. – Київ: Атіка, 2003. – 350 с.
6. Макарова В.З. Защита в российском уголовном процессе: понятие, виды, предмет и пределы // Правосудие. – 2000. – №3 (230) – С.217-231.
7. Ніколаєв О.О. Проблеми забезпечення процесуальних прав та законних інтересів обвинуваченого на досудовому слідстві / Автореферат дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – Київ, 2001. – С.17.
8. Попелюшко В.О. До питання про зміст та правовий механізм забезпечення та реалізації права обвинуваченого на захист // Адвокат. – 2002. – №1. – С.18-21.
9. Строгович Н.С. Курс советского уголовного процесса. – Москва: Наука, 1968. – 470.
10. Фаткулін Ф.Н., Зинатулін З.З., Аврах Я.С. Обвинение и защита по уголовным делам Казань: Изд-во Казанского университета, 1976. – 166 с.
11. Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе / Под ред. Л.Д.Воеводина. – Москва: Изд-во Московского университета, 1987. – 343 с.

Секція 6. Питання криміналістичної техніки та методики розкриття злочинів

ГІПНОЗ ЯК НЕТРАДИЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИЦІ

Л.Б.Верста

Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
Науковий керівник – *І.Г.Харченко*

Гіпнозизм – учення про стан, подібний на стан організму під час сну, який супроводжується зміною свідомості. Цей стан називається гіпнозом. Ще у древності в Єгипті, Індії, Греції, Персії були відомі різні методи його застосування в медицині [1]. Вкінці минулого століття гіпноз застосовувався спочатку у Відні, а потім у Парижі Месмером (1734-1815) для лікування різних хвороб [1]. Вважали, що суть його в переході якихось рідин на того, хто засинає. Засновником наукового погляду на гіпноз є англійський лікар Бред (1795-1860). Заперечивши вчення Месмера про рідини, він значно розвинув вчення про навіювання сну. Сон викликався ним фіксуванням уваги на якомусь предметі. Гіпноз можна викликати двома способами – фізичним і психічним. Фізичні способи – це так звані песси (одноманітні рухи руками над головою, чолом, віками), фіксація погляду на нерухомому предметі (звідси можливість і самозасинання), вплив на почуття слуху. Психічні методи – це словесне навіювання сну, рідше письмове. Повний і правильний гіпноз (загальний гіпноз) складається з трьох станів нервової системи: каталептичної, летаргічної і сомнамбулічної [2]. Характерні ознаки каталепсії: нерухомість, кінцівки зберігають надане їм положення, очі відкриті, погляд нерухомий. Летаргія характеризується розслабленням мускулатури, втрапою чутливості, глибоким сном, який виключає можливість навіювання. Сомнамбулічна стадія характеризується інтелектуальною в'ялістю. Різні факти та експерименти вказують на можливість скоєних злочинних і аморальних дій під впливом гіпнозу. Такі дії слід визнавати неусвідомленими. Сам по собі гіпнозичний сон не шкідливий для здоров'я, однак повторні гіпнозизації можуть викликати появу неконвульсивних припадків [3]. Гіпноз – не явище, а стан. Якщо висловитись точно – “стан людини, викликаний штучно, люди піддаються цьому переконано в різному ступені. Гіпнабельність – це властивість індивідуума піддаватись гіпнозичній дії.

Гіпноз, як стан людини, характеризується підвищенням чутливості до дії гіпнозизуючого фактора і зниженням чутливості до всіх інших впливів.

Саме в силу природної гіпнабельності людина сприймає нові знання. Найбільш гіпнабельні ті люди, котрі найбільш готові сприймати велику кількість інформації. А ось коли людина починає сама вчити інших, вона тільки передає власний досвід і її гіпнабельність падає. Насправді, чим більший інтелектуальний потенціал, тим гіпнабельність вища. Глибина погруження в гіпноз залежить від здатності мозку сприймати інформацію. Лекція талановитого викладача – не що інше, як сеанс масового гіпнозу, майстер гіпнозу – будь-який талановитий актор. Таким чином, вести сеанси гіпнозу в принципі може особа демонстративного складу характеру, достатньо емоційна, із здатністю до уявного вираження своїх думок, але водночас вона має бути професійно підготовлена. Ось це і всі вимоги до потенціального гіпнотизера. Тут заторкнута проблема професійної підготовки робітників правоохоронних органів і їх наукового рівня у цьому питанні. В руках недобросовісного слідчого така методика може стати засобом спотворення об'єктивної істини [1-3].

Гіпноз не робить з людини маріонетку і не придушують її волю. Відомий психолог В.С.Ротенберг [4] так пише про феномен гіпнотичного стану: “Пасивно оборонна поведінка, котра досягається при активізації уявного мислення під час гіпнозу, носить обмежений характер: навіть глибоко загіпнотизованого не можна заставити порушити ті норми поведінки, що літеріоризовані і стали власними мотивами” [3]. Під час допиту неприпустимо застосовувати гіпноз або психотропні засоби [3]. Але гіпнотичний стан може допомогти допитуваному згадати обставини чи обстановку певної події. При настанні сомнамбулічного стану сомнамбул автоматично виконує накази та завжди вірно відповідає на запитання, тому що він є інтелектуально в'ялим і не може тверезо оцінювати ситуацію, вирішуючи, чи зашкодить йому ця інформація чи ні [5]. Інформація, що виявлена під час гіпнотичного сну, не є доказами, але вона може посприяти розкриттю злочину або допомогти слідству. Вперше дані про гіпнотизм, що мали відношення до кримінального права, опублікував Лільєнсаль [6]. Він писав, що сучасне право має достатньо точок опори для заперечення нібито існуючої небезпеки використовувати гіпноз з метою порушення закону.

У практиці проводилось дуже багато експериментів над гіпнотиками як у стані гіпнозу, так і після пробудження: їх спонукували до вбивства вказаної людини (зазвичай уявною зброєю, наприклад, картонним кинджалом або незарядженою револьвера, з допомогою нібито отруєних напоїв), до здійснення крадіжки й інше. Фізіологи та юристи [7] визнавали можливість злочинних навіювань у глибокому гіпнозі, а звідси і можливість відповідних кримінальних проступків. Бьоніс [7] вказував, що гіпнотик зберігає самостійність лише остільки, оскільки це бажано гіпнотизеру. Отже, людина, яка вчиняє злочин у гіпнотичному стані, не усвідомлює своїх дій та не може керувати

достатній мірі своєю поведінкою. Фере [8] стверджує, що гіпнотик може стати знаряддям злочину, але у визначенні знарядь та засобів вчинення злочину відсутнє, людина може виступати як співучасник (стаття 14 КК України) [9]. Твердження Фере [8] ґрунтується на тому, що людина у гіпнотичному стані не пам'ятає, не усвідомлює та не контролює своїх дій. Її можна прирівняти до робота, а робот – це механізм, що виконує запрограмовані програми. Гіпнотизер, можна сказати, запрограмовує гіпнотика, але назвати людину механізмом, предметом, тобто знаряддям, є неприпустимо як з моральної, так і з етичної точки зору. Відбувається пряме порушення прав людини. Делбоей, Жанет, Кауфман [7] та інші дотримуються протилежної точки зору. Вони вважають, що гіпнотичним навіюванням не можна заставити людину до дій, що протирічать її характеру, і тому злочинні навіювання не можуть мати того значення, що їм присвоюють. Їм не вдалося заставити жінок-сомнамбул підійти після пробудження до посторошнього та обняти його. Кауфман [7] наводить випадок, коли молода загіпнотизована особа відмовлялася виконувати навіювання, яке зачіпало її відчуття пристойності або шкодило її матеріальному становищу, але навіювання вчинити фіктивне вбивство виконувала з точністю. Кауфман пояснював це тим, що відчуття встиду набагато давніше, аніж усвідомлення цінності людського життя.

Розумово та морально здорова людина із сильним характером, твердою волею, свідомим регулюванням своїх дій не може вчинити злочинних дій у гіпнозі та постгіпнозному стані. Людям із низьким рівнем розумового розвитку, морально слабким, тим, що вже здійснювали злочин, можна навіяти злочинний вплив навіть не вдаючись до гіпнозу. Тому люди, що вчинили злочинні дії і стверджують, що це було під впливом гіпнозу, відповідають так само за свої вчинки, як і свідомі правопорушники.

Інформація, отримана під час гіпнозу слідчими органами, могла б бути досить корисною. З цього питання ведуться дискусії між багатьма вченими. Одна з версій неприпустимості гіпнозу при допиті – небажані наслідки гіпнозу і протипоказання до його застосування. А саме:

1. Небажаним наслідком гіпнозу, на думку багатьох психотерапевтів, може бути настання душевного підкорення гіпнотизеру. Така людина не наважується на самостійний вчинок. Вона вважає, що їй потрібна порада з приводу всяких дрібниць.
2. Інший випадок – це люди, котрі мають міцну нервову систему. Вони можуть перемогти свої психічні розлади самостійно.
3. Гіпноз може призвести до відчуття втоми, занепокоєння, страху, припадку. Але ці явища завжди швидко минають.
4. Існує велика проблема при гіпнозі мужчиною-гіпнотизером: жінки після сеансу гіпнозу часто відчувають до гіпнотизера прив'язаність чи сим-

патію. У практиці досить багато випадків, коли жінка після гіпнотичного сеансу звинувачує чоловіка-гіпнотизера в сексуальному вимаганні.

5. У процесі гіпнозу може настати несподіваний перехід гіпнозу в істеричний суперечний стан із сильним проявом афекту (коли сеанс супроводжує виникнення істеричних припадків або епілептичного приступу) [4-5].

6. Протипоказано гіпнотизувати людей, які бояться гіпнозу, оскільки в таких випадках гіпноз малоефективний. У певних випадках існують заборони гіпнозу: висока температура, різка інтоксикація, непритомність, оглушення, кома, галюцинаторні синдроми.

У статтях 3 та 4 першого розділу Конституції України [10; 11] закріплюються засадні принципи державної політики щодо особи, людини, громадянина. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найбільшою цінністю в суспільстві. Саме тому криміналісти не можуть ставити під загрозу найбільшу цінність – здоров'я людини. З цієї причини гіпноз є недопустимий, якщо він може вплинути на здоров'я людини. Може не настати ніяких наслідків після сеансу, тому перед його проведенням слід перевірити доречність гіпнозу та його допустимість. Людину перед сеансом в обов'язковому порядку мають оглянути психотерапевти та психологи.

Для розкриття злочинів використання гіпнозу не викликає однозначного розуміння ні в криміналістиці, ні в теорії оперативно-розшукової діяльності. Пізнавальна цінність введення в гіпнотичний транс і нешкідливість даного методу для здоров'я приваблюють багатьох учених-криміналістів [9], котрі намагаються обґрунтувати допустимість цього методу в рамках оперативно-розшукової діяльності. Надати допомогу в згадуванні забутого можна, застосувавши в непроцесуальній формі такий оперативно-розшуковий захід, як допит. Коли допитуваний не дає очікуваних показань зсилаючись на те, що не пам'ятає, або не бажає говорити того, про що його питають, можна зрозуміти незадоволення слідчого. У такому випадку слідчий стоїть на рівні своїх завдань і зберігає поміркованість. Він виходить із положень Конституції, на котрими ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе і своїх близьких родичів. Процесуальний закон вказує на те, що звинувачуваний вправі, але не зобов'язаний давати свідчення [5]. Водночас закон забороняє і карає як злочин примус до дачі показань шляхом погроз або інших незаконних дій з боку слідчого або інших осіб, що проводять дізнання.

Ця ситуація ставить слідчого у складне положення і закон не дає йому інших можливостей, як звернутись до додаткових джерел інформації. У практиці досить часто такі джерела відсутні, тому трапляються випадки закриття справи за недостатністю доказів. Цей фактор звичайно веде до зменшення кількості розкритих справ, а отже, і до різкого росту рівня злочинності.

Паракриміналістика пропонує інше рішення даної проблеми [5]. Правові заборони працюють тут за іншою формулою: “не можна, але коли дуже треба, то можна”. Застосування гіпнозу в кримінальних справах обговорювалося на науково-практичному семінарі, проведеному ВНИ МВД Росії в 1994 році. В.Д.Хобалев (Академія МВД Росії) [11] запропонував методику допиту громадян у гіпнотичному стані. При цьому він зіслався на дані департаменту поліції Лос-Анджелеса, де застосування гіпнозу підвищило розкриття злочинів у п'ять разів. Водночас А.П.Гусаков [12], аналізуючи розвиток криміналістики в США, відмітив, що тактика надання допомоги в пригадуванні забутого в США практично не розробляється, за виключенням застосування при допиті гіпнозу, котрий використовується в більш як 150 правоохоронних органах США. Дослідження практики застосування гіпнозу з метою розкриття злочинів зарубіжною поліцією, застосовані В.Д.Хобалевим, показали, що в результаті гіпнозирепродукції допитуваний повідомляє додатково від 65% до 90% інформації, що має відношення до справи, а “слідчий гіпноз” у ряді країн уже став звичайним науково обґрунтованим методом в арсеналі багатьох інших [13].

А.Б.Мощанський (УМВД Пермської області) [14] повідомив про три випадки застосування “репродуктивного гіпнозу по кримінальних справах”. У двох випадках, пише він, у гіпнотичному стані інформація від свідків і потерпілих сприяла розшуку злочинця. Аналіз криміналістичної і психологічної літератури дає змогу виділити ряд вимог, щоб уникнути порушень прав і законних інтересів учасників розслідування: 1) добровільна попередня згода допитуваного на допит із використанням гіпнозу; 2) висока кваліфікація та спеціальні пізнання у галузі медицини і гіпнології спеціаліста-гіпнолога; 3) відомості, отримувані під гіпнозом, не можуть бути визнані доказами по справі, а виступають тільки як орієнтовна інформація; 4) допит із використанням гіпнозу може проводитися з дозволу судових органів; 5) хід допиту із застосуванням гіпнозу повинен фіксуватися відеозаписом; 6) гіпноз має використовуватися не тільки з метою актуалізації забутого, а й для зловлення конфлікту. Гіпноз у практиці оперативно-розшукової діяльності може використовуватися тільки по відношенню до свідків та потерпілих.

1. Слободяник А.П. Психотерапія Внушення Гіпноз – К. Вид-во “Здоров'я”, 1978. – С 151-154.
2. Буль П.И. Основы психотерапии. – Л.: Медицина, 1974.
3. Слободяник О.П. Судова психіатрія: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вузів. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1963.
4. Ротенберг В.С. Гипноз и образное мышление // Психологический журнал. – 1985. - №2. – Т.6.
5. Ларин А.М. Криміналістика і паракриміналістика – М. ББК, 1996. – С 133.
6. Слободяник А.П. Психотерапія – К. Вид-во “Здоров'я”, 1978. – С 287.
7. Там само. – С.290-291.
8. Там само. – С.294-295.

9. Законодавство України. – Правова бібліотека України “Інфодиск”, 2004.
10. Конституція України. Статті 3-4. – К.: Либідь, 1997. – С.36.
11. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України. – К.: А.С.К. 2003. – С.995-999
12. Хобалев В.Д. Применение гипноза для активизации памяти опрашиваемых лиц в деятельности зарубежной полиции / Автореф. дисс. канд. психолог. наук. – М., 1997.
13. Гусаков А.Н. Криминалистика США: теория и практика ее применения. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1993.
14. Кондратов В.В. Все о гипнозе. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – С.100.

СПОНУКАННЯ ОСОБИ ДО ВЧИНЕННЯ ПЕВНИХ ДІЙ В ІНТЕРЕСАХ СЛІДСТВА ТА ЙОГО ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД ПРОВОКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ

Р.В. Стецишин

Національна академія Служби безпеки України
Науковий керівник – *С.В. Дроболюк*

Побудова правової демократичної держави, якою, згідно зі ст. 1 Конституції, прагне утвердитися Україна, вимагає належного вдосконалення усіх сфер і напрямків діяльності, усунення негативних соціальних явищ, зміцнення таких невід’ємних атрибутів державності, як законність та правопорядок. У даному контексті далеко не останню роль відіграє діяльність правоохоронних органів із попередження та розкриття суспільно небезпечних діянь. Відтак слід зауважити, що розслідування злочину – це специфічний пізнавальний процес подій минулого, який нерідко ускладнюється за умов недостатньої вихідної інформації.

Вагомим аспектом, на нашу думку, є дезінформування й оперативний експеримент як способи отримання необхідної інформації в ситуаціях, коли застосування традиційних методів розслідування не дає бажаного результату.

Одне тільки згадування таких понять, як обман, провокація у контексті правоохоронної діяльності викликає обурення і закиди про їх принципову недопустимість. Однак чи правильно при цьому оцінюється співвідношення змісту і форм даних категорій? Як, наприклад, здійснити проникнення негласного співробітника до злочинного угруповання з метою викриття злочинної діяльності його членів без відповідного легендування. Інша справа, що не можна підштовхувати до вчинення таких дій, які є протиправними, небезпечними для громадян і можуть мати серйозні наслідки для долі особи, яку провакують. Так, в одному з рішень Верховного суду США проводиться розмежування між криміногенною ситуацією, штучно створеною для невинуватого, і “пасткою” для злочинця. Тому слід говорити не про абсолютну відмову від

провокації як засобу діяльності проти злочинців, а про виявлення чіткої різниці між тими способами введення в оману, що зазвичай застосовуються, й тими, що взагалі не можуть застосовуватись. Не буде зайвим зазначити, що у вітчизняному законодавстві слід ставити питання про необхідність дати вичерпно зрозуміле визначення поняття “провокація” як підаспекту оперативного експерименту і провокації злочину [7, с.32]. Це, безумовно, прояснить ситуацію щодо дій працівників правоохоронних органів при затриманні злочинця з речовими доказами і для отримання доказів їх вини у процесі оперативно-розшукової діяльності.

Для слідчого розмежування зазначених понять має бути ще більш чітким, оскільки інформація, отримана оперативно-розшуковим шляхом, використовується здебільшого як основа для подальшої перевірки конкретних осіб і подій, а тому помилки тут можуть мати невиправні наслідки. Проте і в цьому разі спонукання до певних дій може мати правомірний характер. Розглянемо такий приклад. Обшук, що проводився у приватному будинку та присадибній ділянці, котрі належали підозрюваному, не дав очікуваних результатів. Слідчий після завершення вказаної слідчої дії своєю поведінкою дав зрозуміти, що його сподівання на отримання доказів не виправдались. Вночі підозрюваний, впевнений у тому, що йому боятися уже нічого, вирішив переховати речові докази в інше місце. Вжитими оперативно-розшуковими заходами зазначені дії підозрюваного були задокументовані. У ході повторного обшуку речові докази були знайдені і долучені до матеріалів кримінальної справи.

Якщо акцентувати увагу тільки на формі вчинених слідчим дій, то можна зробити висновок про наявність елементів обману і провокації, адже підозрюваного певною мірою підштовхнули до виконання тих дій, що призвели до його викриття. Проте, якщо розглядати сутнісний бік проведеної операції, то в ній нема нічого провокаційного, оскільки злочин уже було вчинено і своїми діями він тільки полегшив роботу слідчого, а не створив додаткові правові підстави своєї відповідальності.

Саме такі дії, на нашу думку, можуть входити до арсеналу методів та способів протидії сучасній злочинності, адже це – професійна відповідь на дії професіоналів, а не дрібні спроби “запоторити” їх за грати шляхом підкидання зброї чи наркотиків, на що нерідко йдуть практичні працівники у безплідних протиборотвах зі злочинцями в силу відсутності надійних правових засобів їх викриття.

Однак виникає питання: чи можна в принципі використовувати провокацію в боротьбі зі злочинністю? В багатьох країнах на це запитання дано категоричну стверджувальну відповідь, наприклад, у боротьбі з контрабандою наркотиків і зброї, проституцією [1, с.81-82]. А тому законність тактичного прийому визначається тим, наскільки він відповідає принципам досудового

слідства, в якій мірі його застосування виправдано з точки зору окресленої в законі компетенції слідчого. Іншими словами, будь-яке посилання на доцільність використання того чи іншого прийому без належної відповідності до закону не може слугувати підставою його правомірності. Відтак використання провокації як способу розкриття злочину може бути певним чинником, що впливає на формування думки слідчого з приводу вини підозрюваного, і не треба плутати засіб боротьби зі злочинністю з можливістю обвинувачення особи у вчиненому нею з “наводки” злочині. Наприклад, складнощі викриття хабарників загальновідомі, і, як наслідок, у діяльності правоохоронних органів використовується операція “затримання на гарячому” [5, с.309]. Провокація хабара відповідно до статті 370 КК України передбачає відповідальність за свідоме створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють проношення або одержання хабара, щоб потім викрити того, хто дав або взяв хабара [7, с.183]. У зв’язку з труднощами, що виникають у процесі викриття цього злочину, вважаємо, що розмежування провокації хабара й оперативного експерименту слід здійснювати за такими критеріями. По-перше, оперативно-розшукові заходи проводяться після того, як службова особа особисто ініціювала дії щодо одержання хабара, і ці дії відображені у заяві, складеній відповідно до вимог ст.95 КПК України. По-друге, лише пропозиція дати їй хабара з боку службової особи вже є умисними діями, спрямованими на вчинення злочину. Виходячи з цього, проведення заходів щодо виявлення, фіксування слідів тяжкого злочину у цьому випадку не ініціюють злочинну поведінку службової особи, а втручаються в реалізацію злочинного умислу, фіксуючи зовнішні події і факти. Тим більше, що службова особа завжди має право вибору – брати чи не брати хабара, а тому відсутність наміру і неотримання хабара не тягнуть кримінальної відповідальності. Але слід взяти до уваги, що зацікавлена особа може організувати таку операцію на базі сфальсифікованих даних. Тому видається доцільним зробити такий висновок: результати подібної операції можуть слугувати свідченням винуватості підозрюваного тільки у тому випадку, коли “чистота” операції з отримання хабара знаходиться під повним контролем. В інших випадках сам факт виявлення грошей може розглядатися як підстава для проведення профілактичного заходу щодо підозрюваного [3, с.13-16].

Зрештою, що собою являє тактика розслідування злочинів? По суті вона є обманом, адже тактика – це вміння переграти свого опонента, що виявляється насамперед у банальній хитрості. Що стосується розслідування, це означає здобути інформацію, яку неможливо або ж украй важко отримати без тактичних ходів [1, с.27-28].

Для прикладу можна розглянути окремі слідчі дії, в яких присутні елементи тактики. Так, маскування мети допиту по суті обман, але по великому

рахунку – тільки засіб отримання інформації. Досить часто слідчі стверджують, що особу правоохоронними органами залучається до співпраці для з’ясування обставин якоїсь ситуації (як свідка при ДТП), а насправді слідчий в такий спосіб дізнається, наприклад, про можливість перебування підозрюваного поблизу місця вбивства.

США в цьому відношенні пішли ще далі: для того, аби добитися зізнання підозрюваного у вчиненому злочині, його обвинувачують у не вчиненому ним більш тяжкому злочині, тобто ставлять перед вибором – зізнатися у своєму чи підпасти під можливу загрозу притягнення до відповідальності за чужий злочин [2, с.20]. У цьому прийомі вже немає тактичної чистоти, тут присутні погроза і тиск, що суперечать Основному Закону будь-якої держави.

Таким чином, у боротьбі зі злочинністю дезінформація може використовуватися як засіб розслідування злочинів у межах, що не порушують вимоги чинного законодавства.

Взагалі-то, заборона на обман, провокацію, дезінформацію та інші подібні засоби діяльності правоохоронних органів виходить із т. зв. теорії “безконфліктного слідства”. Проте такої в реальності нема. Відтак не можна залишати слідчого беззбройним і беззахисним перед усім арсеналом засобів представників злочинного світу. Однак у жодному разі це не означає, що правоохоронним органам можна і потрібно діяти так, як злочинці, тобто не зважаючи ні на що, лишень для досягнення мети – виявити, знайти, викрити. Таким чином, треба ставити питання не про те, чи допустимий обман, дезінформація тощо, а стосовно того, у яких випадках вони можуть виступати засобами здобуття необхідної для розслідування злочину інформації, коли і за яких умов можуть використовуватись, а також, коли їх застосування неможливе. Так, вважаємо недопустимим застосування обману, якщо він ґрунтується:

- на правовій необізнаності підозрюваного, незнанні ним своїх прав та обов’язків, на неправильному уявленні про правові наслідки своїх дій;
- на сфальсифікованих доказах;
- на завідомо невиконуваних обіцянках підозрюваному чи іншій особі, що протистоїть слідчому;
- на дефектах психіки чи інших хворобливих станах особи;
- на релігійних і містичних забобонах особи [3, с.22-23].

Зрозуміло, що цей перелік не є вичерпним, але визначальними тут є дві умови:

- в особі, стосовно якої використовуються ці засоби, завжди повинна залишатися можливість вільного вибору поведінки;
- при реалізації результатів застосування цих засобів не повинні допускатися порушення прав даної особистості [6, с.107].

Отже, підсумовуючи все зазначене вище, гадаємо, що правомірне застосування дезінформації як засобу протидії злочинній діяльності повинно стати

дійовим способом теоретичного і практичного вирішення проблем, пов'язаних із належним попередженням, розслідуванням і розкриттям різних видів злочинів.

1. Бахин В.П. Допрос: Лекция. – К., 1989.
2. Бахин В.П., Билецкий П.Д., Кузьмичев В.С. Криминалистические приемы и средства разрешения следственных ситуаций. – К., 1991.
3. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.: Юридическая литература, 1964.
4. Карнеева Л.М. Проблемы соотношения теории криминалистики и уголовно-процессуальной науки со следственной практикой. – М., 1980.
5. Кирпичников А.И. Взятка и коррупция в России. – СПб., 1997.
6. Пантелеев И.Ф. Некоторые вопросы психологии расследования преступлений // Труды ВКЮИ ХХІХ. – М., 1973.
7. Стратегія і тактика боротьби з організованою злочинністю та корупцією. – Випуск 3. – К., 1998.

ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРОНИКНЕННЯ ДО ЗЛОЧИННОГО УГРУПОВАННЯ ЯК ЗАСОБУ БОРЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Я.О.Скорик

Національна академія Служби безпеки України
Науковий керівник – *С.Л.Фальченко*

Проблеми розкриття злочинів, вчинених групою осіб, та боротьби з організованою злочинністю стоять в наш час надзвичайно гостро не тільки в Україні, а й за кордоном. Так, усе більшими темпами зростає частка складних, комплексних та високоінтелектуальних злочинних діянь, які вимагають чіткої, координованої діяльності десятків, а іноді сотень чи тисяч людей. Діяльність таких формувань завжди має високий ступінь суспільної небезпечності та систематичний характер. Крім того, вони посягають на такі цінності, як права, свободи та законні інтереси окремих індивідів, національну безпеку України, міжнародний правопорядок тощо.

Міжнародне співтовариство активно протидіє цьому негативному явищу. Україна не стала винятком із правил. Найосновніші засади і принципи правоохоронної діяльності закріплюються чч.1, 3 ст.17 Конституції України. Крім того, в розділі II Конституції зазначені права особи, які правоохоронні органи не можуть обмежувати під час проведення заходів, спрямованих на боротьбу із злочинністю. Ці цінності стали об'єктом охорони законодавства України про кримінальну відповідальність.

Доктрина правоохоронної діяльності знайшла своє відображення в таких нормативно-правових актах (НПА), як Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18.02.92, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” від 30.06.93 та інших законах, які регулюють дану сферу, визначаючи порядок формування і функціонування правоохоронних органів.

Протягом тривалого часу засоби і методи боротьби зі злочинністю були “завуальовані” єдиним, наявним у законодавстві терміном “оперативно-розшукові заходи”, який деталізувався у “закритих” відомчих документах. Тільки в 90-х рр. ХХ ст. завіса таємничості дещо відкрилась, і громадяни, наприклад, у Законі СРСР “Про держбезпеку в СРСР” змогли побачити, що мова йде про такі методи збору інформації, як прослуховування телефонних розмов, контроль поштової кореспонденції та ін. [4, с.365].

Слід зазначити, що оперативно-розшукові заходи, передбачені законом, є, фактично, нічим іншим як порушенням прав і свобод людини. Проте, виходячи з їх суспільної корисності, законодавець назвав їх не порушеннями, а тимчасовими обмеженнями.

Легальність оперативно-розшукової діяльності передбачає фіксацію ходу і результатів її проведення у відповідних документах. У ході ОРД перевіряється інформація, яка згодом може бути використана тільки на дії, пов'язані з забезпеченням законності [3, с.90]. Кожна особа має право захищати свої права і свободи законними способами, аж до вимоги відповідних пояснень у правоохоронних органів. Законодавством встановлено, що в разі вчинення протиправних дій органами, що здійснюють ОРД, а також у випадку не підтвердження оперативної інформації, ці органи зобов'язані “поновити порушені права та відшкодувати матеріальні і моральні збитки” [3, с.91]. Згідно з п.7 ч.1 ст.9-2 Закону України “Про ОРД” оперативно-розшукова справа, що не містить даних, які вказують на ознаки злочину, вчиненого особою, має бути закрита у відповідному порядку.

На противагу таким позиціям окремі науковці висловлюють думку, що “реформи кримінального процесу... у напрямку поширення засад змагальності та надання несправедливо завищеного захисту прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого є результатом прихованих зусиль зарубіжних спецслужб, зацікавлених у розвалі держави, перетворенні її в колоніальний придаток західної цивілізації” [5].

І хоч все вищезазначене дає достатньо підстав розглядати заходи з розкриття злочинів та боротьби зі злочинністю як цілком виправдані і законні, трапляються випадки, коли така діяльність набуває ознак протиправності, а іноді межує зі злочином.

Особливо яскраво цей феномен проявляється в діяльності, пов'язаній з виконанням спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Ця форма ОРД є одним із найдавніших та найефективніших заходів протидії злочинам. Таке проникнення в злочинне середовище штатного працівника правоохоронного органу чи особи, яка залучена до ОРД, здійснюється з вчиненням дій, необхідних для встановлення довіри. Закон передбачає, що дії цих осіб не утворюють складу злочину (ст.43 КК України), якщо вони вчинені в межах та на підставі закону. Проникнення в злочинне угруповання з метою припинення її діяльності дістало назву оперативного проникнення [3, с.167].

Ефективність протидії організованій злочинності залежить від наявності у правоохоронних органів достовірної та своєчасної інформації про неї. Отримання такої інформації, здебільшого, можливе від осіб, які є членами організованих злочинних формувань і співпрацюють із правоохоронними органами. Мотиви такої співпраці можуть бути різними. В законах визначається неможливість встановлення таких відносин інакше як на засадах добровільності (п.13 ст.8 Закону України "Про ОРД", ст.ст. 13, 14 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю")

Практика застосування таких методів хоча й суб'єктивно, проте яскраво описана в ряді художніх творів, написаних, як правило, колишніми співробітниками правоохоронних органів.

Іноді заходи з проникнення до злочинного угруповання можуть набирати такого розмаху, що інформація здобувається не просто за допомогою окремих індивідів, а шляхом діяльності юридичних осіб.

Так виникає проблема відповідності завдання і прийомів, які працівник зможе (чи не зможе) використати.

Ч.1. ст.43 КК України встановлює положення, що "не є злочином вимушене заподіяння шкоди охоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності". Це положення закріплює лише базові умови правомірності таких дій. Детальніше вони можуть бути розкриті на підставі аналізу законодавства про ОРД. Зокрема, умови правомірності заподіяння шкоди забезпечуються: 1) належним чином оформленою згодою особи на співпрацю; 2) вимушеністю як самого проникнення, так і заподіяння шкоди; 3) відповідністю заходу основним принципам ОРД; 4) відповідністю виду оперативного проникнення умовам, що склалися; 5) недопущенням провокації членів угруповання на вчинення злочину та ін. [3, с.171-172].

Згідно з ч.2 ст.43 КК України не визнається правомірним діянням заподіяння шкоди особою, яка хоч і діяла за наявності умов, передбачених ч.1 цієї

статті, але діяння якої за своїми ознаками є: а) особливо тяжким злочином, поєднаним із насильством над потерпілим (наприклад, ч.3 ст.ст.110, 112, 113, 115; ч.2 ст.147; ч.3 та ч.4 ст.ст.189, 257; чч. 2, 3, 4 ст.ст.258, 261 КК України); б) тяжким умисним злочином, пов'язаним із завданням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких чи особливо тяжких наслідків (наприклад, ст.121; ч.2, ст.127; ч.4 ст.130; ч.3 ст.146; ч.3 ст.206 КК України) [1, с.130].

Але навіть якщо з боку особи, що здійснювала негласне проникнення, мали місце порушення прав і свобод, сам факт співпраці з правоохоронним органом є обставиною, яка пом'якшує покарання (п.9 ч.1 ст.66 КК України). Відповідно ч.3 ст.43 КК України забороняє застосування до такої особи довічного позбавлення волі, а покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк може бути призначене їй на строк не більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого за цей злочин.

До співпраці забороняється залучати медичних працівників, адвокатів, священнослужителів, якщо особи, щодо яких здійснюються оперативно-розшукові заходи, є їх пацієнтами чи клієнтами (ч.4 ст.11 Закону України "Про ОРД").

Глумачення поняття вимушеності заподіяння шкоди при оперативному проникненні дає нам змогу зробити висновок, що ініціатива заподіяння шкоди не повинна виходити від особи, що здійснює проникнення, чи органу, з яким вона співпрацює, оскільки в такому випадку буде мати місце провокація злочину та порушення принципу мінімальності обмеження прав і свобод особи. Тому з метою недопущення провокації в діях особи, яка здійснює проникнення до злочинного угруповання, недопустимим є виконання нею ролі підбурювача. Вважається, що найбільш прийнятним у таких випадках є роль пособника чи організатора, що приєднався до угруповання вже на стадії вчинення злочину. Виконавцем ця особа може бути тільки в межах, передбачених ч.2 ст.43 КК. Щоб встановити більш тонку межу переходу дій, необхідних для виконання спеціального завдання з припинення чи розкриття організованої групи чи злочинної організації у злочин, потрібно провести більш глибоке дослідження ст.43 КК, у тому числі на основі практики її застосування, яка поки що не напрацьована, оскільки така норма є повелістю у вітчизняному законодавстві про кримінальну відповідальність.

1. Науково-практичний коментар КК України / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка. – К.: Атіка, 2003. – 1056 с.
2. Науково-практичний коментар до КК України / Відп. ред. С.С.Яценюк. – К.: А.С.К., 2002. – 968 с.
3. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Ч.1 Підручник. – Х.: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.
4. Основи оперативно-розшукової діяльності. Учебник / Под ред. В.Б.Рушайло. – Изд. 2-е. – СПб.: Лань, 2000. – 720 с.
5. Бойков А. Проблемы развития российской прокуратуры // Законность. – 1998. – №7. – С.5.

ЩОДО ПОНЯТТЯ СПОСОБУ ВЧИНЕННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ (СТ. 209 КК УКРАЇНИ)

Р.В.Макуха

Національна академія СБ України

Науковий керівник – *М.І.Костін*

Загальновідомо, що ефективність, і в значній мірі законність застосування кримінально-правових норм до конкретного життєвого випадку, у першу чергу, залежать від того, наскільки самі правозастосовці правильно і однозначно розуміють зміст цих норм та використаних у них окремих термінів. Не є виключенням у цьому плані положення ст.209 КК України, які потребують чіткого теоретичного опрацювання з огляду на достатньо новий склад указанного злочину та дискусійність окремих його елементів.

Зважаючи на це, ми торкнемося лише одного питання, що стосується визначення поняття способу легалізації злочинних доходів. Зокрема, у ст.61 КПК України зазначено, що при провадженні досудового слідства, дізнання і розгляди кримінальної справи в суді, обов'язковому доказуванню підлягає подія злочину. Її встановлення входить до формули обвинувачення, з якою пов'язані найважливіші процесуальні відносини і дії. Невід'ємною складовою події є саме спосіб вчинення злочину поряд із часом, місцем та іншими обставинами вчинення злочину. Треба звернути увагу на те, що спосіб повинен бути встановлений по кожній кримінальній справі, незважаючи на те має він значення для кваліфікації даного злочину чи ні [1, с.189].

У теорії доказів зазначається, що при доказуванні обставин, які утворюють подію злочину, належить встановлювати передбачені кримінальною нормою діяння, наслідки (для злочинів із матеріальним складом) та наявність між ними причинного зв'язку [2, с.33]. Таким чином, можна зробити висновок, що *спосіб* посідає центральне місце у змісті події вчинення будь-якого злочину, в тому числі і легалізації злочинних доходів. Встановлення достатніх ознак події легалізації, а відповідно і способу даного злочину, входить до підстави порушення кримінальної справи цього виду (ст.94 КПК України). Без правильного встановлення способу вчинення легалізації, яка впливає з логічного аналізу тексту ст.132 КПК України, неможливо притягнути особу як обвинуваченого або постановити вирок суду (пп. 1, 2 ст.324 КПК) по справах вказаної категорії.

Не зважаючи на велику практичну значущість правильного і повного встановлення способу вчинення легалізації злочинних доходів, сьогодні існують різні підходи до його визначення, що не може сприяти якісному

розслідуванню цих злочинів та створенню надійної доказової бази. Вивчення відповідної літератури з цього питання дозволяє зробити висновок про виділення вченими та практиками від 10 до 25 різних способів вчинення даного злочину при тому, що цей перелік не є вичерпним. Деякі автори виділяють лише напрямки, найбільш типові засоби та механізми легалізації [3, с.34-35]. Інші розрізняють, крім найбільш типових способів, ще і три групи ознак, притаманних способам легалізації відповідно до етапів розвитку злочину [4, с.129]. Наприклад, М.В.Салтєвський поділяє способи на такі групи: 1) фінансові операції; 2) угоди купівлі-продажу, позики; 3) підприємницька діяльність; 4) фіктивна економічна діяльність [5, с.19].

На нашу думку, переважна більшість указаних вище “способів вивчення легалізації”, хоч і характеризує процес вчинення легалізації з інформаційного боку, насправді ж більше висвітлює механізм вчинення цього злочину. Але необхідно відрізнити спосіб легалізації як обставину, що підлягає обов'язковому доказуванню, та механізм легалізації як категорію криміналістичної методики. Ототожнення цих двох понять може призвести до невинуватого розширення меж доказування, затягування строків розслідування, неконкретності пред'явленого обвинувачення. Крім того, наведені приклади способів, що виділяють різні фахівці, на наш погляд, не відповідають базовому визначенню способу вчинення злочину у кримінальному праві і криміналістиці. Очевидно, в першу чергу це обумовлено нерозробленістю на сьогодні загальнотеоретичного поняття способу вчинення легалізації злочинних доходів.

Як відомо, в кримінально-правовому значенні спосіб вчинення злочину являє собою сукупність (систему) прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину. Він значною мірою визначає форму і зміст даної дії, її інтенсивність та шкідливість [6, с.108]. На його базі в криміналістичному значенні спосіб вчинення злочину розуміють дещо ширше, що дозволяє максимально повно з'ясувати фактичну послідовність дій, що призводить до злочинного результату. Отже, його визначають як взаємопов'язану систему дій з підготовки, вивчення і приховування суспільно небезпечного діяння, детермінованого умовами зовнішнього оточення і якостями особи, які можуть бути пов'язані з використанням відповідних засобів, умов, часу та місця [7, с.10-17].

У диспозиції ст.209 КК України спосіб вчинення цього злочину прямо не названий, що вимагає його визначення на основі загальнотеоретичного розуміння способу вчинення злочину, конкретизованого складом цього злочину. Але оскільки легалізація є злочином із формальним складом, то необхідною ознакою об'єктивної сторони є діяння, спрямоване на заподіяння шкоди об'єкту злочину. Звідси випливає, що способом вчинення легалізації злочинних доходів є не всі дії, а лише ті, що знаходяться в межах окреслених

об'єктивною стороною складу цього злочину. У свою чергу формами об'єктивної сторони цього злочину є:

1) вчинення фінансової операції чи укладання угоди з коштами або іншим майном, одержаним унаслідок суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів;

2) вчинення дій, спрямованих на приховування чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення;

3) набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Не можна не зазначити, що ці діяння повинні бути вчинені зі спеціальною метою, про що засвідчує положення ст.6 Страсбурзької конвенції, а також відображає ряд досліджень вітчизняних науковців [8, с.43]. По суті, кінцеву мету – підтвердження нібито законного джерела доходів, які насправді отримані злочинним шляхом, – можна досягти на кінцевому етапі легалізації. Тобто без спеціальної мети може й не бути легалізації, а буде присутній суміжний склад злочину, наприклад, передбачений ст.198 (придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом), який поряд з іншими ознаками відрізняється від легалізації ще й саме спеціальною метою.

Отже, на підставі вищевикладеного, ми вважаємо за належне запропонувати визначення поняття способу здійснення легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, як конкретних фактичних дій (або елемента таких дій) з предметом легалізації, які вчиняються у межах форм об'єктивної сторони складу цього злочину і спрямовані на досягнення єдиної спеціальної мети вказаного злочину – надання законного вигляду доходам, отриманим злочинним шляхом. Таке визначення, на нашу думку, має наповнюватись індивідуальним конкретним змістом у ході виявлення ознак, розслідування кожного окремого злочину, передбаченого ст.209 КК України, та враховуватись при доказуванні події злочину.

1. КПК України. Науково-практичний коментар до КПК / За редакцією В.Маяренко В.Гончаренка. – К., 2002. – 939 с.
2. Костін М.І. Контрабанда. Доказування обставин події злочину на досудовому слідстві. Монографія. – К., 2003 р.
3. Тимошенко В.А. Легалізація кримінальних контактів: сутність, механізми протидії. Монографія. – К.: Вид-во НА СБ України, 2003. – 151 с.
4. Корж В.П. Методика расследования экономических преступлений. Руководство для следователей – Х., 2002. – 280 с.
5. Салтевский М.В. Основы методики расследования легализации денежных средств, приобретенных преступным путем. Конспект лекций. – Х., 2000. – 19 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За редакцією М.Бажанова, В.Сташиса, В.Танія. – Київ–Харків, 2002. – 416 с.

7. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления // Социалистическая законность. – 1971. – №11. – С.16-17.
8. Науково-практичний коментар до КК України / За редакцією С.С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – 934 с.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ

Л.В.Васюта

Прикарпатський університет ім.В.Стефаніка

Науковий керівник – *С.В.Томин*

Процес доказування – це діяльність, що здійснюється на підставі кримінально-процесуального закону щодо встановлення і пізнання за допомогою доказів фактів об'єктивної дійсності, які необхідні для правильного вирішення кримінальної справи.

Даний процес полягає у збиранні, процесуальному закріпленні, перевірці та оцінці доказів, який завершується формулюванням висновків, покладених в основу прийняття процесуальних рішень.

У літературі побутує думка щодо розширення доказової бази. Одним із таких шляхів розширення є криміналістичне забезпечення процесу доказування. Під даним шляхом слід розуміти підвищення рівня роботи щодо розшуку, виявлення, фіксації доказів із застосуванням прийомів, методів і технічних засобів, розроблених криміналістикою [2, с.13].

Одна з основних причин невиконання норм закону про повне, всестороннє, об'єктивне вивчення обставин справи криється в обмеженості доказової бази, в спробах вирішення виникаючих по справах питань за рахунок використання головним чином таких звичних слідчих дій, як допит потерпілих, свідків, підозрюваних та обвинувачених. Однак подібні методи, які були ефективними в умовах стабільного суспільства, як правило, при розслідуванні побутових злочинів, сьогодні виявляються недостатніми. Поширення професійної злочинності, збільшення кількості злочинів, скоєних організованими групами, призводять до того, що потерпілим та свідкам нічого не відомо про злочинців та обставини вчинення злочинів або вони знають і мовчать із страху перед злочинцями чи в силу своєї причетності до протиправних дій.

Загальновідомі труднощі розслідування, які на сьогодні полягають у зміні свідками в суді показань, даних у ході попереднього слідства. Свідків залякують, задобрюють обіцянками, іншими способами впливу щодо зміни в суді їх показань. Не в змозі протистояти натиску, вони міняють покази, що в цілому негативно впливає на правосуддя.

Якщо слідчий обмежується головним чином допитами підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків, він ризикує не отримати всієї необхідної інформації чи опинитися в повній залежності від позиції допитуваних, які у будь-який момент можуть відмовитися від даних свідчень. Саме тому слід забезпечити розшук та здобуття об'єктивної інформації, яка не підлягає зміні. Зрозуміло, не для того, щоб замінити показання живих осіб, а щоб розширити масив доказів за рахунок тих, які мають самостійне процесуальне значення та дозволяють перевірити і підтвердити достовірність тих чи інших свідчень. Маються на увазі речові докази, а також об'єктивні дані, які можуть бути здобуті в основному в результаті таких слідчих дій, як огляд, обшук та виїмка.

Аналіз норм КПК, які регламентують проведення вказаних слідчих дій, засвідчує, що вони якраз спрямовані на розшук об'єктивної інформації про обставини злочину. Так, огляд проводиться з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи (ст. 178 КПКУ). Як показує практика, при огляді місця події знаходять, наприклад, сліди рук і ніг людини, сліди знарядь зламування та інструментів, сліди крові тощо.

При огляді місця події немає дрібниць. Незначний, на перший погляд, предмет може виявитись дуже важливим, а інколи вирішальним. Так, важливу роль у розшуку злочинців у деяких випадках зіграли корки з фольги, якими були закриті пляшки з вином, які злочинець зривав зубами, кусок бинта зі слідами крові. Такий перелік можна продовжувати.

У справах про злочини, при здійсненні яких має місце безпосередній контакт між злочинцем і жертвою, дуже результативним буває огляд одягу потерпілого і підозрюваного. По-перше, наявність на одязі тих чи інших пошкоджень може підтвердити або спростувати покази названих осіб. По-друге, детальний огляд одягу нерідко дає можливість виявити сліди крові, сперми, інших біологічних виділень чи мікрочастин.

Згідно зі ст. 193 КПК України освідування обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого чи свідка проводиться для встановлення на його тілі особливих примет. Це можуть бути різні тілесні ушкодження (рани, синці, сліди укусів), а також частини, які могли попасти на тіло із знарядь злочину чи предметів, що знаходилися на місці пригоди.

Практика дає немало прикладів, коли знайдені таким чином докази “німі свідки” – відіграють важливу роль у розкритті злочину, а інколи в реабілітації людини, на яку помилково впала підозра [3, с.436].

У той же час саме на першочерговому етапі розслідування, одним із важливих завдань якого є виявлення всієї достовірної інформації про злочини і злочинця, сліди злочину, тобто потенційних доказів, допускаються суттєві помилки, що тягнуть за собою втрату інформації.

Що потрібно робити, щоб у повній мірі використати можливості отримання необхідної доказової інформації?

По-перше, треба забезпечити своєчасне проведення вказаних слідчих дій: огляду, освідування, обшуку. Втрачений час завжди “знищує” сліди злочину: вони зникають в силу звичайних причин (наприклад, сліди ніг у людному місці), а інколи навмисно знищуються зацікавленими особами. Тому, якщо слідчі дії проводяться із запізненням чи взагалі не проводяться, слідство та суд позбавляються багатьох доказів.

По-друге, результативність огляду, освідування та обшуку визначається тим, наскільки повно і якісно проводяться ці слідчі дії, наскільки діяльність слідчого відповідає принципам кримінально-процесуального закону і рекомендаціям криміналістики.

Причини слідчих помилок полягають у невиконанні вказаних приписів та рекомендацій, зокрема у поверхневому проведенні огляду. Це призводить до того, що знаходять далеко не всі сліди, речові докази. Наприклад, у справах про вбивствах у протоколах не завжди вказуються погодні умови, температура тіла трупа, що дуже важливо для встановлення причини смерті; не описується з достатньою повнотою положення трупа, відстань між трупом та нерухомими предметами. Такі проблеми нерідко суттєво ускладнюють правильне вирішення справи.

Прикладом може слугувати справа Р., засудженого за вбивство жінки. Обвинувачення базувалося головним чином на визнанні вини обвинуваченим, від якого він у подальшому відмовився. Перевірка достовірності визнання вини обвинуваченим ускладнювалася тим, що огляд місця пригоди – ділянка лісу, де був виявлений труп потерпілої – проводився поверхнево. Визнавши вину, Р. показав, що привіз тіло виночі на машині. Однак із протоколу огляду не ясно, чи міг Р. у день убивства скористатися машиною, яка, за показанням свідків у цей час знаходилася у гаражі. При виїзді на місце пригоди Р. указав, куди кинув лопату, якою закопав труп. При огляді дійсно було знайдено лопату, але де точно, не вказано, у зв'язку з чим важко було перевірити достовірність свідчень обвинуваченого. Під час розслідування не встановлено, чи належала знайдена лопата Р., на визнання вона нікому не пред'являлася. Внаслідок цих і деяких інших упущень слідства Верховним Судом вирок відмінено, справу направлено на додаткове розслідування.

Значення “німих свідків” охарактеризував видатний російський юрист А.Ф.Колі. Виступаючи як обвинувач у справі про вбивство, де вирішальне значення мали речові докази і медичні висновки, він сказав: “Якщо б прийшлося судити тільки тих убивць, яких застали з ножем над жертвою, тільки тих отравителів, з рук котрих забрали залишки даної ними лекому отрути, то більша частина винних у скоєнні даних злочинів залишалася б без законного пока-

рання. Тут ніколи не буде прямих, очевидних доказів. Їх не буде, а будуть дріб'язкові обставини, буде життєва ситуація, будуть ті крихти, з яких, як із мозаїки, прийдеться скласти обережно і терпляче обвинувачення” [4, с.418]

Знайти, зібрати, використати ці “крихти” – в цьому полягає мистецтво слідчого.

По-третє, ефективність огляду залежить від умілого використання засобів криміналістичної техніки, різних пошукових приладів, слідокопіювальних матеріалів, а також засобів фіксації: складання чітких та ясних планів, схем, фото-та кінозйомки, відеозапису та ін.

По-четверте, до проведення вищевказаних слідчих дій слід залучати спеціалістів. Участь спеціаліста компенсує недостатність знань та навичок слідчого. В особливо складних випадках, наприклад, коли мова йде про виявлення слабовидимих чи невидимих слідів, навіть підготовлений слідчий без участі спеціаліста не зможе знайти і зафіксувати все те, що можна і потрібно виявити при проведенні тієї чи іншої слідчої дії.

Таким чином, можна виділити три напрямки криміналістичного забезпечення процесу доказування.

Поліпшення криміналістичної підготовки слідчих та оперативних працівників. Як у процесі навчання у навчальних закладах, так і в рамках системи підвищення кваліфікації, потрібно не тільки давати їм необхідні теоретичні знання, але й прививати практичні навички. Прикладом може слугувати розширення можливостей дослідження слідів крові. Якщо в недалекому минулому експерти мали можливість лише визначити, чи виявлені сліди і слідами крові, то тепер вони одержали можливість визначити, кому належить кров – людині чи тварині; чи група крові, знайдена в слідах, співпадає з групою крові підозрюваного; приналежність крові дорослому чи дитині, чоловіку чи жінці; походження крові з певної частини тіла.

Особливо важливим є інформування слідчого про нові досягнення в криміналістичних, експертних дослідженнях, оскільки це орієнтує їх на виявлення слідів злочину.

Покращення технічного оснащення слідчих і оперативних підрозділів. Маються на увазі не тільки науково-технічні засоби, безпосередньо призначені для розшуку і фіксації слідів злочину, а також транспорт, засоби мобільного зв'язку, тобто все те, що необхідно для розкриття злочинів на сучасному рівні.

Забезпечення участі спеціаліста в проведенні огляду місця пригоди та деяких інших слідчих дій, коли це викликається необхідністю. Оптимальним визнається такий підхід, коли при скоєнні злочину, що може лишити матеріальні сліди, на місце пригоди разом зі слідчим виїжджають прокурор-криміналіст, працівник експертно-криміналістичного підрозділу системи

МВС, судовий медик або інший спеціаліст, у наявності якого є необхідні технічні засоби.

1. Кримінально-процесуальний кодекс України.
2. Власихин В.А. Доказывание в уголовном процессе. Традиции и современность. – М.: Юристъ, 2000.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – 3-е вид., доповнене. – М.: ЮНПІ ДАПА, Закон і право, 2001 – 837 с.
4. Копи А.Ф. Судебные речи. – М.: 1905.

ПРОГРАМУВАННЯ НАСТУПНОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Ю.І.Рибак

Івано-Франківський інститут права, економіки та будівництва
Науковий керівник – *В.В.Семенюк*

У криміналістичній літературі по-різному оцінюється значення наступного етапу розслідування злочинів для окремих методик. Ряд криміналістів, правильно акцентуючи увагу на організаційно-тактичному і методичному значенні початкового етапу розслідування, його вирішальної ролі для успішного розслідування в цілому, в той же час недооцінювали роль його наступного етапу [7, с.447]. “Заключительным разделом частной криминалистической методики, писал Р.С.Белкин, мы считаем описание типичного перечня и особенностей тактики последующих следственных действий и их сочетания с оперативно-розыскными мероприятиями, осуществляемыми на этом этапе расследования” [2, с.337]. У методиках розслідування окремих груп злочинів рекомендації відносно організації і проведення наступного етапу розслідування або взагалі відсутні [5, с.467], або обмежувалися переліком характерних слідчих дій, супроводжуваних невеликим коментарем [9, с.283].

При цьому такий підхід авторами або взагалі не аргументувався, або пояснювався великою різноманітністю виникаючих на наступному етапі розслідування слідчих ситуацій, версій, задач, які важко типізувати, досліджувати. Вийшло, що головне – проаналізувати особливості початкового етапу, успішно його провести на практиці, а далі розслідування піде як би саме собою по второваному шляху.

Нітрохи не применшуючи важливого, а деколи вирішального значення якісного проведення початкового етапу розслідування, в той же час потрібно

погодитися з авторами, які вважають, що етап подальшого розслідування є основним [4, с.613] і займає центральне місце в розслідуванні [8, с.185].

Саме на даному етапі проводиться велика частина слідчої роботи щодо збирання, оцінки і використання доказів для вирішення всіх завдань розслідування і встановлення в повному об'ємі обставин злочину або злочинної діяльності окремої особи чи групи осіб, тобто повного і всестороннього розкриття злочину, що розслідується. Навіть якщо на початковому етапі розслідування вдається встановити особу підозрюваного, доводиться докласти немало зусиль для підтвердження його винності в злочині, що розслідується. Якщо підозрювану особу не виявлено, то саме на наступному етапі розслідування проводиться основна частина роботи слідчого по встановленню злочинця і його викриттю, встановленню багатьох обставин його діяльності і підготовки, вчинення злочину і ухилення від відповідальності.

Звичайно, в окремих випадках, коли злочин вчиняється спонтанно, недосвідченими злочинцями, він може бути розкритий і за гарячими слідами на початковому етапі. Але в більшості випадків розслідування злочинів, досконалих в умовах неочевидності, продуманих і професіональних, такий результат досягається, як правило, на наступному етапі розслідування. Тут можна провести аналогію із грою у шахи: добре розіграний дебют створює сприятливу позицію, визначає багато в чому й успішний результат партії в цілому, але виграти в дебюті, як правило, можна лише у слабого або недосвідченого гравця, що припускається непоправної помилки. Якщо ж грають досвідчені гравці, основні події розгортаються в мітельшпілі і в ендшпілі, де вони виявляють уміння аналізувати і оцінювати свою позицію і позицію супротивника, скласти правильний план дій, проводити тактичні комбінації, прогнозувати відповіді супротивника, розраховувати різні варіанти [1, с.89].

Аналогічні за складністю задачі на наступному етапі розслідування належить вирішувати і слідчому: проаналізувати результати своєї роботи на початковому етапі, оцінити слідчу ситуацію, що створилася, вибрати типову програму і розробити індивідуальну програму розслідування, що включає тактичні задачі, окремі версії, комплекс слідчих і оперативно-розшукових дій щодо їх перевірки і вирішення.

Характерними рисами наступного етапу розслідування у справах про корисливо-насильницькі злочини є:

1) наявність і постійна обробка (аналіз, синтез, перевірка і оцінка) інформації, яка надійшла і містить докази та контрдокази (наприклад, посилення на алібі, перекладання своєї вини на іншого учасника злочину тощо).

2) збільшення кількості і підвищення якості криміналістично значущої інформації, яка надійшла і дозволяє перейти від евристичного, проблемного, багатoversійного типу мислення до дискурсивного, тобто побудованого на логічних висновках, що робляться з накопиченої доказової інформації;

3) залучення в слідчо-криміналістичну діяльність великої кількості нових учасників – свідків, фахівців, експертів, слідчих і оперативних працівників (особливо при створенні слідчо-оперативної групи або слідчих бригад), потерпілих, підозрюваних і обвинувачених;

4) виявлення і розслідування нових епізодів злочинної діяльності підозрюваних і обвинувачених осіб;

5) розробка розгорненого плану розслідування, що передбачає перевірку всіх версій, вирішення всіх поставлених завдань і системи засобів їх вирішення стосовно всіх злочинних моментів і учасників;

6) ухвалення великої кількості тактичних рішень у зв'язку з виникненням різних конфліктних ситуацій як з обвинувачуваними, що протидіють слідству, так і з свідками, а іноді і з потерпілими, які з різних причин змінюють свої попередні позиції і свідчення;

7) ухвалення численних процесуальних рішень, що вимагають розгорнутих обґрунтувань, підкріплених фактичними даними: винесення ухвал про залучення як обвинуваченого, про обрання запобіжного заходу, про призначення судових експертиз, про виділення і об'єднання різних кримінальних справ тощо;

8) проведення різноманітних слідчих дій, що вимагають значних організаційних зусиль, а іноді – одночасного проведення допитів, очних ставок, обшуків, судових експертиз, пред'явлень для пізнання, відтворення обстановки і обставин події;

9) рішення цілого ряду криміналістичних задач шляхом вироблення тактичних операцій;

10) ухвалення ряду остаточних рішень відносно кримінальної справи щодо злочинної діяльності, яка розслідується, в цілому і її окремих епізодів відносно учасників злочинів, знайденого майна, речових доказів.

Названі обставини необхідно враховувати при розробці типових програм наступного етапу розслідування в кожній окремій методиці.

Не можна погодитися з авторами, які стверджують, що наступний етап розслідування починається з моменту пред'явлення звинувачення [2, с.89]. У такому разі початковий етап розслідування буде невиправдано розтягнений у часі, відмічений тривалими інтервалами між окремими слідчими діями, що не відповідає його суті і завданням.

Вважаємо, що наступний етап розслідування починається, як правило, набагато раніше: з моменту виконання комплексу початкових слідчих і оперативно-розшукових дій, незалежно від конкретних результатів. Тільки в простих ситуаціях закінчення початкового етапу може співпасти з пред'явленням звинувачення.

З іншого боку, не можна вважати, що наступний етап розслідування починається "після закінчення трьох діб із моменту виявлення злочину або

отримання про нього повідомлення (заяви), якщо за цей час не досягнуто позитивні результати...” [6, с.101].

Навряд за цей період можна вичерпати весь арсенал криміналістичних засобів і можливостей щодо вирішення завдань початкового етапу розслідування.

Зміст рекомендованих програм наступного етапу розслідування корисливо-насильницького злочину обумовлюється слідчими ситуаціями, що складаються після проведення первинних слідчих дій. У свою чергу, такі ситуації багато в чому визначаються ступенем рішення криміналістичних задач на початковому етапі розслідування. При цьому головним чинником, що детермінує слідчу ситуацію на наступному етапі розслідування, є фактичний ступінь встановлення даних про особу злочинця.

З названого критерію доцільно виділити чотири типові ситуації:

1) підозрювана особа (група осіб) встановлена і затримана;

2) підозрювана особа (група осіб) встановлена, але не затримана, оскільки ховається від розслідування;

3) частина підозрюваних осіб встановлена і затримана, інша частина не встановлена;

4) є певні дані про злочинця, але конкретний підозрюваний не встановлений.

Ситуація, що характеризується встановленням і затриманням підозрюваної особи, найбільш сприятлива для побудови чіткої програми наступного етапу розслідування. В цьому випадку основна доказова база відносно особи винного і обставин корисливо-насильницького злочину забезпечується первинними слідчими діями. Проте далеко не всі обставини, пов'язані із злочинцем, що розслідується, завжди ясні і доказово обґрунтовані.

Так, з'ясовувані питання тут можуть бути пов'язані із встановленням обставин підготовки злочину, кількості його учасників, їх ролевих функцій, місць знаходження викраденого майна, тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілому, психічного і фізіологічного стану підозрюваного, з перевіркою його алібі, викриттям інсценування корисливо-насильницького злочину, встановленням його мети, що, можливо, вказує на раніше довершений інший злочин (наприклад, розкрадання з боку посадовців, убивство та ін.).

Рішення багатьох задач спрощується при затриманні підозрюваного на місці злочину, тобто на місці здійснення нападу, передачі майна, що вимагається, в результаті переслідування за гарячими слідами. В інших випадках потрібна ретельна перевірка і багатоетапне доведення тих або інших обставин злочину, що розслідується, або злочинної діяльності. У решті ситуацій більшість тактичних задач наступного етапу розслідування розв'язується за допомогою ряду аналітичних методів і комплексів (систем) слідчих і оперативно-розшукових дій.

1. Авербах Ю.Л. и др. Шахматная школа: Курс лекций для шахматистов-разрядников. – М.: Физкультура и спорт. 1976. – С. 89-90.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – Т.3. – С.337. Лузин И.М. Методологические проблемы расследования. – С. 89.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – М., 1999. – Т.3. – С.337.
4. Возрин И.А. Общие положения методики расследования преступлений. Криминалистика / Под ред. Г.А.Седовой, А.А.Ожарского. – СПб., 2001. – С.613.
5. Доля Б.Г. Расследование краж, грабежей и разбоев. Руководство для следователей. – М., 1997. – С.467-486.
6. Лекарь А.Г., Безруких Р.К. Организационно-тактические основы раскрытия преступлений. – М., 1977. – С.101.
7. Сергеев Л.А. Общие вопросы методики расследования преступлений. Руководство для следователей. – М., 1971. – С.447-449.
8. Танасевич В.Г. Проблемы раскрытия и расследования преступлений. Советская криминалистика. Теоретические проблемы. – М., 1978. – С.185.
9. Криминалистика / Под ред. А.Г.Филиппова. – М., 2000. – С.283-284.

ПОЛІГРАФ ЯК НЕТРАДИЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО ОПЕРАТИВНОЇ І СЛІДЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ

О.В.Мотулько

Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
Науковий керівник *І.Г.Харченко*

У юридичній літературі термін “інформація” з'явився у середині 60-х рр. минулого століття. Суттєвість криміналістичної інформації як даних, що характеризують подію злочину в цілому і його окремі елементи, включаючи її розгорнуту класифікацію за різними критеріями, була найбільш широко проаналізована М.С.Полєвим [1, с.59-77].

Р.С.Белкін, розвиваючи висловлювання філософів про криміналістику, писав, що “... зміна середовища – це інформаційний сигнал, який має свій зміст (інформацію) і форму вираження – інформаційний код”. Учасники кримінального судочинства, в широкому розумінні слова, являються універсальними носіями, “хранилищами” (джерелом) інформації і володіють засобами передачі. Універсальність людини з точки зору можливості одержання від неї інформаційних сигналів полягає у тому, що вона одночасно може бути носієм інформаційних сигналів, які поділяються на два типи: речові (матеріальні) і образні (ідеальні) сліди події і обставини злочину, причому останні за формою вираження можна класифікувати на вербальні і невербальні.

Ідеальні сліди, які є недоступні для безпосереднього сприйняття, пізнаються за допомогою їх матеріалізації, яка може бути проведена з використанням

поліграфа – технічного пристрою, який являє собою комбінацію медико-біологічних приладів, що дозволяють синхронно і безперервно фіксувати динаміку психофізіологічних реакцій осіб на запитання, які задають поліграфологи.

У процесі розкриття і розслідування злочинів поряд із традиційними можуть використовуватись і нетрадиційні криміналістичні засоби. Деякі з них, що в Україні вважаються нетрадиційними криміналістичними засобами, в багатьох країнах давно є джерелами доказів.

Психофізіологічний стан особи, підозрюваної, обвинуваченої в скоєнні злочину, завжди цікавив слідчих, дізнавачів, оперативних працівників. Ще у 1912 р. А.Вейнгард стверджував: “Страх, тремтіння, блукаючий погляд, вимушений сміх – все це свідчить про усвідомлення своєї вини”. Але в перших радянських криміналістичних роботах сформувався негативне і скептичне відношення до доказової цінності психофізіологічних реакцій підозрюваного або обвинуваченого і в цілому до засобів діагностики.

Чомусь прилад, пов’язаний з випробовуванням за допомогою системи контактних датчиків, ми назвали “детекція брехні”, тоді коли в більшості країн його називають “поліграф”, “лай-детектор”, “реактограф”. Очевидно, різниця у називає витікає із суб’єктивного розуміння дослідниками змісту, можливостей цієї методики та результатів використання у розкритті і розслідуванні злочинів [2, с.2].

Поліграф (від грецького polys – багато, численний, обширний і grapho пишу), багатоканальний осцилограф для однозначного запису показників різних функцій організму (дихання, кровообігу, зміни електричного опору шкіри та ін.) при його комплексному дослідженні, прилад, який реєструє емоційний стан досліджуваного під впливом дії системи словесних подразників.

Антропологічні дослідження Ломброзо лягли в основу створеного ним детектора брехні, який сам Ломброзо назвав сфігмографом. За допомогою цього приладу, який фіксував зміни циркуляції крові і внутрішнього хвилювання людини, вченому вдалося довести, що особа, яку підозрювали у крадіжці золотих речей в Турині, невинна. При цьому прилад зафіксував хвилювання цієї людини при згадуванні іншої крадіжки, в якій її не підозрювали (розслідування показало винність особи в останній).

Надзвичайна одержимість Ломброзо ідеєю пошуку шляху захисту населення від злочинності, невтомна працездатність, наукова добросовісність, принесли йому велику повагу (достатньо лише згадати, що коли Ломброзо відвідав Росію в 1897 р., сотні студентів Московського університету виїхали йому назустріч і зустріли його ще в Смоленську).

Дослідження Ломброзо широко використовувались практичними працівниками. Його великим прихильником був відомий французький криміналіст Бертільон, який розробив антропометричний метод ідентифікації злочинців, а також Гальтон і Анфосо, які вдосконалили на основі кримінальної антро-

пології методи ідентифікації злочинців. Про пріоритети Ломброзо в даній сфері не згадують, хоча першим автором цього оригінального приладу був саме він [4, с.477].

Перший поліграф, який можна вважати прообразом сучасних, сконструйований у 1921 р. американцем А.Ларсоном, студентом Медичного університету. А.Ларсон посидивав навчання і роботу в поліції і відчував потребу в отриманні інформації шляхом застосування відповідних приладів (його прилад фіксував дві функції – дихання і тиск крові). У 1926 р. ідея поліграфа була висунута професором А.Лурія. У 1928 р. патент на перший поліграф одержав американець Кілер. Журналісти дали приладу сенсаційну назву “лай-детектор” (розкриття брехні), хоча, чесно кажучи, він зовсім не відповідає цій назві.

Сьогодні поліграф являє собою багатопільовий прилад, призначений для одночасної реєстрації кількох (від 4 до 16) фізіологічних процесів, пов’язаних із виникненням емоцій. Поліграф є комплексом точних медичних приладів, які безперервно та синхронно фіксують динаміку цілої низки реакцій допитуваного: тиску крові, частоти пульсу, глибини та частоти дихання, шкірно-гальванічної реакції, ступеня м’язового напруження, біотоків мозку та ін. Прилади цього виду широко використовуються в клінічній медицині (особливо з реанімаційною метою), в медико-біологічних і психологічних дослідженнях, у прикладній психофізіології, одним із розділів якої є поліграф.

Р.С.Белкін вважав, що, як і в інших випадках вирішення питання про застосування у кримінальному процесі тієї чи іншої новинки, проблема поліграфа має технічний, тактичний, етичний та процесуальний аспекти.

Технічний аспект проблеми. Уже в існуючому вигляді поліграф являє собою точний прилад, який чітко відображає психофізіологічний стан організму випробовуваного. Цей факт не заперечують, і не можуть заперечувати противники поліграфа, оскільки останній являє собою комплекс приладів, які давно і надійно зарекомендували себе в медичній практиці і практиці психофізіологічних експериментальних досліджень.

Розвиток нових галузей науки і техніки (зокрема, автоматики, кібернетики і штучного інтелекту, космічної медицини та ін.) відкрив широкі перспективи для вдосконалення поліграфа. Є можливість принципово змінити техніку “зняття” інформації, використавши метод безконтактних датчиків, тобто таких датчиків, дія яких випробовуванням не відчувається або навіть сам факт існування яких для нього залишається невідомим. У психофізіологічних експериментах розрізняють три групи таких датчиків:

1) датчики, вмонтовані в предмети одягу або такі предмети, як годинник, компас тощо;

2) датчики, вмонтовані в предмети праці (мобільний телефон, ручку, олівець);

3) датчики, вмонтовані в елементи побутового обслуговування (крісло, ліжко та ін.).

Такі датчики у наш час з успіхом використовуються для контролю за станом космонавтів під час польоту, при вивченні реакцій випробовуваних у процесі їх професійного відбору тощо.

У буквальному розумінні названі пристрої безконтактними не являються. В їхній основі лежить саме контакт із тілом випробовуваного, але прихований, про який він може і не знати.

Підкреслюючи сказане, можна зробити висновок, що технічний бік проблеми, тобто можливість одержати об'єктивну, детальну і точну інформацію (при необхідності – прихованим способом), не повинен викликати сумніву. Але технічний бік тісно пов'язаний з діагностикою зафіксованих реакцій, а остання повністю залежить від тактичного аспекту використання поліграфа.

Тактичний аспект проблеми полягає у відповіді на питання: чи можна за допомогою поліграфа одержати однозначно розтлумачену інформацію про причини емоційної реакції випробовуваного?

Експерименти показують, що вирішення цього питання полягає у передачі випробовуваному інформації таким чином, щоб вона діяла вибірково і викликала найбільш сильну емоційну реакцію лише в чітко конкретних випадках, які будуть належати однозначно поясненню. Насамперед, таким чином, виступає організація і тактика самого експерименту; з точки зору достовірності і надійності результатів застосування поліграфа тактичний аспект проблеми являється вирішеним.

Як показує статистика, правильність висновків, зроблених на основі поліграфа, досягає досить високого ступеня ймовірності (80-90 %), а в багатьох випадках всі висновки визнаються достовірними, якщо тактика застосування поліграфа точно реалізує принцип вибіркової дії. Таку дію можуть спричинити не тільки слово чи образ, але і рухи слідчого (наприклад, його наближення до того чи іншого предмета під час обшуку), і людина чи предмет під час пред'явлення для впізнання та ін. Це засвідчує про широкий тактичний діапазон ситуацій, в яких знаходиться своє застосування поліграф.

Тестування на поліграфі може здійснюватися прямим і непрямим методами. При прямому методі випробовуваному пропонують три групи питань у певній послідовності:

1) релевалентні (критичні), що відносяться безпосередньо до обставин злочину, які встановлюються;

2) іррелевалентні (нейтральні), що не відносяться до справи і ставляться з метою зменшити емоційну напруженість, відобразити ступінь і форму протікаючої реакції на критичні питання;

3) контрольні, що не відносяться до злочину, який розслідується, але містять у певній мірі “обвинувальний” зміст.

Непрямий метод використовується тоді, коли є підстави допускати, що контролююча особа знає про деталі, подробиці злочину, однак усе заперечує. При цьому не підлягає безпосередньому контролю достовірність заперечуваних відповідей випробовуваного, а виявляється, чи володіє він конкретною інформацією і чи зможе пояснити, як, якщо не злочинним шляхом, вона одержана. Подразники зі специфічно релевалентної інформації вибирають так, щоб для сторонньої особи вони здавалися однакові і не викликали специфічних реакцій. Таким чином вирішується причетність випробовуваного до злочину.

Процес тестування триває приблизно годину і складається з трьох етапів:

- передтестова бесіда;
- проведення тесту;
- обробка і аналіз результатів тесту.

Випробовування носить добровільний характер, що фіксується у спеціальному формулярі, і відмова від випробовування не свідчить про винність особи чи будь-якої її причетності до злочину.

Етичний аспект проблеми передбачає необхідність дати відповідь на питання, чи є моральним застосування поліграфа з метою боротьби зі злочинністю? Противники поліграфа відповідають на це питання категоричним “ні”. Однак це твердження є зовсім не переконливим.

Розпочнемо з того, що ні один із противників поліграфа не вказує, яким конкретно моральним нормам протирічить його застосування, чим саме воно принижує людську гідність. Попробуємо зробити це за них, щоб підтвердити або відкинути їх твердження.

Не викликає ніякого сумніву, що будь-яка форма брехні при використанні технічних засобів у кримінальному судочинстві, якою би благородною метою вона не виправдовувалася, суперечить етичним принципам встановлення істини. В цьому випадку, як брехню, можна було б кваліфікувати спробу висунути за науково обґрунтовані результати застосування засобів і методів, які нічого спільного з наукою не мають, а лише зведені в наукоподібні форми. Однак аналіз технічного аспекту даної проблеми переконливо засвідчує, що такі оцінювання, як “ненауковість” чи “наукоподібність”, по відношенню до поліграфа, зрештою, неправомірні і можуть лише свідчити про некомпетентність суджень.

Вирішуючи питання про етичність застосування поліграфа, не слід використовувати в якості заперечуючого аргумента приклади негативної практики органів розслідування іноземних держав. Практика правоохоронних

органів будь-якої країни не вільна від помилок і порушення закону. В даному випадку завдання полягає в тому, щоб нормативна врегульованість застосування поліграфа дозволяла якщо не виключити їх узагалі, то звести до того мінімуму, який невиключений при використанні будь-якого технічного засобу [12, с.395].

Кримінально-процесуальний аспект проблеми. Перш за все необхідно сказати, що практичному вирішенню питання про умови, форми і рамки застосування поліграфа в кримінальному судочинстві повинно передувати глибоке і всестороннє дослідження з широким обговоренням його результатів науковцями і достатньо репрезентативними експериментами, які відображають специфіку вітчизняного судочинства і ментальності населення.

Розробка методу безконтактних датчиків зробить можливим застосування поліграфа спеціалістом-психологом або психофізіологом при підготовці до вироблення таких слідчих дій, як обшук, слідчий експеримент разом із підозрюваним чи обвинуваченим, пред'явлення для впізнання.

Можна допустити застосування поліграфа під час допиту при законодавчому закріпленні таких положень:

1. Випробовування на поліграфі допускається тільки з добровільної згоди допитуваного; відмова від тестування не потягне за собою будь-яких шкідливих наслідків.

2. Для участі в допиті дозволяється залучати спеціаліста-психолога, який виконує функції оператора поліграфа в рамках звичайної компетенції спеціаліста – учасника слідчої дії.

3. Результати застосування поліграфа не мають доказового значення і використовуються слідчим лише як орієнтуюча інформація; доказами визнаються тільки фактичні дані, які містяться в показаннях допитуваного. Матеріальні свідчення застосування поліграфа (стрічки, записи) до справи не додаються.

Запропоновано й інші варіанти кримінально-процесуальної моделі використання поліграфа під час допиту. В.І.Комісаров (Саратовська державна академія права) вважає, що у випадку застосування (зі своєї ініціативи чи на прохання допитуваного) поліграфа слідчий повинен:

- запросити захисника (під час допиту підозрюваного чи обвинуваченого), вчителя, перекладача (під час допиту неповнолітнього, глухонімого та ін.);
- встановити психологічний контакт з учасниками допиту;
- роз'яснити всім зміст, умови, порядок вироблення слідчих дій і особливості використання інформації, яку одержують від тестування;
- переконатися, що випробовуваний зрозумів слідчого, і роз'яснити допитуваному його право відмовитись від тестування;

- одержати в письмовій формі згоду пройти тестування на поліграфі;
- роз'яснити права та обов'язки всім учасникам слідчої дії, про що робиться помітка в протоколі допиту;

- попередити оператора про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве розшифрування поліграми, а можливо, і за розголошення таємниці слідства;

- занести до протоколу зауваження і заяви учасників процесу [13, с.43, 47].

Запропонована модель цілком може лягти в основу відповідних правових актів, хоча вона і має ряд неясностей. Так, може скластися уява, що річ йде не про допит, а про самостійну слідчу діяльність; незрозуміло, в чому можуть полягати права й обов'язки захисника, явно, що не в корекції тексту і т. д. І, взагалі, чи потрібна чиясь присутність під час допиту, крім оператора і перекладача, бо випробовування рекомендується проводити в спеціальному приміщенні при відсутності всіх сторонніх ("фонових") подразників? До речі, випробовування через перекладача взагалі абсурдне, його потрібно проводити на тій мові, якою володіє випробовуваний. І, взагалі, чи правильнішим буде вважатися випробовування не самостійною слідчою дією, яка передусє допиту, а складовою частиною самого допиту?

1. Полевой Н.С. Криминалистическая кибернетика. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ, 1989
2. Ларин А.М. Правда о "детекторе лжи" // Известия. – 1989. – №318 – 14 ноября.
3. Злобин Г.А., Ялин С.А. Проблема полиграфа. В кн.: Проблема совершенствования советского законодательства. – М., 1976 (Группы ВНИИС). Вып. 6); Пруке Н. Уголовный процесс. научная "детекция лжи" – Тарту, 1992
4. См.: Lombroso C. Pazzi ed anomali // Polizia scientifica. 1889. Цит. по: Ферри ¹) Уголовная социология – М., 1908
5. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. – Т.2, 3. – М., 1997
6. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия – М., 1997
7. Криминалистика / Под ред. Б.Н.Смагоринского – Т.2 – Волгоград, 1994
8. Криминалистика / Под ред. Т.А.Седовой, А.А.Экзахорнуло. – СПб., 1995
9. Криминалистика / Под ред. Н.Н.Яблокова. – М., 1995
10. Винберг Л.И. Научные и правовые основания криминалистической одорологии // Группы ВНИИС). – Вып.5. – М., 1973.
11. Салтевский М.В. Криминалистическая одорология. – Киев, 1976
12. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С.Белкина – М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М), 2002. – 990 с.
13. Комиссаров В.И. Использование полиграфа в борьбе с преступностью // Законность. – №11

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО І ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ В ПРОЦЕСІ ВІДКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Т.В.Тодарчук

Прикарпатський університет ім. В.Стефаники

Науковий керівник – *І.Г.Харченко*

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Проте всебічність, повнота і об'єктивність розгляду кримінальної справи в суді та її вирішення потребують великої і кваліфікованої підготовчої роботи. Тому переважна більшість кримінальних справ повинна проходити стадію попереднього (досудового) розслідування [2, с.153].

Винятком можуть бути лише справи приватного обвинувачення та справи з протокольною формою досудової підготовки матеріалів, у яких попереднє розслідування провадиться тільки у випадках, коли злочин вчинено неповнолітнім чи особою, яка через свої фізичні або психічні вади не може сама здійснювати своє право на захист, а також коли це визнає за необхідне прокурор чи суд.

На сучасному етапі становлення незалежної, правової України все більше і більше зростає роль правоохоронної системи, в якій значне місце відводиться органам дізнання і попереднього слідства. Як органи дізнання, так і органи попереднього слідства відіграють велику роль у розкритті, розслідуванні і попередженні злочинів.

Відповідно до чинного КПК України на органи дізнання покладається життя необхідних оперативно-розшукових заходів із метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили, а на органи попереднього слідства – всебічне, повне і об'єктивне розслідування обставин справи при неухильному дотриманні чинного законодавства з тим, щоб у кожній кримінальній справі було прийняте обгрунтоване і законне рішення.

Ефективність розкриття, розслідування і запобігання злочинам значною мірою залежить від успішної взаємодії слідчого з оперативними співробітниками органу дізнання.

Від того, наскільки висока ефективність їх роботи, в багатьох випадках залежить реалізація завдань КПК України й інших законів, пов'язаних із боротьбою проти злочинних груп.

Взаємодія – це узгоджена щодо мети, місця і часу, заснована на законі і підзаконних актах діяльність слідчого і особи, яка проводить дізнання (в межах її компетенції), спрямована на повне і швидке розкриття злочинів, всебічне і об'єктивне розслідування кримінальних справ і розшук злочинців.

Термін “взаємодія” не зустрічається в нормах кримінально-процесуального законодавства, які містять загальні положення і регулюють

взаємовідносини органів слідства і дізнання при розслідуванні злочинів [1, с.26]. Однак він вдало виражає суть узгоджених дій цих органів у ході розкриття і розслідування злочинів.

Поняття і значення взаємодії слідчих і органів дізнання при розслідуванні злочинів.

Ефективність розкриття, розслідування і запобігання злочинам значною мірою залежить від успішної взаємодії слідчого з іншими учасниками цього процесу: оперативними співробітниками органу дізнання, інших служб правоохоронних органів, із досвідченими особами, фахівцями і експертами, а також контрольно-ревізійними органами, засобами масової інформації тощо.

Про взаємодію слідчого з іншими учасниками розслідування можна говорити у даному значенні лише умовно, оскільки вона не зустрічається в нормах кримінально-процесуального закону, які б містили загальні положення і регламентували взаємовідносини між відповідними органами при розслідуванні злочинів.

Взаємодія слідчих і органів дізнання як поняття, що визначає їх узгоджену діяльність при розслідуванні злочинів, широко вживається на практиці [3, с.35].

Взаємодія в широкому розумінні – це взаємний зв'язок і підтримка, узгодженість дій, спрямованих на здійснення конкретної мети. Взаємодія необхідна і можлива тільки при умові спільного завдання.

Взаємодія у вузькому розумінні, тобто в процесуальному, – це узгоджена щодо мети, місця і часу, заснована на законі і підзаконних актах, діяльність слідчого і особи, яка проводить дізнання (в межах її компетенції), спрямована на повне і швидке розкриття злочинів, всебічне і об'єктивне розслідування кримінальних справ та розшук злочинців.

Взаємодія слідчих і органів дізнання не означає їх службову суіндраність, злиття процесуальної і оперативно-розшукової діяльності. Кожний з цих органів, незважаючи на спільність завдань у боротьбі із злочинністю і на об'єднання зусиль в їх вирішенні, залишається самостійним державним органом, який діє у межах своєї компетенції.

Єдність дій досягається узгодженістю їх зусиль, спрямованих на розкриття і розслідування злочину.

Зміст взаємодії визначається її метою. В одних випадках такою метою може бути успішне проведення окремої слідчої дії, в інших – отримання необхідної інформації оперативним шляхом, у третіх – пошук і виявлення підозрюваного, що сховався, або обвинуваченого, речових доказів, документів, цінностей і т.д. Відповідно, взаємодія може носити разовий, короткостроковий характер або здійснюватися на постійній основі протягом значного часу, наприклад, усієї роботи по конкретній кримінальній справі або по групі справ того чи іншого вигляду.

Необхідність взаємодії виникає не завжди. Якщо проведення попереднього слідства є обов'язковим і справа досліджена в повному об'ємі органом дізнання, то про взаємодію в аспекті, що розглядається, говорити не доводиться. Це не означає, що працівник органу дізнання ні з ким не контактує, ніхто йому не сприяє. Як і слідчий, він звертається до фахівців, експертів, може консультуватися із співробітниками інших служб органів внутрішніх справ, але ці відносини і ця діяльність організаційно, а в більшості випадки і процесуально (за винятком призначення судових експертів) відрізняється від взаємодії слідчого та інших суб'єктів процесу [5, с.33].

Головна мета взаємодії – розкриття злочинів. Тому якщо злочин довершений в умовах очевидності і його не потрібно розкривати, а відразу розслідувати, то потреба у взаємодії слідчого з органом дізнання може і не виникати, а виражатися лише в разових дорученнях.

Елементи, форми і принципи взаємодії.

Організація взаємодії при розкритті і розслідуванні злочинів складається з ряду елементів.

Перший з них – аналіз матеріалів справи слідчим, визначення завдань, які вимагають спільної діяльності, конкретних виконавців.

Необхідність у спільній діяльності визначається слідчим на основі доказів, що є в його розпорядженні, та інших даних, обліку слідчої ситуації і стану процесу розслідування.

Визначаються і суб'єкти взаємодії, різні служби правоохоронних та інших органів, конкретні особи. Найчастіше до спільної діяльності залучаються співробітники кримінального розшуку, служб із боротьби з організованою злочинністю та злочинами у сфері економіки, криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ, різних відомчих і адміністративних інспекцій тощо.

Другий елемент – оперативний обмін інформацією про стан і результати роботи. В обміні інформацією між слідчим і оперативним співробітником органу дізнання виражається двосторонній характер їх допомоги, взаємне інформування, необхідне для коректування і узгодженості планів слідства і оперативно-розшукових заходів.

Своєчасний, вичерпний і безперервний обмін інформацією має особливо важливе значення для членів слідчо-оперативної групи. При цьому необхідно зберегти таємницю слідства, не допустити витоку оперативної інформації, в чому можуть бути зацікавлені особи, які протидіють розслідуванню.

Третій елемент – коректування роботи учасників взаємодії і її завдань, що диктується результатами та зміною слідчої ситуації.

Рекомендується приділяти особливу увагу узгодженості заходів, що плануються, і слідчих дій за часом, місцем, термінами закінчення, учасниками.

Єдиний план розглядається керівниками слідчого підрозділу і відповідної оперативної служби.

Особливо важливі узгодженість і своєчасне коректування початкового етапу розслідування, коли від цього залежить успішність розкриття злочину “за гарячими слідами”, встановлення і розшук винного, розшук викраденого майна.

У роз'язанні слідчим питання про порушення кримінальної справи за матеріалами органу дізнання (оперативним матеріалом) йому належить ініціатива в організації взаємодії, цілям якої служать: проведення узгоджених слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення винних і всіх епізодів їх злочинної акції; повне відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочином; виявлення речових і письмових доказів, цінностей, нажитих злочинним шляхом [6, с.34].

Розслідування складних кримінальних справ – це, передусім, багато-епізодні, групові справи, а також нерозкриті злочини минулих років. Формою взаємодії частіше за все виступає слідчо-оперативна група.

Тактичні положення взаємодії слідчих і оперативних органів.

Взаємодія слідчого та органів дізнання являє собою їх узгоджену діяльність при розслідуванні злочинів. Швидко, повне, всебічне і об'єктивне розслідування злочинів у ряді випадків можливе тільки при тісній взаємодії слідчих з органами дізнання. Насамперед це відноситься до особливо небезпечних злочинів таких, як розкрадання державного або суспільного майна у великих і особливо великих розмірах, убивства, розбої, підпали.

Необхідність взаємодії зумовлюється специфікою методів, які мають у своєму розпорядженні слідчі і органи дізнання, їх компетенцією. Тільки найбільш доцільне поєднання можливостей органів дізнання з діями слідчого забезпечує ефективність розслідування і сприяє здійсненню правосуддя.

Взаємодія може бути разовою (виконання органом дізнання окремих доручень слідчого), періодичною або постійною протягом усього розслідування у справі.

Але при будь-якій взаємодії слідчий і орган дізнання діють відповідно до своєї компетенції, виконують тільки свої функції. Ніякі “тактичні” міркування і уяву “доцільність” не в змозі виправдати при виконанні функцій.

Оперативно-розшукові заходи проводяться тільки уновноваженими на те органами дізнання, їх проведення засноване на законі і регулюється відомчими нормативними актами. Слідчі не наділені правом проведення цих заходів. Вони можуть доручати органам дізнання проведення слідчих і розшукових дій.

Взаємодія передбачає прийняття слідчим і оперативним працівником спільних узгоджених рішень про тактику розслідування на певному етапі,

тактику окремих слідчих дій, особливо у випадках, коли при проведенні їх використовується допомога оперативних працівників (огляди, обшуки, виїмки тощо)

Процесуальні основи взаємодії слідчих і органів дізнання при розслідуванні злочинів.

Доручення класифікуються в залежності від особливостей і характеру діяльності органів дізнання. Вони поділяються на:

- 1) доручення про проведення слідчих дій;
- 2) доручення про проведення розшукових дій;
- 3) доручення про надання сприятливих умов при проведенні окремих слідчих дій.

Наприклад, якщо органам дізнання дається завдання провести обшук, виїмку, арешт майна або поштово-телеграфної кореспонденції, то при цьому до доручення в обов'язковому порядку додаються постанови слідчого. У певних випадках вони повинні бути санкціоновані прокурором.

Іноді доцільно направити разом із дорученням окремі матеріали, що є в розпорядженні слідчого, які можуть використовуватися органами дізнання як додаткові, що забезпечуватимуть успішне виконання завдання (наприклад, фотокартку обвинуваченого, що розшукується).

Складання письмового доручення органам дізнання створює надійні гарантії для регулювання процесуальних відносин між слідчими та органами дізнання [7, с.12].

Слідчі дії, що доручаються органам дізнання.

Норми кримінально-процесуального законодавства, що закріплюють право слідчого давати доручення органам дізнання, не містять певного переліку слідчих дій, які можуть бути доручені органам дізнання.

У нормах закону не вказано, які саме слідчі дії, в якому обсязі і в яких випадках можна доручати органам дізнання для самостійного виконання.

Оскільки визначення кола цих дій має не тільки теоретичне, але і практичне значення, то практичні працівники, а також учені-юристи, розглядаючи проблеми взаємодії, висловлювали з даного питання свої думки. Вони наводили різні докази, на основі яких, на їх думку, можна або, навпаки, не можна доручати проведення тих чи інших слідчих дій органам дізнання. Наприклад, висловлювалася така думка: "Слідчий не може доручати органам міліції проведення основних слідчих дій".

Взаємні права і обов'язки слідчих та органів дізнання.

На відміну від слідчого, орган дізнання, посилаючись на доцільність або непотрібність проведення передбачених врученням слідчих і розшукових дій, не може відмовитися від їх виконання. Така відмова не допускається. При незгоді органів дізнання з проведенням тих або інших слідчих і розшукових дій, передбачених врученням, вони можуть лише оскаржити його.

Від них значною мірою залежить своєчасне прибуття оперативних працівників і слідчих на місце події.

Керівники міських (районних) відділів внутрішніх справ організують чергування для своєчасного виїзду цих співробітників на місце події як тільки буде отримане повідомлення про злочин.

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України – 1996. – №30.
2. Науково-практичний коментар КПК України. – Київ: Юриком, 1997.
3. Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №4 (із змінами від 17 липня 1992 р.).
4. Закон України "Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення попереднього розслідування" від 30 червня 1993р. // Відомості Верховної Ради України. – №34. – С.353
5. Сервєцький І.В. Науково-практичний коментар Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". – Київ, 2000.
6. Закон України "Про внесення змін до закону України про оперативно-розшукову діяльність" // Голос України. – 2001. – 20 лютого. – С.5.
7. "Положення про органи попереднього слідства в системі Міністерства внутрішніх справ України". Додаток №1 до наказу МВС України від 25 листопада 1992 р. №745.

ВПЛИВ ФАКТОРА РАНТОВОСТІ НА РОЗСЛІДУВАННЯ ТА РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ

І.М.Тулуковська

Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка

Науковий керівник – *С.В.Томин*

"Фактор рантовості", "рантовість" – терміни, досить поширені в криміналістичній та процесуальній літературі. Вони звичайно вживаються при вказівці на ту чи іншу слідчу дію для характеристики моменту її проведення чи моменту реалізації якогось елемента дії, наприклад: "Обшук потрібно провести рантово для якоїсь особи", "Допитуваному рантово задається несподіване для нього питання" та ін. Саме в цьому значенні найчастіше використовуються вказані терміни, тільки таке функціональне навантаження в більшості випадків вони несуть.

Фактично у всіх публікаціях щодо питань тактики затримання, обшуку, допиту вказується позитивне значення рантовості тих чи інших дій слідчого. Криміналісти розглядають терміни "рантовість" і "несподіваність" як синоніми, а кожен із них у поєднанні зі словом "фактор" – як суттєву обставину, що підлягає врахуванню і використанню у слідчій діяльності.

Однак існують лише три роботи, які спеціально присвячені цьому аспекту слідчої практики: стаття І.Є.Биховського “Про використання фактора раптовості при розслідуванні злочинів” (Вопросы криминалистики. – 1963. – №8-9), монографія В.П.Бахіна, В.С.Кульмічова і Є.Д.Лук’янчикова “Тактика використання раптовості в розкритті злочинів органами внутрішніх справ” (Київ, 1990) та стаття Я.Мочкова “Раптовість як прийом криміналістичної тактики” (Право України 1997 – №11). У статті І.Є.Биховського про раптовість зазначається лише про вибір моменту обшуку і постановку питань допитуваному. Автори ж указаної монографії розглядають дане питання більш багатопланово, характеризуючи раптовість як організацію слідчої роботи, яка забезпечує неможливість передбачити зміст і характер дій слідчого протидіючою стороною (підслідними особами, їх кримінальними зв’язками, родичами та ін.). В.П.Бахін і його колеги вважають, що поняття раптовості може мати троякий зміст, тобто виражати:

- принцип слідчої діяльності, який характеризує і відображає її наступальність і дієвість при подоланні протидії слідству, яку здійснюють зацікавлені особи;

- тактичне завдання із збирання фактичних даних щодо конкретних обставин розслідування;

- реалізацію фактора раптовості.

У той же час В.П.Бахін і його співавтори заперечують проти отождивлення раптовості з несподіваністю. На їх думку, раптовість є способом дій з метою досягнення результату в розрахунок на несподіваність: несподіваність – це наслідок раптовості дій. Вони розрізняють несподіваність повну, коли відповідна особа не знає і не передбачає факту і характеру дій, які планують вчинити щодо неї. І окрему, коли особа, яка протидіє слідству, прогнозує можливі дії з боку слідчого, але не знає точного характеру і спрямованості його дій, часу і місця їх проведення.

Крім того, на відміну від інших авторів В.П.Бахін і його колеги, хоч і коротко, однак зазначають, що елемент несподіваності може проявитися щодо слідчого і оперативного працівника. Тим самим підкреслюється, що фактор раптовості може використовуватися у розслідуванні обома протидіючими сторонами. Розуміння цієї обставини є досить важливим.

Визначення, яке дається поняттю “раптовість” авторами даної монографії, в принципі, вірно розкриває його сутність. Раптовість характеризує саме спосіб і форму діяльності окремих дій суб’єктів. Однак їх ствердження, що про раптовість можна говорити тільки в тому випадку, якщо її наслідком є несподіваність для протидіючої сторони, справедливо, на думку А.Р.Белкіна, лише частково. Не випадково автори зазначеної монографії вводять поняття “часткова несподіваність”. Тут виникає питання: чи існує “часткова несподі-

ваність”? Для того, щоб з’ясувати це, необхідно розглянути форми, в яких може проявитися фактор несподіваності в процесі розслідування [1, с.382-389].

Перш за все слід зазначити, що даний фактор може бути використаний обома протидіючими в процесі розслідування сторонами, тобто як слідчим щодо підслідного і його зв’язків, так і ними щодо слідчого та інших учасників процесу доказування. Крім того, раптовими можуть бути не тільки дії (чи поведінка) протидіючої сторони, але й виникнення нових обставин, які не пов’язані з її зусиллями, але в тій чи іншій мірі відображаються на слідчій ситуації.

Для протидіючої слідчому стороні несподіваними можуть бути такі моменти:

- сам факт проведення тої чи іншої слідчої дії або провадження її у несподіваний момент, у непередбачуваному місці;

- застосування слідчим у процесі розслідування якогось екстраординарного, нетрадиційного тактичного прийому;

- отримання від слідчого інформації про залучення до процесу доказування осіб, можливість участі яких у даному процесі виключалась протидіючою стороною або не виключалась, однак передбачалась на більш пізньому етапі;

- те ж саме і щодо матеріальних об’єктів: слідів злочину і злочинця, інших речових джерел інформації, результатів їх експертного дослідження і т.д. (несподіваними тут можуть бути і зміст інформації, яка передається слідчим про ці об’єкти, і сам факт їх використання при проведенні слідчої дії).

Для слідчого, як зазначалось, несподіваними можуть бути дії чи поведінка протидіючої сторони і нові обставини, які виникли і вимагають реагування. До таких, наприклад, відносяться: надходження нової інформації, зникнення тих чи інших осіб, які проходять по справі; зміна раніше даних ними показань. Несподіваними для слідчого є іноді і зміни в кримінальному чи кримінально-процесуальному законодавстві. Все це впливає на слідчу ситуацію і відображається на програмі дії слідчого.

Раптовість і несподіваність, як її наслідок, мають ще одну форму прояву, яка суттєво впливає на зміст і процес розслідування. Це – раптовість самої події, яка підлягає розслідуванню, несподіваність того, що сталося, для всіх чи окремих учасників події, для оточуючих. Це є типовим для багатьох дорожньо-транспортних подій, для потерпілих при вчиненні грабежів, розбоїв та ряду інших злочинів. Нарешті, несподіваність події може виступати як необхідна умова достовірності результатів слідчої дії (наприклад, слідчого експерименту).

Вказані форми використання фактора раптовості і несподіваності, як її наслідку, розраховані на спрацювання у свідомості людей певного психологічного механізму. Суть його полягає у наступному.

Раптовість як спосіб дії сторін у процесі розслідування є впливом однієї людини на іншу з метою переконати в чомусь. Це може досягатись не тільки дією, а й бездіяльністю. Однак для даної проблеми зацікавленість викликає саме вплив шляхом раптової дії.

Відомо, що вплив може бути фізичним і психічним. У розглядуваному нами аспекті правомірним буде раптовий фізичний вплив при затриманні правопорушника, але, звичайно, в межах, які диктуються ситуацією. Психологічний вплив здійснюється шляхом передачі чи утримання від передачі значущої для адресата інформації.

На протидіючу сторону слідчому необхідно впливати з урахуванням її психічного стану в даний конкретний момент. Якщо такою стороною є підозрюваний чи обвинувачений, то слід мати на увазі, що він знаходиться у стані постійної внутрішньої напруги, яка викликана страхом перед загрозою повного викриття, бажанням отримати інформацію про наявні у слідчого докази, про поведінку співучасників та ін. Відсутність у даної особи таких відомостей є підставою для висунення ним різних припущень про інформованість слідчого. Це в кінцевому результаті призводить до того, що підозрюваний намагається сприймати всю інформацію, яка надходить від слідчого.

Вплив, який справляється раптовими діями слідчого на загальному фоні постійної напруги суб'єкта, як правило, викликає різку зміну його емоційного стану: підвищене збудження його емоційного стану, підвищене збудження або гальмування психічних процесів. У такому стані він нерідко втрачає контроль за своїми словами чи вчинками, "причому несподіваність може призвести до значного перевищення ролі і місця даного факту в загальній системі доказів з боку особи, якій повідомляється ця інформація" [2, с.175].

Напруга, яку відчуває суб'єкт, може досягти межі фрустрації, тобто психічного стану, який характеризується гнітючим відчуттям тривоги, відчаю. Такий стан при несподіваності і значимості дій слідчого може викликати захисну реакцію психіки суб'єкта у вигляді гальмування його психічних процесів, яке є засобом "відходу" від важкої ситуації. Суб'єкт не реагує на дії слідчого, він розгублений, однак не намагається якось вийти зі становища, в якому опинився, мовчить, "не чує" логічних доводів слідчого, який намагається переконати його у значенні повідомленої інформації.

Раптові дії слідчого іноді тягнуть за собою реакцію суб'єкта, неочікувану для нього самого. Вона може проявитися у відповіді на поставлене питання, яка його викриває, чи в імпульсивних діях, які відіграють таку ж роль у переосмисленні своєї позиції з її зміною в сприятливий для слідства бік.

Фактор раптовості нерідко негативно впливає на слідчого. Вже сам конфліктний характер більшості слідчих ситуацій, обумовлений протидією слідчому обвинуваченого та інших осіб, здатний сформувати у слідчого стан тривоги.

Крім того, на окремих етапах розслідування створюється висока напруженість у роботі. Це обумовлює миттєве реагування слідчого на перешкоди, які несподівано виникли.

Раптовість поведінки обвинуваченого чи інших осіб може спричинити розсіяність слідчого, в результаті чого він неправильно оцінює ситуацію, що склалась, та приймає помилкові рішення. Навіть високий професіоналізм, урівноваженість психіки слідчого не можуть повністю виключити можливість його негативних реакцій на раптові дії протидіючої сторони. Наскільки б обережним і завбачливим не був слідчий, він не в змозі передбачити всі ймовірні події. Його життєвий і професійний досвід обмежується, як правило, лише типовими змінами ситуацій і типовими для них програмами дій. Несподіваність тих змін, які відбулись із тих чи інших причин, може справити на слідчого дестабілізуючий вплив. Цьому сприяє стан "постійної емоційної екстремальності слідчої діяльності, а іноді й її підвищення до "аварійних" меж" [3, с. 92].

Отже, фактор раптовості може впливати і на слідчого, і на протидіючу йому сторону. Слідчий в силу своїх професійних якостей повинен знаходитися у стані постійної готовності до впливу даного фактора. Протидіюча ж йому сторона такою готовністю не володіє, всіх дій слідчого передбачити не може з причин інформаційної невизначеності свого становища, слідчої ситуації, що склалась.

1 Белкин А.Р. Теория доказательств. М. Норма, 2000.

2 Дулов А.В. Судебная психология. Минск, 1975.

3 Котов Д.Н., Шихащев Г.Г. Психология следователя. Воронеж, 1976.

ЗАВДАННЯ І ФУНКЦІЇ ВЧЕННЯ ПРО ЗАГАЛЬНИЙ МЕТОД РОЗСЛІДУВАННЯ

В.Б.Карпінець

Івано-Франківський інститут права, економіки та будівництва

Завдання вчення про загальний метод розслідування злочинів визначаються його значенням для теорії і практики розслідування.

Головна його мета – озброєння слідчого науково обґрунтованими загальними та окремими криміналістичними рекомендаціями, що мають значення для підвищення ефективності розкриття, розслідування і попередження злочинів. У цьому проявляється службова функція даного вчення –

одна з найважливіших закономірностей подальшого внутрішнього розвитку криміналістичної методики.

У причинному зв'язку із загальним завданням знаходиться цілий ряд приватних завдань, що потребують вирішення. До них відносяться: 1) консолідація окремих теоретичних побудов у рамках вчення про загальний метод розслідування злочинів; 2) подальша розробка методів вивчення й узагальнення кримінальної практики і практики розкриття та розслідування злочинів; 3) створення науково-емпіричної бази для розробки криміналістичних приватно-методичних рекомендацій; 4) удосконалення методів криміналістичного аналізу інформації про злочин і умови його розслідування; 5) подальша розробка принципів формування приватних криміналістичних методик і правил їхньої адаптації до особливостей конкретного акта розкриття і розслідування злочину [6, с.88].

Вирішення вказаних завдань органічно пов'язане із створенням теоретичних і практичних передумов для вирішення основних проблем криміналістичної методики, підвищення ефективності розкриття і попередження злочинів.

Крім зазначених завдань, вчення про загальний метод розслідування злочинів характеризують властиві йому функції (методологічна, пояснювальна, синтезуюча, прогностична). Усі ці функції виконує не тільки загальна теорія криміналістики [1, с.20], але і складові її приватні криміналістичні теорії, у тому числі вчення про загальний метод розслідування злочинів. Можна говорити лише про різницю в особливостях їхнього прояву, обумовлену специфікою предметних сфер окремих теорій, різновидом розв'язуваних ними наукових завдань.

Однією з найважливіших у вченні про загальний метод розслідування злочинів є методологічна функція. Це пояснюється тим, що воно виникло як узагальнення, синтез знань про окремі стосовно нього теоретичні побудови, такі, як теорія про найбільш загальний метод, застосовуваний при розслідуванні злочинів. Будучи більш високим ступенем узагальнення щодо конкретних знань криміналістичної методики, воно набуло стосовно них методологічного значення. Положення вчення про даний метод є спеціальною основою для розвитку знань про конкретні приватні методи, використовувані суб'єктом розслідування, розробки методів нагромадження науково-емпіричних даних і їхнього використання при формуванні приватних криміналістичних методик. Методологічне значення вчення про загальний метод розслідування виражається також у тому, що воно ґрунтується на принципі причинності і загальнонауковому методі теоретичного мислення та відображає їх особливості в конкретному теоретичному пізнанні і практичній діяльності. Крім того, воно пояснює закономірності тих процесів, пізнання яких складає мета даної сфери

наукового пізнання, формуючи елементи понятійної системи криміналістичної методики у взаємозв'язку і взаємообумовленості і є теорією про найбільш загальну закономірність здійснення розслідування злочинів [7, с.77].

На методологічній функції вчення про загальний метод розслідування ґрунтується евристичне і ретросказальне його значення. Евристична функція даної теорії полягає в тому, що пізнання нею свого предмета не є самоціллю, а спрямовано на те, щоб озброїти суб'єктів досудового розслідування узагальненими систематизованими знаннями того, яким чином потрібно діяти в тій або іншій слідчій ситуації. Основою такого знання служить узагальнена інформація про протиправну діяльність і діяльність із розкриття та розслідування злочинів.

З евристичною функцією тісно пов'язана ретросказальна функція вчення про даний метод. З одного боку, методологічну основу ретросказання теорії про загальний метод розслідування злочинів складають методи вивчення й узагальнення кримінальної і слідчо-судової практики, що розробляються на базі результатів пізнання загальних причин і загальних наслідків відповідних видів практичної діяльності. З іншого боку, за допомогою пізнання і застосування цього методу можливе систематизоване нагромадження науково-практичних даних про причинно-наслідкові відносини, тобто виділення головного, основного, істотного в кримінальній сфері і сфері розслідування [8, с.110].

Крім вказаних функцій, вчення про загальний метод розслідування виконує пояснювальну функцію, що полягає в розкритті сутнісної сторони досліджуваного об'єкта в її зв'язках і опосередкуваннях. У цьому і полягає наукове відображення об'єктивної дійсності, що складає об'єкт дослідження криміналістичної методики. У процесі пояснення вчення про загальний метод розслідування виступає у формі теоретичної моделі із вказівкою на її сутність, на утворюючі її підсистеми знань. Опис як пізнавальна процедура дозволяє виділити в об'єктивній дійсності криміналістично значимий емпіричний матеріал, допомагає встановити його зв'язок із даним вченням.

Характеристика функціональної ролі даного вчення була б неповною без вказівки на його синтезуючу функцію. Окремі наукові факти як результат вивчення й узагальнення практики, теоретичного знання лише тоді перетворюються в розгорнуте знання, коли вони систематизовані в цілісну теоретичну модель. У синтезі знань міститься творча здатність розуму [3, с.137]. Синтезуюча функція вчення про загальний метод розслідування проявляється і у тій ролі, яку воно відіграє стосовно приватних, вхідних у нього систем.

Історія розвитку криміналістичної науки показує, що становлення тієї або іншої приватної криміналістичної теорії і загальної теорії криміналістики супроводжувалося синтезом теоретичних побудов і одночасною їхньою

диференціацією. Виражаючи собою ступінь розвитку пізнання, приватні теорії криміналістики були вихідними для переходу до нових теорій, що не тільки пояснювали сутність нових понять, які не охоплюються колишніми теоріями, але глибше розкривали сутність уже досліджених понять. Розширення кола понять і категорій у криміналістичній науці, яка розвивається, відіграло свою евристичну роль у побудові нових, більш загальних теорій шляхом розвитку взаємозв'язку понять, їх системно-структурних відносин і підвищення на цій основі їхньої ролі в теоретичному синтезі наукових знань. Саме в результаті такого об'єктивного процесу, внутрішньо властивого криміналістичній науці, зароджувалися і проходили стадії удосконалювання криміналістична теорія ідентифікації, вчення про криміналістичну версію і планування судового дослідження й ін. Саме завдяки цьому процесу зародилися і формуються криміналістична теорія причинності, теорія криміналістичного прогнозування, теорія про загальний метод розслідування злочинів тощо. Будучи результатом синтезу наукових знань, вчення про загальний метод розслідування виявилось здатним самостійно виконувати синтезуючу функцію щодо існуючих теоретичних побудов, які входять у нього на правах структурних частин.

Процес інтеграції наукових знань у рамках цього вчення діалектично пов'язаний з їхньою диференціацією, подальшим розвитком і впорядкуванням у загальній системі [3, с. 151]. Вона дає можливість, образно кажучи, витягти "раціональне зерно" з утвореного в криміналістичній методиці теоретичного "сміття". Існуючі приватні теоретичні системи (наприклад, вчення про криміналістичну версію і планування судового дослідження) різного роду і окремі теоретичні побудови (слідча ситуація, тактична комбінація, криміналістична характеристика злочину тощо) одержують ніби новий імпульс, "другий подих" для поглибленого розвитку й удосконалювання, звільнення їх від усього того, що не відповідає потребам сьогодення і майбутньої практики.

Виділення вчення про загальний метод розслідування в самостійну окрему теорію не веде в даному випадку до зайвого дроблення наукових знань на окремі теоретичні побудови і втрати взаємозв'язку між ними. Воно виділяється в таку теорію без якого-небудь наслідку для інших приватних криміналістичних учень і виконує синтезуючу і диференціюючу функції, які, як правило, властиві теоріям більш високого стосовно них порядку [3, с. 145].

Однією з форм практичного додатку даного вчення до слідчої практики є його прогностична функція – основа для теорії криміналістичного прогнозування. Дана функція полягає в тому, що дозволяє передбачати зміни змісту кримінальної практики в залежності від науково-технічного прогресу, соціально-економічного розвитку, методів запобігання злочинів та інших об'єктивних факторів і вчасно реагувати на ці зміни за допомогою вдосконалювання методів і засобів судового дослідження. Прогностична функція даної теорії про-

являється у методі випереджального відображення об'єктивної дійсності [8, с. 113].

Прогностична функція вчення про загальний метод розслідування проявляється також у тому, що вона дозволяє визначити перспективи розвитку знань про його предмет і тим самим намітити напрямки подальших наукових досліджень.

1. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы – М., 1988. – 360 с.
2. Кошин П.В. Логические основы науки – Киев, 1968. – 230 с.
3. Колдин В.Я. Предмет, методология и система криминалистки – М., 1986. – 190 с.
4. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования – М., 1973. – 450 с.
5. Чурилов С.П. Криминалистическое учение об общем методе расследования преступлений / Автореф. дис. д-ра юрид. наук. – М., 1995. – 38 с.
6. Чурилов С.П. Общий метод расследования преступлений. – М.: Союз, 1998. – 130 с.
7. Чурилов С.П. Проблемы общего метода расследования преступлений – М.: ВАУФП, 1993. – 110 с.
8. Чурилов С.П. Общий метод расследования преступлений. – М.: Союз, 1998. – 370 с.

ПРО ОПЕРАТИВНУ ГОТОВНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ МВС, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ БОРОТЬБУ З УБИВСТВАМИ, ВЧИНЕНИМИ НА ЗАМОВЛЕННЯ

А.Ю.Сурмачевський

Івано-Франківський інститут права, економіки та будівництва

Розгляд поняття оперативної готовності необхідно почати із з'ясування питання про те, що розкриття вбивств, вчинених на замовлення, має визначену специфіку щодо сформованих принципів і форм організації розкриття умисних убивств. Насамперед, це стосується, в цілому, оцінки оперативної готовності органів внутрішніх справ до їхнього розкриття. Для того, щоб оцінити ситуацію, що склалась, необхідно розглянути поняття оперативної готовності органів і підрозділів до розкриття даної категорії злочинів.

У спеціальній літературі під оперативною (чи оперативно-тактичною) готовністю органу внутрішніх справ звичайно розуміють такий стан його служб і підрозділів, при якому забезпечується швидко й організоване запровадження в дію всього комплексу постійно взаємодіючих між собою сил із метою здійснення активних наступальних дій стосовно розкриття злочину, розшуку і затримання злочинців [6, с. 92]. Дане визначення оперативної готовності підкреслює два істотних компоненти цього стану: часовий аспект

реагування й аспект взаємодії. Цим, однак, оперативна готовність не вичерпується. Головне полягає у визначенні змісту самого стану, тобто конкретних, утворюючих його параметрів і їхніх значень.

Необхідно розрізнити загальну готовність органів і підрозділів до змін оперативної обстановки і, якщо можна так сказати, “окрему” готовність до реагування на зміни її окремих складових. Відповідальність за забезпечення загальної готовності в даний час покладена на штабні підрозділи органів внутрішніх справ і досягається цілою системою організаційних заходів. Відповідно до норм структури МВС забезпечення готовності органу внутрішніх справ до розкриття конкретних злочинів покладено на начальників кримінальної міліції.

Стани загальної і “окремої” готовності взаємопов’язані і взаємозалежні, як зв’язані між собою ціле і його частина. При цьому загальна готовність виступає як передумова й основна умова “окремої” оперативної готовності. Тому поділ відповідних функцій начальників штабів і начальників кримінальної міліції багато в чому носить відносний характер. Разом із тим, при вирішенні конкретних завдань, пов’язаних із розкриттям злочинів, організаційній і тактичній побудові роботи ці функції розрізняються досить чітко, і поняття станів загальної і “окремої” готовності знаходять конкретний зміст.

Звертаючись до розгляду поняття оперативної готовності до розкриття вбивств, вчинених на замовлення, необхідно виходити з оперативно-розшукової специфіки даної категорії злочинів. Остання полягає в тому, що замовлений характер убивства безпосередньо в його криміналістичній характеристиці не відбивається, а означає характер відносин між ініціатором-замовником і виконавцем злочину. Дана обставина вказує на те, що готовність до розкриття замовлених убивств відмінна від загальної щодо розкриття інших його видів. Вона припускає, але не містить у собі традиційних заходів реагування на кримінальну подію та спрямованих на його розкриття “по гарячих слідах”. Поняття оперативної готовності до розкриття вбивства за замовленням знаходить специфічний зміст тільки на тій стадії роботи по вбивству, коли його замовлений характер стає більш-менш очевидним чи дуже ймовірним. Цим визначається і сутність стану оперативної готовності органів і підрозділів до їхнього розкриття [5, с.93].

Виходячи зі сказаного, робимо висновок, що в основі визначення цього стану лежить оперативно-тактична ситуація, яка склалася до моменту висування і формулювання версії (чи версій) про замовлений характер убивства. Зміст стану оперативної готовності буде визначатися складом і ефективністю дій органів і підрозділів із розробки даної версії і одержання визначених результатів.

В основі оперативної готовності органів і підрозділів внутрішніх справ до розкриття вбивств на замовлення лежить, як і при роботі стосовно інших

злочинів, оперативна поінформованість про події й осіб, що мають пряме чи непряме відношення до розслідуваної події. Вона, у свою чергу, ґрунтується на наявності, розміщенні і функціонуванні джерел оперативно значущої інформації, каналів її передачі, банків збереження, нагромадження й аналізу, а також подальшого використання в оперативно-розшуковій і слідчій діяльності. По справах про вбивства на замовлення система оперативної поінформованості представляється нам найбільш важливим компонентом забезпечення оперативної готовності. Сказане означає, що до моменту початку розробки версії про замовлений характер убивства слідчий повинен володіти інформацією, яка може мати оперативне значення при організації роботи з розкриття даного виду злочинів.

Вирішення питання про створення системи виявлення осіб і фактів, що можуть мати відношення до підготовки і здійснення вбивств на замовлення, ґрунтується на визначенні тих сфер життя людей, у рамках яких найбільше ймовірно очікувати зародження криміногенної ситуації. Працівники міліції зобов’язані виявляти на території, що обслуговується, неблагополуччі (у тому числі й у кримінальному відношенні) родини, особисто спостерігати за їхньою життєдіяльністю. При надходженні значущої інформації вони повинні вжити заходів щодо вчинення профілактичного впливу, а при одержанні даних про намір залучити до вирішення конфлікту третіх осіб – повідомити про це в кримінальну міліцію [3, с.705]. Керівник останньої, оцінивши значущість інформації, має розглянути питання про доцільність застосування мір оперативної профілактики, а також передачі отриманої оперативної інформації в інформаційно-аналітичний підрозділ. Це є необхідною складовою забезпечення оперативної готовності кримінальної міліції до запобігання і розкриття замовлених убивств.

Разом із тим, виявлення і документування фактів, що представляють оперативний інтерес, відповідно до Законів України “Про міліцію” та “Про оперативно-розшукову діяльність” є обов’язком усіх її органів і підрозділів, а тому не складає предмета якої-небудь специфічної компетенції [5, с.91]. Система виявлення осіб і факторів, які представляють оперативний інтерес щодо вбивств на замовлення, є міжгалузєвою.

Отже, виходячи з вищевикладеного, робимо висновок, що у зв’язку з основним питанням у визначенні змісту стану оперативної готовності органів внутрішніх справ до розкриття замовлених убивств є не тільки питання про організаційне його оформлення, а і про зміст інформації, що відбиває процеси формування і розвитку криміногенних ситуацій у напрямку можливого вбивства на замовлення.

Розглянута під кутом зору забезпечення оперативної готовності до адекватного реагування на замовлення вбивств, які задумуються і які вже вчинені,

інформація, що стосується зазначених подій і фактів, повинна накопичуватися в спеціальних банках оперативної інформації, які ведуться оперативними підрозділами кримінальної міліції, систематично узагальнюватися й аналізуватися. Звичайно, найбільш важливою в розглянутому відношенні є інформація, що прямо містить вказівку на підготовку замовленого вбивства, на його ініціатора, посередників, виконавців.

Практична проблема полягає в тому, що більша частина інформації, яка надходить, на перший погляд може носити “безпредметний” характер і не свідчити прямо про злочин, який задуманий, підготовлений чи вчинений. Тому оперативні співробітники можуть і не бачити змісту в її фіксації й узагальненні. Але, власне, проблема в тому і полягає, що на перший погляд “порожня” інформація може виявитися такою, яка прямо чи побічно відноситься до підготовлюваного чи вже вчиненого вбивства. Вирішення питання про оперативне значення інформації про справи про вбивства на замовлення це, як правило, не одиничний акт, а результат узагальнення сукупності відомостей, які вказують на виникнення чи наявність криміногенної ситуації. У зв'язку з тим, що подібна інформація надходить із різних джерел, представляється, що її концентрація й узагальнення повинні складати зміст самостійної функції оперативно-службової діяльності і входити в коло обов'язків співробітників не галузевих служб і їхніх підрозділів, а загального для кримінальної міліції міжгалузевого підрозділу [4, с.384]. Такими мають бути спеціалізовані інформаційно-аналітичні підрозділи кримінальної міліції.

Маючи доступ до матеріалів справ оперативного обліку, а також використовуючи статистичні дані відділів оперативної інформації, співробітники інформаційно-аналітичного підрозділу повинні проводити систематичне і комплексне спостереження за розвитком криміногенної обстановки, на основі отриманих аналітичних даних вживати заходів щодо вдосконалення організації оперативно-пошукової роботи підрозділів кримінальної міліції. Цими ж підрозділами визначається порядок збору, класифікації, аналізу оперативної й іншої інформації, що представляє інтерес для підрозділів кримінальної міліції.

Таким чином, створенням зазначених підрозділів і зосередженням у них виконання названих функцій може бути вирішена задача забезпечення оперативної готовності до розкриття вбивств на замовлення у частині забезпечення оперативної поінформованості відповідних підрозділів і органів. Істотним є те, що збір і узагальнення оперативної інформації повинні проводитися даним підрозділом в ініціативному порядку і вести до зосередження даних, що надходять від джерел різної галузевої приналежності.

За розпорядженням останнього, дана інформація може бути спрямована для подальшого використання в інформаційно-аналітичні підрозділи криміналь-

ної міліції. Встановлений порядок руху закритої інформації оперативно-пошукових підрозділів накладає додаткову відповідальність на керівників кримінальної міліції за керування процесом формування системи оперативної поінформованості у відношенні вбивств за замовленням шляхом своєчасного і систематичного відстеження її в матеріалах, що представляються і здобутих оперативним шляхом. Дана задача не є формальною і потребує від керівника повної і глибокої орієнтованості в стані оперативної обстановки. Саме вона уможлиблює добір інформації, а також визначення адреси її подальшого використання.

Джерелами інформації про задумані, підготовлювані чи вчинені замовлені вбивства є, як правило, довірені особи, а також громадяни, що роблять конфіденційне співробітництво у вигляді оперативного контакту [5, с.110]. Це обумовлено, головним чином, труднощами висвітлення об'єктів, що викликали оперативну зацікавленість, у зв'язку із “закритістю” їхнього життя і діяльності від зовнішнього втручання. Останнє відноситься як до родинно-побутових, професійно-ділових відносин, так і до діяльності організованих злочинних формувань. Разом із тим, треба відмітити, що оперативне забезпечення готовності органів внутрішніх справ до розкриття вбивств на замовлення знаходиться в даний час на крайній низькому рівні. Систематична робота в цьому напрямку поки що в зародковому стані.

Таким чином, оперативна готовність кримінальної міліції до розкриття вбивств, вчинених на замовлення, ґрунтується на системі оперативної поінформованості її підрозділів про факти її осіб, прямо чи побічно пов'язаних із підготовкою чи вчиненням злочинів. Така система може найбільш успішно створюватися і функціонувати у формі спеціалізованого інформаційно-аналітичного підрозділу в складі кримінальної міліції і нормативно закріпленням порядком надходження в неї, збереження, нагромадження, аналізу і видачі оперативно-розшукової інформації зацікавленим користувачам.

1. Галоган В.В. Вбивства на замовлення (Криміналістична характеристика виконавців) // Економіка, фінанси, право – 1999 – №8 – С.29-31
2. Голуновский С.А., Шавер В.М. Криміналістика. Методика расследования отдельных видов преступлений – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939 – С.3-26.
3. Криміналістика. Учебник для вузов / Под ред. Р.С.Белкина – М.: Изд-во Норма-Инфра, 1999. – 990 с.
4. Криміналістика: Підручник / За ред. В.Ю.Шенітька – К.: Видавничий д-м “Ін Юре”, 2000 – 684 с.
5. Серветський В.І. Науково-практичний коментар до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність.” – К.: Парламентське видавництво, 2000 – 208 с.
6. Саичин А.С. Особенности первоначального этапа раскрытия убийств, совершенных по заказу. Учебное пособие – Одесса: Юридическая литература, 2002 – 149 с.
7. Токовий Н.І. На принцип найманця вбивць. // Юридичний вісник України – 1999. – №43
8. Яблоков П.П. Криміналістическая методика расследования – М., 1985 – 190 с.

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО
КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ У
НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ**

С.В.Мазурок

Київський юридичний інститут МВС України
Науковий керівник – *А.О.Галуй*

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні та зміни, що відбуваються в усіх сферах її суспільного життя, викликають необхідність перегляду змісту багатьох нормативно-правових актів попереднього періоду розвитку нашої держави і приведення національного законодавства у відповідність із вимогами Конституції України та міжнародних правових актів у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Однією з основних тенденцій сучасного розвитку вітчизняної правової системи є її відкритість, використання прогресивних зарубіжних концепцій, імплементація загальноновизнаних міжнародних принципів, норм та стандартів із прав і свобод людини та громадянина, що не суперечить Конституції України, адже згідно зі статтею 9 Основного Закону нашої держави – чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1, с.11].

Проблемою забезпечення і дотримання прав людини під час відбування покарання в Україні опікуються як державні органи, так і громадські організації. Захист прав даної категорії осіб із боку держави значною мірою залежить від нормальної діяльності персоналу пенітенціарних установ. Така діяльність на міжнародному рівні регулюється документами Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи. Проте до цього часу існують країни, в яких виконання цих зобов'язань залишається побажанням, а не фактом. У національному законодавстві України також існують моменти, які не врегульовані згідно з міжнародними нормами. Імплементація міжнародних стандартів, що стосуються діяльності персоналу пенітенціарної системи до законодавства України, призведе до покращення діяльності пенітенціарних установ, а це дасть можливість підвищити рівень правового захисту осіб, позбавлених волі.

Імплементація в міжнародному праві – організаційно-правова діяльність держав із метою реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань, що включає в себе сукупність правових та інституціональних засобів, які використовуються суб'єктами міжнародного права на національних рівнях [2, с.667].

Проблема забезпечення діяльності персоналу пенітенціарних установ та приведення національного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами є на сучасному етапі розвитку України особливо актуальною, зокрема у зв'язку з активним процесом входження нашої держави до світового міжнародного співтовариства.

З моменту прийняття Концепції "Про основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи" (1991 р.) вдалося реалізувати значну частину її положень, зазначає В.А.Львовичкін [3, с.8]. Разом із тим, на сьогодні вже прийнято близько десяти подібних концепцій реформ системи виконання покарань, а система залишається такою, що не у повній мірі вдовольняє як міжнародну спільноту, так і українське суспільство. Так, аналіз сучасного стану функціонування персоналу пенітенціарної системи України вказує на загострення організаційних проблем, що зумовлене:

– понаднормовим навантаженням персоналу, спричиненим зростанням рівня злочинності, перенесенням пенітенціарних установ та скороченням кількості працівників;

– частою зміною рішень організаційно-правового характеру щодо питань формування та кадрового забезпечення персоналу, які не торкаються суті вирішення проблем;

– стереотипами поведінки працівників установ виконання покарань, неготовністю їх до реалізації мети установи на нових засадах;

– кризою у сфері економіки України, що викликала неналежне матеріально-технічне забезпечення установ та залежність фінансового забезпечення працівників виробничого сектора установ від роботи засуджених [4, с.9].

Для оптимального вирішення службових завдань, досягнення високих результатів у роботі працівників пенітенціарних установ логічним і важливим видається момент підготовки та підбору працівників пенітенціарних установ. Міжнародні стандарти пенітенціарної сфери формулюють широке коло вимог до персоналу. Персонал повинен бути достатньо освіченим і розвинутим. Перед прийняттям на роботу працівника слід готувати до виконання загальних і конкретних обов'язків, після чого від нього вимагати здачі екзаменів [5, с.236]. За умови дотримання цієї норми пенітенціарні установи матимуть фахівців, які будуть точно і якісно виконувати завдання, покладені на кримінально-виконавчу систему, оскільки добра робота виправних установ залежить від добросовісності, гуманності, компетентності і особистих якостей цих співробітників [6, с.81]. Дослідження міжнародних норм дає нам можливість визначити таку вимогу до виконання обов'язків даними особами, як здійснення індивідуального підходу до кожного засудженого, враховуючи їх фізичні, психологічні, вікові, статеві, національні та інші особливості. Співробітників в'язничної адміністрації слід призначати на новий робочий час як спеціа-

лізованих працівників тюремного управління, які мають статус державних службовців і переконання, що їхня посада буде збережена за ними при умові їхньої доброї поведінки, ефективності їхньої праці та фізичної здатності виконувати покладені на них завдання. Їхня заробітна платня повинна встановлюватися з таким розрахунком, щоб приваблювати і втримувати на цій роботі тих чоловіків та жінок, які здатні займатися нею. Беручи до уваги винятково тяжкі умови цієї роботи, таким людям слід забезпечувати відповідні пільги й умови для праці [7, с. 180]. Також у міжнародних документах є вимога до всіх працівників місць позбавлення волі, щоб вони володіли мовою, якою розмовляє більшість в'язнів, або мовою, яку розуміє більшість в'язнів. Несумісним із роботою в органах виконання покарання є жорстокі, нелюдські або принижуючі людську гідність дії.

Підсумовуючи викладене, можна сказати, що імплементація міжнародних стандартів щодо кадрового забезпечення персоналу пенітенціарних установ є складною державно-владною діяльністю, яка має відповідну мету, засоби, суб'єктів і повинна здійснюватися з урахуванням як узятих Україною на себе міжнародних зобов'язань, так і особливостей національного законодавства, існуючої соціально-економічної ситуації, яка склалася в державі.

Створення нормативно-правових та організаційних засад забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів щодо діяльності пенітенціарних установ є одним із найактуальніших завдань, що стоять перед нашою державою, з огляду на необхідність реалізації конституційних положень стосовно прав та свобод людини і громадянина, реалізації принципу гуманізму, імплементації відповідних положень міжнародних правових документів до національного законодавства.

Реформування кримінально-виконавчої системи з метою її наближення до міжнародних стандартів не можна розглядати тільки з позиції реорганізації власне самої пенітенціарної системи, її потрібно проводити комплексно, зважаючи рівень, структуру і динаміку злочинності в країні, кримінальну і кримінально-виконавчу політику, законодавство, тісно узгоджуючи питання її взаємодії як всередині системи, так і з іншими соціальними системами [8, с. 12].

Основними завданнями, які стоять перед українською державою і суспільством у сфері забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів щодо кадрового забезпечення персоналу пенітенціарних установ є:

- ♦ створення якісно нової нормативно-правової бази з урахуванням відповідних положень зазначених стандартів та досвіду зарубіжних країн;
- ♦ розвиток та зміцнення матеріально-технічної бази місць позбавлення волі;
- ♦ апробація нових форм і методів соціально-психологічної роботи із засудженими;

♦ підготовка і залучення до роботи в установах кримінально-виконавчої системи висококваліфікованих фахівців та активна участь представників громадськості;

♦ створення належних умов утримання засуджених до позбавлення волі.

Виконання цих завдань має здійснюватися на науковій основі, комплексно, з урахуванням соціально-економічних факторів, які є визначальними для формування пенітенціарної політики та її реалізації на практиці. У випадку вдалого впровадження положень міжнародних стандартів щодо діяльності персоналу пенітенціарних установ в національне законодавство України буде досягнуто таких цілей, як підбір в установи кваліфікованого персоналу, розуміння та поваги прав засуджених, відкритості пенітенціарних установ для громадського контролю, розуміння засудженими персоналу як осіб, які мають допомогти їм повернутися у суспільство соціально-позитивними його членами.

1. Конституція України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – 249 с.
2. Юридична енциклопедія – Т.2 – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1999 – 740 с.
3. Львовчик В.А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – К.: КІВС, "МП Леся", 2002. – С.3-12.
4. Галай А.О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарань. Автореферат дис. к.ю.н. 12.00.07/ НАДПСУ України – К., 2003 – 20 с.
5. Европейские пенитенциарные правила // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій / Упоряд. Т.Яблонської. – К.: Сфера, 1999 – С.229-275.
6. Правила Організації Об'єднаних Націй, касаючіся захисти неосередньолетних, лишених свободи // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій / Упоряд. Т.Яблонської. – К.: Сфера, 1999 – С.71-82.
7. Мінімальні стандарти правила поводження зв'язаними // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій / Упоряд. Т.Яблонської – К.: Сфера, 1999 – С.174-188.
8. Львовчик В.А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: Автореферат дис. к.ю.н. 12.00.08 / НАВСУ – К., 2002. – 18 с.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ УСТАНОВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ ПО ДОСЯГНЕННЮ ЦІЛІ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ

С.К.Гречанюк

Українсько-Російський інститут, філіал МДВУ в м. Чернігоні
Науковий керівник – *В.В.Іванов*

Метою діяльності установ кримінально-виконавчої системи є досягнення загальної мети кримінального покарання, яка зазначена у статті 50 Кримінального кодексу України: “Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами” [1, с.37]. Тобто діяльність УВП спрямована не лише на каральну, але також і на перетворювальну (виправлення) та запобіжну (спеціальне та загальне попередження) діяльність.

Останнім часом ряд дослідників (наприклад, В.Трубников [2, с.56], А.Степанюк [3, с.58]) не приділяють достатньої уваги виправленню засуджених при визначенні поняття мети покарання у вигляді позбавлення волі, встановлюючи перевагу ідеї захисту суспільства від злочинних посягань. Наголошуємо на невідмінності пріоритетного розгляду саме даної мети.

Покарання спрямоване на особистість засудженого, і не ставити перед покаранням мети виправлення злочинця значить позбавляти його визначальної ідеї. Якщо перед покаранням поставити тільки мету спеціального і загального попередження, то через певний час з виправно-трудової установи буде звільнена людина, до якої цілеспрямовано не застосовувався педагогічний вплив, не робилися зусилля, що можуть змінити її погляди, звички та ін. Лише на період відбування покарання мета загального і спеціального попередження може бути досягнута, але в кінцевому підсумку функція покарання – попередження злочинів – залишиться не викопаною [4, с.61].

Реалізація виправних цілей відбування покарання у вигляді позбавлення волі можлива лише шляхом виховної роботи, яка повинна бути належним чином організована співробітниками виправних колоній. Тому вже сьогодні необхідно:

- розробити Концепцію виконання покарання у вигляді позбавлення волі, яка чітко визначала б мету діяльності та функції персоналу щодо роботи із спецконтингентом;
- передбачити у проекті Закону “Про державну службу виконання покарань в Україні” належну можливість та функціональне забезпечення виправних цілей покарання;
- переглянути нормативно-правові акти, що регламентують діяльність персоналу щодо реального втілення основної діяльності, яка спрямована на виховання;

- розширити перелік статей, які регламентують виховну роботу у нормативно-правових актах щодо діяльності кримінально-виконавчої системи;
- реформувати існуюче співвідношення “співробітник засуджених” у бік збільшення кількості персоналу, який безпосередньо працює із засудженими.

1. Кримінальний кодекс України 2001 та 1960 років. порівняльні таблиці / Упорядники: С.В. Фесенко, Я.Є. Фесенко – К.: Істина, 2001 – 272 с.
2. Труби́ков В. О концепции уголовно-исправительного законодательства // Горемная реформа: поиски и достижения / Харьковская правозащитная группа – Харьков: Фолио, 1999. – 120 с.
3. Степанюк А. Проблемы реорганизации уголовно-исполнительной системы Украины // Горемная реформа: поиски и достижения / Харьковская правозащитная группа. – Харьков: Фолио, 1999. – 120 с.
4. Бобылева И.Ю. Факторы, влияющие на достижение цели исправления и перевоспитания в отношении лиц, осужденных к длительным срокам лишения свободы // Проблемы дифференциации исполнения наказаний: сборник научных трудов – М.: ВНИИ МВД СССР, 1991. – 128 с.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ІЗОЛЯЦІЄЮ ОСОБИ ВІД СУСПІЛЬСТВА

О.І.Каменчук

Київський юридичний інститут МВС України
Науковий керівник – *В.В.Стадник*

У контексті гуманізації кримінального, кримінально-виконавчого законодавства не зупиняється наука та законотворча робота щодо пошуку оптимальних шляхів удосконалення відповідних галузей права та приведення їх у відповідність до реалій життя і вимог міжнародних нормативно-правових актів.

На сьогоднішній день одним із досягнень кримінального, кримінально-виконавчого права є включення до нормативної бази нових видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (ізоляцією від суспільства) та пов'язане з цим зменшення рівня кримінально-правової репресії у статтях Кримінального кодексу України.

Проте покарання, які не пов'язані з ізоляцією особи, як вид кримінальних покарань займають особливе місце у системі покарань і мають важливе значення у боротьбі із злочинністю. Велика увага цим покаранням приділяється і в науці кримінального права. Дана тема останнім часом є пріоритетною у дослідженнях українських криміналістів, багато уваги приділяється їй і зару-

біжними вченими, державними та громадськими діячами, проте комплексних наукових досліджень з цієї проблематики вкрай мало.

Загальновідомо, що до таких покарань, які передбачені чинним Кримінальним кодексом України, належать штраф, позбавлення військового спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, конфіскація майна, обмеження волі.

У літературі іноді можна зустріти такі узагальнюючі поняття, які вживаються деякими авторами для визначення сукупності вищевказаних покарань. Так, ми зустрічаємо такі поняття, як: “альтернативні позбавленню волі покарання” [3, с.40], “нев’язничні (нетюремні) покарання” [4, с.27], “заходи, альтернативні тюремному ув’язненню” [5, с.9], “кримінальні покарання, не пов’язані із позбавленням волі”, “покарання, не пов’язані з ізоляцією від суспільства”. Проте не потрібно отожднювати ці поняття, навіть зважаючи на їх подібність.

У юридичній літературі під альтернативними покараннями прийнято вважати ті покарання, які передбачені в одній санкції статті Особливої частини Кримінального кодексу України. Стосовно понять “нев’язничні (нетюремні) покарання”, “заходи, альтернативні тюремному ув’язненню” варто вказати, що ці поняття фактично включають у себе всі покарання, окрім позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі. Назва таких покарань у більшій мірі характеризує установу виконання покарань.

Отже, загальним терміном для визначення покарань: штрафу, позбавлення військового спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, конфіскації майна, обмеження волі, слід вважати поняття “покарання, не пов’язані з ізоляцією від суспільства”, оскільки воно точніше відображає суть і зміст перерахованих покарань.

Незважаючи на об’єктивну доцільність застосування покарань, не пов’язаних з ізоляцією від суспільства, варто констатувати, що на рівні застосування покарань, не пов’язаних з ізоляцією від суспільства, та їх виконанням ще залишається досить багато проблем об’єктивного і суб’єктивного характеру, наприклад, переконання суддів, що лише у виправних чи виховних колоніях можна досягти мети покарання – виправлення і ресоціалізації засуджених, попередження вчинення злочинів як засудженими, так і іншими особами, відсутність в осіб, що вчиняють злочини, постійного місця роботи і заробітку (для призначення покарання у вигляді виправних робіт), відсутність коштів та майна (для призначення штрафу). Це той невеликий перелік, що створює передумови для застосування покарання у вигляді позбавлення волі і, навпаки,

є перешкодою для застосування і виконання покарань, не пов’язаних з ізоляцією особи від суспільства.

При цьому не згадуються їх переваги перед покараннями пов’язаними з позбавленням волі. Зазначимо, що на підставі досвіду і практики застосування покарань, не пов’язаних з ізоляцією особи від суспільства, встановлено, що дані покарання мають ряд переваг у порівнянні з позбавленням волі. По-перше, відсутність ізоляції засудженого від суспільства; по-друге, відсутність травматизму засудженого (морального, медичного, фізичного тощо); по-третє, збереження соціальних зв’язків; по-четверте, менша фінансова затратність із боку держави; по-п’яте, засуджений приносить користь суспільству (заробляє кошти); по-шосте, збільшення ефективності впливу громадськості на засудженого; по-сьоме, відсутність необхідності проведення постпенітенціарних (соціально-реабілітаційних) заходів; по-восьме, відсутність або найменший ступінь страждань родичів, знайомих засудженого.

Проте видається доцільним переглянути систему покарань, не пов’язаних з ізоляцією особи від суспільства, особливо тих, що передбачені для неповнолітніх. Виходячи з положень ст.98 КК України до неповнолітніх застосовуються такі покарання, не пов’язані з ізоляцією від суспільства: штраф, громадські роботи, виправні роботи [1], які у переважній більшості не застосовуються із-за відсутності у неповнолітніх заробітку, постійного місця роботи тощо. У зв’язку з цим видається доцільним доповнити або замінити існуючі такими кримінальними покараннями, як, наприклад, судове попередження, зобов’язання законослухняної поведінки, домашній арешт, компенсаційний вирок. Дані покарання застосовуються щодо неповнолітніх у інших країнах і приносять позитивні результати.

Аналізуючи досягнення науки та кримінально-виконавчої практики, можна зробити висновки, що в науці кримінально-виконавчого права відсутні достатні наукове обґрунтування сутності цих покарань, а також порядку їх виконання, а практика виконання цих покарань достатньо не напрацьована, що призводить до перевантаження персоналу кримінально-виконавчих інспекцій, недостатнього фінансування та перевантаження наперовою роботою.

Будучи альтернативою покаранням, пов’язаним із позбавленням волі, покарання, не пов’язані з ізоляцією особи від суспільства, мають той потенціал, що теоретично можуть призвести до зменшення рівня застосування покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, арешту. Отже, є необхідність активізувати наукові дослідження у цій сфері, переглянути систему покарань, не пов’язаних з ізоляцією особи від суспільства, переглянути практику застосу-

вання цих покарань, створити засади для підготовки фахівців, що виконуватимуть дані покарання.

1. Кримінальний кодекс України: Офіційний текст. – К.: Юрліком Інтер, 2002. – 352 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс. – К.: Агика, 2004. – 134 с.
3. Селиванов М. Судово-правова реформа та альтернативні покарання. В пошуках альтернатив тюремному покаранню: матеріали міжнародного симпозіуму 15-16 січня 1997 року – К., 1997. – 138 с.
4. Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні. Посібник / За ред. О.В.Бєци. – К.: МП “Лєся”, 2003. – 116 с.
5. Вивьєн Стерн. Разработка мер, альтернативных тюремному заключению в странах Центральной и Восточной Европы и Средней Азии: Справочник (перев. Ольга Вовк) Венгрия, 2002. – 62 с.

Зміст

Секція 1. Загальнотеоретичні проблеми кримінального права	
<i>Доброход І.С.</i> Проблеми дії кримінального закону в часі.....	3
<i>Чередник Д.А.</i> Щодо умов звільнення від кримінальної відповідальності за створення злочинної організації (ст. 255 КК України).....	7
<i>Кириченко Ю.О., Кириченко С.А.</i> Можливості реформування юридичної діяльності як основа вдосконалення боротьби зі злочинцями.....	10
<i>Тезлик С.С.</i> Окремі проблеми співвідношення корупції та організованої злочивності.....	17
<i>Таран М.В., Дрьомов С.В.</i> Загальнотеоретична проблема поняття злочинів у сфері комп’ютерної інформації.....	20
<i>Федорак Л.М.</i> Деякі проблемні питання віку кримінальної відповідальності за чинним Кримінальним кодексом України.....	24
<i>Підхольна О.Д.</i> Актуальні проблеми умов правомірності ризику в кримінальному праві.....	28
<i>Бохонюк О.В.</i> Окремі питання необхідної оборони.....	34
<i>Радухівська Л.Л.</i> Обмежена осудність у кримінальному праві.....	39
<i>Тверда О.М.</i> Проблеми вибору зброї самооборони.....	44
<i>Жукова Т.С.</i> Необхідна оборона у Кримінальних кодексах США, Німеччини, Росії, України та її роль у боротьбі зі злочинністю.....	47
Секція 2. Питання кримінально-правової боротьби з окремими видами злочинів	
<i>Іванцов В.В.</i> Кримінально-правові проблеми боротьби з комп’ютерною злочинністю.....	53
<i>Драчуж С.М.</i> Проблемні питання застосування кримінального законодавства у сфері обігу цінних паперів в Україні.....	55
<i>Заруба П.І.</i> Нове законодавство: перелективи боротьби з відмиванням “брудних” доходів.....	60
<i>Богославський М.Ю.</i> Щодо місця злочинів проти основ національної безпеки України в системі Особливої частини КК України.....	62
<i>Докучасв О.В.</i> До проблем співвідношення ухилення від сплати податків, зборів, інших обов’язкових платежів (ст. 212 КК) та шахрайства з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК), що вчиняється в спосіб одержання незаконних пільг щодо податків.....	63
<i>Петечел О.Ю.</i> Проблеми встановлення суб’єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 442 КК України “Геноцид”.....	67
<i>Мула О.Р.</i> Правове регулювання кримінально-правового захисту учасників кримінального судочинства.....	72

<i>Волощак Н.О.</i> Хакери і кракери як суб'єкти комп'ютерних злочинів: характеристика і розмежування.....	77
<i>Мазур Т.В.</i> Проблеми криміналізації відповідальності за відмивання (легалізацію) брудних коштів.....	81
<i>Габлей Н.Г.</i> Лісові масиви як предмет злочину, передбаченого ст. 245 КК України “Знищення або пошкодження лісових масивів”.....	84
<i>Аїб В.Р.</i> Кримінальна відповідальність за незаконне затримання, привід або арешт.....	89
<i>Карпо К.</i> Поняття особистого життя людини і недовірених таємниць особистого життя.....	92

Секція 3. Проблеми кримінологічної характеристики та профілактики злочинності

<i>Туранська Ю.О.</i> Насильницькі злочини як міжнародна проблема (кримінологічна характеристика).....	99
<i>Ковальчук Є.О.</i> Профілактика правопорушень серед неповнолітніх.....	103
<i>Удудяк Н.М.</i> Злочини жінок та проти жінок.....	109
<i>Міськів О.Т.</i> Основні аспекти участі України в боротьбі з відмиванням грошей.....	113
<i>Головчук Т.М.</i> Проблеми і напрями боротьби з організованою злочинністю.....	117
<i>Чистоклетова О.Л.</i> Взаємодія суб'єктів профілактики як умова ефективності боротьби із злочинністю.....	122
<i>Шпілька А.А., Голов В.В.</i> Вплив маргінальної субкультури на правову культуру.....	127

Секція 4. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства

<i>Іваницький С.О.</i> Організаційно-правові аспекти відбору народних засідателів для потреб кримінальної юстиції.....	135
<i>Абрам'юк Р.В.</i> Психологічні аспекти діяльності прокурора і захисника під час проведення судового слідства.....	139
<i>Михайлюк О.Б.</i> Значення версій при розслідуванні кримінальних справ.....	144
<i>Овдійчук О.О.</i> Практичні проблеми стадії порушення кримінальної справи.....	147

Секція 5. Процесуальні гарантії прав та законних інтересів особи у кримінальному судочинстві України

<i>Одинцова Т.В., Одинцова О.В.</i> Проблеми охорони процесуальних прав потерпілого.....	153
<i>Гулик С.С.</i> Процесуальні гарантії прав та законних інтересів особи у кримінальному судочинстві України.....	157

<i>Маркова К.М.</i> Гарантії прав неповнолітніх при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного і потерпілого.....	159
<i>Саприкін А.О.</i> Проблемні питання захисту прав підозрюваних, обвинувачених та підсудних осіб.....	161
<i>Крет Г.Р.</i> Право обвинуваченого на захист та його забезпечення як основна конституційна засада кримінального судочинства.....	165

Секція 6. Питання криміналістичної техніки та методики розкриття злочинів

<i>Верста Л.Б.</i> Гіпноз як нетрадиційне джерело інформації в оперативно-розшуковій діяльності та криміналістиці.....	171
<i>Стецишин Р.В.</i> Спонування особи до вчинення певних дій в інтересах слідства та його відмежування від провокації злочину.....	176
<i>Скорик Я.О.</i> Щодо застосування проникнення до злочинного угруповання як засобу боротьби зі злочинністю.....	180
<i>Макуха Р.В.</i> Щодо поняття способу вчинення легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України).....	184
<i>Васюта Л.В.</i> Криміналістичне забезпечення процесу доказування.....	187
<i>Рибак Ю.І.</i> Програмування наступного етапу розслідування корисливо-насильницьких злочинів.....	191
<i>Мотулько О.В.</i> Поліграф як нетрадиційне джерело оперативної і слідчої інформації.....	195
<i>Тодарчук Т.В.</i> Взаємодія слідчого і органів дізнання в процесі відкриття кримінальної справи.....	202
<i>Тудуковська І.М.</i> Вплив фактора ранговості на розслідування та розкриття злочинів.....	207
<i>Карпінцев В.Б.</i> Завдання і функції вчення про загальний метод розслідування.....	211
<i>Сурмачевський А.Ю.</i> Про оперативну готовність підрозділів МВС, що здійснюють боротьбу з убивствами, вчиненими на замовлення.....	215

Секція 7. Сучасна кримінально-виконавча політика в Україні

<i>Мазурок С.В.</i> Імплементация міжнародних стандартів щодо кадрового забезпечення пенітенціарних установ у національне законодавство України.....	220
<i>Гречанюк С.К.</i> Правові аспекти діяльності установ кримінально-виконавчої системи по досягненню цілі виправлення засуджених.....	224
<i>Камешук О.І.</i> Актуальні проблеми застосування покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства.....	225

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника

ББК 67.9 (4 Укр.)

Проблеми нормативно-правового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні: Матеріали I Всеукраїнської студентської наукової конференції [Івано-Франківськ, 29 квітня 2004 року]. – Івано-Франківськ, 2004. – 232 с.

Адреса редакційної колегії:
76025, Івано-Франківськ, вул.Шевченка, 44а,
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника,
Юридичний інститут,
тел.: (0342) 55-24-89, тел.факс: (03422) 2-55-80.

Старший редактор **О.П. Бойчук**.
Літературна редакція **О.В. Ленів**.
Комп'ютерна правка **О.В.Клименко**.
Комп'ютерна верстка **В.Д.Яремко**.
Коректура **М.І.Славник**.

Здано до наб
Формат 60x84/1
Ум. друк. арк.

Задано до друку 28.08.2004 р.
Друкарня "Times Neu Roman"
Тираж 300 прим. Зам. 609.

Друкарня видавництва "Шлай"
Прикарпатського університету імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
тел. 59-60-51

ИБ ПИУС

698804